

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Серія «Бібліотека «АПН»

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

Випуск 2(12) – 2019

Видавництво Політія

Київ – 2019

Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». Київ. Видавництво Політія, 2019. Випуск 2(12)-2019. 370 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща)
18 грудня 2018 року.*

*Статті журналу порівнюються до публікацій
у зарубіжних фахових виданнях.*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 11 від 22 квітня 2019 року)*

Журнал видається за сприяння **Юрія Павловича Бишовця**

Свідоцтво про державну реєстрацію
науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292 – 12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»,
(протокол № 8 від 15 вересня 2017 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент.
Смоляннюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Мироненко Петро Володимирович – доктор політичних наук.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Мудрієвська Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор.
Думенко Сергій Петрович – доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна – доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна – доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор.
Малиновський Валентин Ярославович – доктор політичних наук, професор.
Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент.
Михальченко Микола Іванович – доктор філософських наук, професор.
Смешко Ігор Петрович – доктор технічних наук, професор.
Смоляннюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Стойко Олена Михайлівна – доктор політичних наук.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович – доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович – доктор політичних наук, професор.

AKADEMIIA POLITYCHNYKH NAUK

Seriia «Biblioteka «APN»

SUSPILNO-POLITYCHNI PROTSESY

Naukovo-populiarne vydannia

Vypusk 2(12)-2019

Kyiv – 2019
Vydavnytstvo Politiia

Suspilno-politychni protsesy. Naukovo-populiarne vydannia Hromadskoi orhanizatsii «Akademiia politychnykh nauk». Kyiv. Vydavnytstvo Politiia, 2019. Vypusk 2(12)-2019. 370 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitliuiut fundamentalni ta prykladni naukovi doslidzhennia problem politychnoi nauky u konteksti analizu i prohnozu suspilno-politychnykh protsesiv.

***Zhurnal vklucheno do mizhnarodnoi naukometrychnoi bazy
Index Copernicus international (Varshava, Polshcha)***

18 hrudnia 2018 roku.

***Statti zhurnalu pryivniuiutsia do publikatsii
u zarubizhnykh fakhovykh vydanniakh.***

*Rekomendovano do druku
Vchenoiu radoiu Hromadskoi orhanizatsii
«Akademiia politychnykh nauk»
(protocol №11 vid 22 kvitnia 2019 roku)*

Zhurnal vydayetsya za spryannya Yuriya Pavlovycha Byshovcya

**Svidotstvo pro derzhavnu reiestratsiiu
naukovo-populiarnoho vydannia «Suspilno-politychni protsesy»
Seriia KB № 22292 – 12192ІР від 23 veresnia 2016 roku
vydano Ministerstvom yustytсии Ukrainy**

ISSN 2518 – 7546

Redaktsiinu kolehiu naukovu-populiarnoho vydannia
«Suspilno-politychni protsesy»
zatverdzheno rishenniam Vchenoi rady
Hromadskoi orhanizatsii «Akademiia politychnykh nauk»,
Protocol №8 vid 15 veresnia 2017 roku.

RETSENZENTY:

Malkina Hanna Mykolaivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyl Mykolaiovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.

HOLOVNYI REDAKTOR

Myronenko Petro Volodymyrovych – doktor politychnykh nauk.

ZASTUPNYK HOLOVNOHO REDAKTORA

Horbatenko Volodymyr Pavlovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

VIDPOVIDALNYI REDAKTOR

Mudriievska Iryna Ihorivna – kandydat istorychnykh nauk.

REDAKTSIINA KOLEHIIA

Andrushchenko Viktor Petrovych – doktor filosofskykh nauk, profesor.
Dumenko Serhii Petrovych – doktor bohoslovskykh nauk, profesor.
Karmazina Mariia Stepanivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Malynovskyi Valentyn Yaroslavovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Malkina Hanna Mykolaivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Mykhalchenko Mykola Ivanovych – doktor filosofskykh nauk, profesor.
Smeshko Ihor Petrovych – doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Stoiko Olena Mykhailivna – doktor politychnykh nauk.
Tkachenko Vasyl Mykolaiovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shkliar Leonid Yevdokymovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksii Vasylovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

ЗМІСТ

Розділ І.

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Кучма Л.Д. ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ до Верховної Ради України 2002 рік Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році.	12
--	----

Розділ ІІ.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Ткаченко В.М. Вихід з кризи: чи піймає «покоління Z» вітер у паруси України?	87
Скаленко О.К. Глобальносистемна теорія, методологія і алгоритми соціально-економічної політики для сучасної України.	87

Розділ ІІІ.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Рудакевич О.М. Українська нація як об'єкт наукової рефлексії.	139
Шляхтун П.П., Малкіна Г.М. Декоративна демократія.	173

Розділ ІV.

ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

Демартино А.П. Державні актори у системі російського зовнішньополітичного інформаційного впливу.	200
Кресін О.В. Засоби мирного розв'язання міжнародних спорів у діяльності ООН.	221
Стойко О.М. Ідеологічна еволюція миротворчих операцій ООН. ...	229
Савчук К.О. Міжнародна миротворча операція на Сході України як можливий шлях відновлення територіальної цілісності України. .	247
Проценко І.М. Специфіка міжнародно-правового регулювання миротворчих операцій ООН.	266

Розділ V.

ПАМ'ЯТІ ПОЛІТОЛОГА

Шаблінський І.І. Вибрані статті.....	279
---	-----

Розділ VI.

РЕЦЕНЗІЇ

Філарет Рецензія на книгу В.М. Ткаченка «Україна–Росія: на сконі «пропащого часу». Видання 2-е, доповнене. Київ. ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2019. 548 с.».

Сповідь: (сторінками книги Василя Ткаченка «Україна – Росія: на сконі «пропащого часу»).	344
--	-----

CONTENT

Chapter I.

POLITICAL HISTORY OF UKRAINE

L.Kuchma ADDRESS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE

to the Verkhovna Rada of Ukraine 2002 year

On the internal and external situation of Ukraine in 2001.12

Chapter II.

THEORY OF POLITICAL SCIENCE

V. Tkachenko Way out of the Crisis: Does the "Generation Z"

Catch the Wind in Sails of Ukraine?78

O. Skalenko Global Systematic Theory, Methodology and Algorithm

of the Socio-Economic Policy for Modern Ukraine.87

Chapter III.

INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

O. Rudakevych Ukrainian Nation as the Object of Scientific Reflection. .139

P. Shliakhtun, G. Malkina Decoratory Democracy.173

Chapter IV.

POLITICAL CONFLICTOLOGY AND NATIONAL SECURITY

A. Demartyno State Actors in the Russian System of Information

Influence Abroad.200

O. Kresin Means of Peaceful Settlement of International Disputes

in the Activities of United Nations.221

O. Stoyko The Ideological Evolution of United Nations Peacekeeping

Operations.229

K. Savchuk International Peacekeeping Operation in the East of Ukraine as
a Possible Way of Restoration of the Territorial Integrity of Ukraine.247

I. Protsenko Specificity of International Legal Regulation of UN

Peacekeeping Operations.266

Chapter V.
PAMYATI POLITOLOGA

I. Shablinskyi Selected Articles.	279
---	-----

Chapter VI.
REVIEWS

Filaret Review Filaret on the book V. Tkachenko "Ukraine–Russia: at last of the "lost time". Edition 2nd, supplemented. Kyiv. Publishing House Politiia, 2019. 548 p."

Confession: (pages of the book V. Tkachenko "Ukraine-Russia: at last of the "lost time").344

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування.

*Петро Мироненко,
головний редактор журналу*

Розділ І. ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

КУЧМА ЛЕОНІД ДАНИЛОВИЧ

ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
до Верховної Ради України 2002 рік
Про внутрішнє і зовнішнє становище України
у 2001 році 18 червня 2002 року

Європейський вибір Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки

ВСТУП

Минуле десятиріччя за своїми соціально-економічними та політичними наслідками виявилось доленосним. Україна утвердила себе як незалежна держава. Однак процес розбудови свого дому ще не завершено. Завдання полягає в тому, щоб остаточно облаштувати споруджену будівлю по суті нового суспільства – економічну, соціальну, політичну та гуманітарну сфери, подолати глибокі деформації, що виникли на стартовому етапі трансформаційного процесу.

Йдеться про практичну реалізацію завдань довгострокової стратегії, яка має забезпечити міцне підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати най-

складніші завдання свого розвитку. Наступне десятиріччя має стати визначальним у розв'язанні саме цих завдань, інакше Україна може переміститися на периферію світових процесів.

Слід урахувати й те, що наявний інструментарій економічної політики, який сформовано в попередній період, не націлений на забезпечення якісних перетворень – інноваційного розвитку, оновлення структури виробництва, подолання глибокої диференціації доходів та ін. У межах нинішньої моделі розвитку широкомасштабна модернізація національної економіки просто неможлива. Потрібні суттєві зміни в механізмах трансформаційних процесів, їх системне оновлення – тобто осмислений перехід до інституційної моделі ринкових перетворень, поєднаних з елементами ефективного державного регулювання.

На попередньому етапі реформ здійснювався демонтаж (через механізми лібералізації) державно-адміністративної системи управління. Нині ставиться нова мета – формування сильної держави, активізація її регулюючої функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила ринковий вектор розвитку, надала йому більшої орієнтації на кінцевий результат.

Такі акценти нової стратегії цілком укладаються в загальний контекст світового розвитку. Нині повсюдно переосмислюються роль і місце держави в здійсненні трансформаційних процесів. Водночас слід урахувати й інші аспекти цієї проблеми. Шлях, на який розвиненим країнам потрібно було кілька століть, Україна має пройти в максимально стислі терміни.

Досвід держав, які здійснювали глибокі перетворення, засвідчує, що реальний успіх трансформаційних процесів можливий лише тоді, коли реформи та їхні результати відповідають інтересам і сподіванням широких

верств населення, а тому отримують достатню суспільну підтримку. Отже, при визначенні нової стратегії потрібні максимальний політичний консенсус, суспільні консолідація і згода щодо основних цілей цієї стратегії та механізмів її реалізації, базових засад. Це також дуже важливо з погляду зміцнення демократичних інститутів та послідовного розвитку громадянського суспільства.

Без опори на таку довгострокову стратегію, яка б ураховувала, з одного боку, об'єктивні закономірності суспільного прогресу, а з іншого – сучасні соціально-економічні та геополітичні реалії і водночас користувалася високою довірою й підтримкою народу, економічна політика будь-якого уряду, як і держави загалом, не матиме перспективи. У зв'язку з цим економічна стратегія наступного періоду має бути максимально прагматичною, вільною від політизації ідеологічних схем та стереотипів.

Конче важливо забезпечити наступність нової стратегії, її органічний зв'язок з позитивними надбаннями попереднього періоду, з урахуванням того, що курс на європейську інтеграцію є природним наслідком здобуття Україною державної незалежності. Він викристалізовується з історії нашого народу, його ментальності та демократичних традицій, з прагнення нинішнього покоління бачити свою державу невід'ємною складовою єдиної Європи. Європейський вибір України – це водночас і рух до стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціальне орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

I. УКРАЇНА ТА ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1. Геополітична спрямованість сучасного цивілізаційного процесу визначається його глобалізацією, прогресуючим зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу, утвердженням пріоритетності базових засад сталого розвитку, який сприяє не тільки економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів, розширенню можливостей людей, їхньому збагаченню.

2. Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на "цивілізаційний центр" і "периферійну зону", поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному розвитку.

3. Фактично продемонструвала свою безперспективність політика так званої наздоганяючої модернізації, за рецептами якої (починаючи з 60-х років) розвивалася значна частина країн Латинської Америки, Азії та Африки і яка в 90-ті роки набула поширення на пострадянському просторі, у т. ч. і в Україні. Вона не сприяла вирішенню ключової проблеми сучасного світового процесу – забезпеченню сталого розвитку та зближенню на цій основі країн за рівнем життя народу. Нині людство зіткнулося із ситуацією, за якої значна частина країн опинилася за межами економічного та соціального прогресу. Ситуація ускладнюється і тим, що в останнє десятиріччя відбу-

лося розширення зони бідності за рахунок країн, які входили до складу колишнього СРСР. Тож подолання глобальної нерівності перетворилося в центральну проблему XXI століття.

Все це – об'єктивні, жорсткі й далеко не завжди прогнозовані реалії сучасного світу, які слід максимально враховувати. Світ, як і раніше, визнає лише сильних, поважає лише тих, хто спроможний до самоутвердження, здатний захищати власну свободу та цінності.

4. Глибокі сутнісні суперечності нинішнього цивілізаційного процесу висувають особливі вимоги до довгострокової соціально-економічної стратегії в Україні. Необхідно скоригувати загальну спрямованість трансформаційного процесу, надати йому сучасних цивілізованих форм, знайти такі шляхи та механізми входження у світову економіку, які б дали змогу максимально скористатися позитивними наслідками глобального розвитку і водночас мінімізували економічні й особливо соціальні труднощі, пов'язані з адаптацією національної економіки до закономірностей світової господарської системи.

5. При визначенні стратегії держави слід враховувати і нову геополітичну ситуацію, яка почала формуватися після безпрецедентної терористичної атаки на США 11 вересня 2001 р. Нові види загроз і викликів обумовлюють необхідність утвердження принципово нової моделі світового розвитку, глобальної безпеки. Україна має враховувати ці процеси, брати найактивнішу участь у формуванні механізмів нової міжнародної антитерористичної політики.

6. Потрібно враховувати і глобальну тенденцію переходу до багатополюсного (поліцентричного) світового співтовариства, де основою взаємодії держав та їх економік має стати регіональна інтеграція. У зв'язку з цим чітка і пріоритетна орієнтація України на інтеграцію в Європейський Союз, набуття статусу спочатку асоційова-

ного, а згодом повноправного членства в ньому має розглядатися як основа стратегії економічного та соціального розвитку нашої держави на наступні десять років і більш віддалену перспективу. Як засвідчує досвід практично всіх країн – претендентів на вступ до ЄС, ця мета може стати додатковим потужним стимулом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних перетворень.

Водночас пріоритетність інтеграції України в ЄС не повинна вступати у протиріччя з іншими стратегічними напрямками зовнішньополітичної та економічної діяльності держави. Всі вони мають бути підпорядковані стратегічній меті – європейській інтеграції. Зберігають своє значення розвиток та поглиблення взаємовигідних зв'язків з Росією. Так само велика увага буде приділятися співробітництву з США. Активно розвиватимуться відносини з країнами СНД, Центральної та Південно-Східної Європи, інших регіонів світу.

II. ОСНОВНІ ПІДСУМКИ ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (1991-2001 рр.)

1. Період 1991-2001 рр. позначений докорінною зміною соціально-економічних відносин, утвердженням принципово нової економіки. Фактично з нульової позначки сформовано її визначальні атрибути – фінансову, грошову, бюджетну, банківську, митну та інші системи, які в сукупності визначають економічну інфраструктуру незалежності держави. За ці роки демонтовано основні підвалини адміністративно-командної системи економічних відносин. Особливо відчутним став перелом у реформуванні відносин власності. Нині понад 75% від загального обсягу промислової продукції виробляється недержавними підприємствами. Здійснено роздержавлення сфери будівництва та транспорту, на приватних засадах розвиваються підприємства торгівлі.

Принципові, кардинальні зміни відбулися на селі, де активно реалізуються завдання розпочатої ще в 1994 р. земельної реформи. За час її проведення 6,4 млн. селян безоплатно одержали у власність 26,5 млн. га сільськогосподарських угідь. Ще 6,2 млн. га земель передано в приватну власність для ведення фермерських, особистих підсобних та присадибних господарств. На недержавній основі нині виробляється практично вся аграрна продукція. Цей найскладніший крок у комплексі ринкових перетворень докорінно змінює систему економічних відносин не лише на селі, а й у всій державі.

Протягом 90-х років сформовано основний каркас ринкової інфраструктури та ринкових інститутів, утверджено основи відповідної законодавчої бази. Здійснено важливі заходи в лібералізації господарських зв'язків, зокрема цінового механізму, грошового та валютного ринків, ринків товарів та капіталів. Наслідком цих кроків стало подолання хронічного дефіциту товарів, нескінченних черг, які 70 років були невід'ємним атрибутом повсякденного життя кожної сім'ї. Змінюється характер поведінки суб'єктів господарювання, які щодалі більше орієнтуються на платоспроможний попит, кон'юнктуру ринку, максимізацію прибутку.

Докорінно перебудовано й економічні функції держави. Замість системи директивного управління сформовано основні важелі та інструменти державного макроекономічного регулювання.

Нині економіка України на противагу системній замкнутості, характерній для попереднього періоду, є у своїй основі відкритою. Маємо стабільну конвертовану національну валюту, а також законодавство, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, яка останнім часом дедалі більше наближається до стандартів і вимог Світової організації торгівлі.

2. Сказане дає підстави для такого принципового висновку: незважаючи на проблеми і труднощі, за десять років реформ в економіці України, практично в усіх її сферах в основному сформовано фундамент ринкової економіки, нагромаджено критичну масу ринкових перетворень. Це відкриває реальну перспективу динамічного зростання та якісного розвитку вітчизняної економіки, підвищення рівня життя народу. У суспільстві зміцнюється переконаність у тому, що альтернативи обраному шляху ринкових перетворень немає.

3. Важливим підсумком попереднього етапу стало подолання тривалої руйнівної економічної кризи, що сягає корінням у часи радянської системи. За роки кризи (1990-1999 рр.) обсяги ВВП скоротився на 59,2%, промислової продукції – на 48,9, сільськогосподарської на 51,5%. Реальна заробітна плата зменшилася в 3,82 раза. Найвідчутніші втрати припали на стартовий етап перехідного періоду – 1991-1994 рр. За цей час обсяг ВВП зменшився на 45,6%, промислового виробництва – на 40,4, сільськогосподарського – на 32,5%. Були повністю розбалансовані грошова та фінансова системи. Особливо болісними виявилися наслідки найвищої у світі гіперінфляції, яка в 1993 р. досягла 10256%. Дефіцит державного бюджету покривався грошовою емісією НБУ.

Потрібно було п'ять років напруженої роботи, щоб поступово вивести українську економіку з цього катастрофічного стану. Результати політики, що здійснюється, втілені за два останні роки у високих темпах економічного зростання, стабільності національної грошової одиниці, позитивних зрушеннях у сфері життєзабезпечення населення, поступовому піднесенні його добробуту. За темпами зростання економічних показників у 2000-2001 рр. Україна ввійшла до групи країн, які сьогодні лідирують у світі.

4. Перехід від збанкрутілої адміністративно-командної системи до ринкової економіки не міг не супроводжуватися глибоким падінням виробництва, яке у своїй основі було неконкурентним та неефективним. Водночас потрібно враховувати й складність органічного поєднання реалізації завдань системної трансформації з розв'язанням всього комплексу проблем, пов'язаних з утвердженням державності. Через специфіку економічних, соціально-політичних, гуманітарних та екологічних чинників утвердження та зміцнення державного суверенітету виявилось в Україні набагато складнішим, ніж це уявлялося на перших порах.

Треба визнати і надто завищені сподівання на зовнішню допомогу. До того ж фінансово-кредитна підтримка українських реформ супроводжувалася (і часто супроводжується тепер) умовами та вимогами, які далеко не завжди адекватні об'єктивним обставинам та специфіці здійснюваних трансформаційних процесів.

Далася взнаки і відсутність не тільки практичного досвіду, а й суто теоретичного осмислення шляхів переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової. У багатьох випадках неадекватними були і рекомендації міжнародних фінансових інституцій та зарубіжних експертів, які часто зводилися до застосування штучно сконструйованих стандартних стереотипів, були механічною калькою з чужого досвіду, не враховували специфіку нашої держави. Ці рекомендації ми сприймали некритично. Давалася взнаки недосвідченість кадрового потенціалу, а точніше – "кадровий голод", який був особливо відчутним на старті реформ. Звідси – численні помилки та прорахунки, невпевненість у здійсненні управлінських рішень. Вони цілком закономірні. Уникнути їх було вкрай важко або просто неможливо.

5. Економічна криза та суперечності попереднього етапу реформ мають ще одне підгрунтя. Життя потребує неупередженої оцінки трансформаційної моделі, яка сформувалася в перші роки перетворень. Змінити її спрямованість у період глибокої економічної кризи, яка сама по собі деформує соціально-економічні та політичні відносини, було практично неможливо. За своєю економічною сутністю та спрямованістю це була модель, що базувалася на рекомендованих ззовні спрощених принципах ринкової трансформації і здебільшого безрезультатно (або з низькою ефективністю) упроваджувалася протягом багатьох десятиліть у Латинській Америці й Африці.

Потреба в критичному перегляді моделі трансформації з відповідним коригуванням вектора суспільних перетворень постала не лише перед Україною, а й перед іншими пострадянськими державами. Ця модель фактично зводилася до логіки однобічного економізму без урахування пріоритетності інституційних перетворень, необхідності посилення в процесі реформ дієздатності держави, взаємозв'язку економічних та неекономічних чинників суспільного розвитку, економіки та суспільства загалом. Тому значна частина проблем, що накопичилася, породжена саме розбалансуванням економічних, соціальних та політичних чинників суспільних перетворень.

6. Запроваджена модель ринкової трансформації не мала необхідної соціальної спрямованості. Формула "спочатку реформи, а потім реалізація завдань соціального розвитку", визначена вже на початку перехідного періоду, виявилася не просто помилковою, а глибоко деструктивною. На практиці вона звелася до того, що реформи здійснювалися ціною соціальних утрат. У багатьох випадках демонтовано навіть ті соціальні цінності, які свого часу були запозичені західними

країнами та інтегровані в сучасні цивілізаційні процеси. Відповідно економічні реформи не сприяли досягненню визначальної мети трансформаційного процесу – становлення середнього класу як основного носія демократії, соціальної та політичної стабільності в суспільстві, економічного прогресу. Не було забезпечено становлення принципово нової, адаптованої до ринкової економіки соціальної інфраструктури. Реформи не сприяли подоланню бідності, глибокого матеріального розшарування населення, яке набагато перевищує відповідні показники розвинених країн і не сприяє утвердженню в суспільстві надійної соціальної та політичної стабільності.

7. Помилковість прийнятої на старті реформ моделі ринкової трансформації полягала (як це нині стає очевидним) в оцінці України як держави нерозвиненої не лише з економічної, а й науково-технічної і технологічної точок зору, з усіма наслідками, що з цього випливали. Ця хибна позиція не дозволила створити необхідні умови для примноження та зміцнення інтелектуального потенціалу суспільства, інноваційного розвитку економіки, освоєння нових високих технологій, подолання структурних деформацій, успадкованих від адміністративно-командної системи. У кінцевому підсумку економічна динаміка не набула сучасної постіндустріальної спрямованості, що мало стати стрижнем трансформаційного процесу. Ми фактично почали рухатися у зворотному напрямі – демонтажу відповідного потенціалу розвитку, до запровадження стандартів країн, що нині спеціалізуються на обслуговуванні потреб постіндустріального центру.

8. Через допущені прорахунки, насамперед низьку дієздатність держави, становлення ринкових відносин супроводжувалося глибокими деформаційними процесами. Набули поширення нецивілізовані форми нагромадження капіталу, істотні суперечності в практиці

приватизації, зростали рівень тінізації економіки, корупції та економічної злочинності, обсяги позабанківського грошового обігу. Найбільш небезпечним є зміцнення позицій олігархічного капіталу, його зрощування з державною бюрократією, тенденції підпорядкування економіки та держави загалом корпоративним інтересам.

Ці та інші чинники не можна недооцінювати. Вони не лише спотворюють економічну систему, дискредитують політику реформ, заважають формуванню сприятливого інвестиційного клімату, а й істотно обмежують можливості інтегрування України в сучасний цивілізаційний процес, утвердження високих стандартів Європейського Союзу. Ми повинні знайти в собі політичну волю, інтелектуальні та інші ресурси для того, щоб переламати такий загрозливий розвиток ситуації.

III. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

Цілі та завдання нового етапу розвитку України на порядок складніші й масштабніші від тих, які вирішувалися в попередні роки. Це має бути період глибоких якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя – економічній, соціальній, політичній, духовній. Конкретизувати найважливіші економічні завдання цього етапу можна таким чином:

Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському союзі

Стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку на найближчі десять років має стати створення реальних передумов вирішення основного геополітичного завдання нашої держави – вступу України до Європейського Союзу.

Ми вже пройшли певну частину цього шляху. У 1998 р. набула чинності після ратифікації Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. У 1998 та 2000 рр. Указами Президента

України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України в ЄС. Важливе значення для становлення відносин між нашою державою та Євросоюзом мало схвалення Європейською Радою у грудні 1999 р. Спільної стратегії ЄС щодо України. Принциповим кроком у зміцненні та розвитку стратегічного партнерства стали п'ятий саміт Україна – ЄС (Ялта, вересень 2001 р.), а також прийняття "Плану дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні" (12 грудня 2001 р.).

Така послідовна робота виводить весь комплекс відносин Україна – ЄС у площину практичної реалізації завдань, пов'язаних із вступом нашої країни до Євросоюзу. На це мають бути спрямовані всі інституційні перетворення, політика економічних, соціальних та гуманітарних реформ. Ідеться про такий комплекс системних перетворень, який би дав можливість нашій державі до кінця 2007 р. претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. – створити реальні (внутрішні) передумови для вступу України в ЄС.

Забезпечення сталого економічного зростання

Реалізація завдань європейської інтеграції вирішальною мірою залежить від прогресу на головному напрямі – забезпечення сталого зростання та прискореного подолання на цій основі розриву в обсягах ВВП на душу населення між Україною та державами – членами ЄС. За останні роки цей розрив значно зріс і тепер він у кілька разів більший, ніж у Польщі, Чехії та Угорщині, які перебувають на порозі вступу до ЄС.

У такій ситуації необхідно реалізувати стратегію випереджаючого розвитку, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП в Україні у півтора-два рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС. Таке зростання має супроводжуватися глибокими якісними перетвореннями, реалізацією завдань сталого розвитку, що визначаються світовим співтовариством як стратегія існування у XXI столітті.

Утвердження інноваційної моделі розвитку

Україна зможе посісти належне місце в Європі і світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені в процесі структурної перебудови економіки. Тільки таким чином можна змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів, що стихійно формується нині.

Відтак основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високотехнологічної держави. Наявний інтелектуальний та науково-технічний потенціал дає підстави на це розраховувати. У поєднанні з завданнями європейської інтеграції така мета могла б лягти в основу не лише економічної стратегії держави, а й політичної консолідації нації.

Соціальна переорієнтація економічної політики

У соціальній сфері головним завданням має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян у всіх їх виявах, утвердження середнього класу – основи політичної стабільності та демократизації суспільства, значне обмеження загрозливої диференціації доходів населення та подолання бідності. Ідеться не лише про істотне посилення соціальної спрямованості курсу реформ, а й про її перетворення на важливий інструмент прискорення економічного зростання, зміцнення злагоди і порозуміння в суспільстві. Побудова в Україні соціальне орієнтованої ринкової економіки європейського типу – визначальний чинник посилення суспільної привабливості реформ, забезпечення їм широкої громадської підтримки, утвердження сучасних європейських стандартів якості життя.

IV. ЕТАПИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ І КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ ЗРОСТАННЯ

Вирішення завдань, пов'язаних із європейською інтеграцією України, утвердженням соціально орієнтованого структурно-інноваційного шляху розвитку, може здійснюватися лише поетапно.

Перший етап – 2002-2004 рр. Його основна мета – зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, створення сприятливих умов для накопичення інвестиційних ресурсів, істотне розширення внутрішнього попиту й утвердження на цій основі надійної стабілізації та сталого зростання.

При цьому слід урахувати, що екстенсивні чинники, які забезпечували економічне зростання у 2000-2001 рр. (використання наслідків глибокої девальвації гривні в 1997-1999 рр., завантаження виробничих потужностей, що простоювали в роки економічної кризи, сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура), значною мірою вичерпані. Щоб не допустити нового падіння виробництва, потрібна ефективна політика держави (виконавчої та законодавчої влади), яка повинна забезпечити у 2002-2004 рр. закріплення щорічних темпів зростання ВВП на рівні не менш як 5-6%, інвестицій в основний капітал -10-12, інфляції -7-9, реальних доходів населення – 6-7%. У цей період необхідно завершити формування базових інституцій ринкової економіки, створити середовище здорової та ефективної конкуренції.

Головним у соціальній сфері є зниження рівня бідності та зменшення диференціації доходів населення за рахунок посилення адресності соціальної підтримки, стимулювання випереджаючих темпів зростання заробітної плати. Водночас відчутне поліпшення життя людей можливе лише за умови успішного функціонування та розвитку реальної економіки.

Другий етап – 2005-2011 рр. передбачає комплексну модернізацію підприємств, утвердження принципів і механізмів структурно-інноваційної моделі розвитку та формування базових засад соціально орієнтованого ринкового господарства. За ці роки необхідно довести річні темпи зростання ВВП до 6-6,5%. Водночас мають залишатися високими (до 10-12%) темпи зростання інвестицій в основний капітал. Середньорічний рівень інфляції слід знизити до 3-5%. Зберігатиметься високий рівень зростання реальних доходів населення – у межах 6,5-7% за рік.

Подані прогнози першого та другого етапів економічної динаміки характеризують оптимістичний варіант розвитку української економіки. Відповідно до цього сценарію Україна матиме сприятливі передумови розвитку економіки і на віддаленішу перспективу.

V. ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ

Нова стратегія економічного та соціального розвитку передбачає формування інституційного середовища, яке б стимулювало, з одного боку, підприємницьку активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, утвердження сучасної соціальної інфраструктури, механізмів соціально-ринкової економіки, а з іншого – подолання нагромадження суперечностей між економікою та суспільством. Йдеться про здійснення послідовної політики глибокої демократизації економічних процесів, утвердження повноцінних інститутів ринкової економіки та громадянського суспільства. Водночас стратегія інституційних перетворень має узгоджуватися з визначеними Європейською Радою критеріями членства в ЄС (копенгагенські критерії), які передбачають:

– стабільність законів та інституційних структур, що гарантують демократію, верховенство закону, забезпе-

чення прав людини, повагу та захист прав національних меншин;

- наявність діючої ринкової економіки та спроможність витримати тиск конкуренції і ринкових сил у межах ЄС;

- здатність взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу.

Підвищення дієздатності держави

У процесі поглиблення реформ потрібно подолати штучне протиставлення держави і ринку. Слід виходити з того, що основним суб'єктом політики економічного зростання, дальшої демократизації суспільства та поглиблення інтеграційних процесів є держава. Звідси об'єктивна необхідність істотного зміцнення її дієздатності. Водночас слід виключити надмірне її втручання в ті сфери, де цього не повинно бути. Не витіснення вже сформованих ринкових механізмів, а їх доповнення, удосконалення, зміцнення, посилення дієвості та ефективності – такою має бути логіка роботи на цьому напрямі.

1. На новому етапі розвитку визначальним завданням держави є створення сприятливих інституційних передумов реалізації завдань європейської інтеграції та утвердження в Україні соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку.

2. Серед особливо значущих завдань держави – сприяння (за допомогою всіх наявних інструментів, фінансових та організаційних ресурсів) максимальній реалізації конкурентних переваг української економіки, зміцненню та розвитку передусім наукоємних галузей, які вже сьогодні демонструють високий технологічний рівень та конкурентоспроможність, а отже, і готовність стати "локомотивами" високотехно-

логічного зростання. У сфері економічної політики в державі немає відповідальнішого завдання, ніж підтримка таких виробництв, створення максимально сприятливих умов діяльності національних компаній у відкритому конкурентному середовищі.

3. Нова стратегія економічного і соціального розвитку має спиратися на національні пріоритети, індикативне планування та прогнозування. Держава має попереджувати стихійні зміни ринкової кон'юнктури, забезпечувати достатній рівень своєї економічної безпеки, зокрема надійну стабільність грошово-фінансового середовища, регулювати базисні макроекономічні відтворювальні пропорції.

Потребує активної розбудови система державної статистики відповідно до положень нормативних документів Євросоюзу щодо статистичного обліку, застосування уніфікованої статистичної методології ЄС.

4. Необхідність зміцнення регулюючої функції держави пов'язана і з потребою істотного посилення її впливу на розвиток соціальної сфери, процесів, пов'язаних зі змінами соціальної структури суспільства, подоланням глибокої диференціації доходів населення та зміцненням позицій середнього класу. Держава має стати надійним гарантом конституційних прав і свобод громадян.

5. До принципово важливих функцій держави належить забезпечення екологічної безпеки як однієї з невід'ємних складових національної безпеки загалом. Головною метою екологічної політики держави має стати вироблення і реалізація стратегії раціонального природокористування і захисту навколишнього середовища для забезпечення сталого економічного та соціального розвитку.

6. Перспективи посилення регулюючої функції держави повинні оцінюватися і в аспекті здійснення іншого

ключового завдання – поглиблення ринкової трансформації економіки, створення необхідних для цього нормативно-законодавчої бази та інфраструктури, підготовки кадрів, здатних працювати за якісно нових умов, подолання допущених раніше деформацій. Йдеться про сприяння становленню такої ринкової економіки, де в основі економічної мотивації був би підприємницький інтерес, а підприємець, ділова людина стали її головною рушійною силою.

Новий етап адміністративної реформи.

Конституційна та судова реформи

У комплексі завдань, від реалізації яких залежить підвищення дієвості держави, важливе значення має завершення адміністративної реформи. Водночас це один з визначальних чинників забезпечення інституційної спроможності інтегрування України в ЄС. На попередньому етапі увага концентрувалася на забезпеченні демонтажу тоталітарної системи управління та утвердженні системи державного регулювання, адекватної особливостям трансформаційних процесів. Поки що ця система не може претендувати на структурну завершеність. Протягом тривалого часу вона була і залишається тепер дуалістичною, еkleктично поєднуючи в собі як інститути, успадковані від радянської доби, так і нові, що сформувалися вже за роки незалежності. Нині структурна незавершеність адміністративної реформи стала чи не найголовнішим гальмом у поглибленні соціально-економічних і політичних перетворень.

1. Основна мета нового етапу адміністративної реформи полягає у створенні ефективної системи державного управління, яка б відповідала стандартам демократичної правової держави з соціально орієнтованою ринковою економікою. Ця система має бути прозорою, забезпечувати верховенство права, неухильне дотримання конституційних прав та свобод людини,

утвердження дієвих механізмів громадського контролю за діяльністю законодавчої та виконавчої гілок влади. У широкому плані йдеться про підпорядкування логіки адміністративних перетворень основним цілям утвердження в Україні громадянського суспільства. Саме з таких позицій і мають оцінюватися кожен крок і кожен етап проведення адміністративної реформи.

2. Важливим завданням наступного періоду є проведення конституційної реформи. У поєднанні з адміністративною реформою вона має усунути наявну розбалансованість між трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою, забезпечити їх ефективну співпрацю. Основою конституційної реформи має стати імплементація результатів Всеукраїнського референдуму (2000 р.).

3. У 2002-2004 рр. мають бути реалізовані основні принципи судової реформи. Вона повинна не лише зводитися до вдосконалення діяльності судів та суддів, а в широкому розумінні сприяти створенню умов дня посилення захисту прав та свобод людини і громадянина. Для цього потрібні системний взаємозв'язок та взаємодія між судовою, законодавчою і виконавчою гілками державної влади.

4. Необхідно зробити нові кроки у формуванні ефективної системи виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях. Головна мета полягає в утвердженні таких механізмів, які б забезпечували результативність управлінських рішень, розмежування і збалансування повноважень та відповідальності різних рівнів влади й місцевого самоврядування у сфері надання державних і громадських послуг.

5. Важливий напрям нового етапу адміністративної реформи – делегування управлінських функцій згори донизу і всебічний розвиток місцевого самоврядування. Це має органічно узгоджуватися та поєднуватися

з проведенням у 2005-2010 рр. адміністративно-територіальної реформи.

6. Масштаби і складність зазначених завдань потребують прискореного формування та оновлення управлінської еліти, залучення до системи управління на всіх рівнях енергійних, компетентних та ініціативних кадрів нової генерації. Протягом 2002-2004 рр. необхідно реформувати систему державної служби з удосконаленням практики відбору, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, посилення соціальної й політичної захищеності держслужбовця, підвищення суспільного престижу державної служби.

Подолання корупції та тінізації економіки

Одним з визначальних завдань державної політики на сучасному етапі є концентрація зусиль усіх органів влади, місцевого самоврядування на здійсненні комплексу радикальних економічних, правових, організаційних і силових заходів, спрямованих на рішуче обмеження корупції та тіньової економічної діяльності.

Треба усвідомлювати небезпечність зрощування тіньового капіталу з державним апаратом, зростання корупції, посилення впливу тіньового капіталу на різні сфери суспільного життя.

Потрібна цілісна осмислена система дій з викорінення причин та передумов цих явищ та процесів. При цьому не слід покладатися тільки на силові методи – вони можуть дати лише тимчасовий ефект.

Стратегічна мета полягає в тому, щоб істотно знизити рівень тінізації економіки шляхом легалізації тіньових капіталів, змусити їх працювати на піднесення економіки та примноження національного багатства. Необхідними передумовами цього є створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва, розмежування влади, власності та фінансів, забезпечення стабільності, повноти та узгодженості законодавчої бази. Суб'єкти господарю-

вання повинні мати всі можливості для самостійної легальної прибуткової діяльності, планування та прогнозування перспектив її розвитку.

У цьому ж контексті необхідно розширювати міжнародну співпрацю, і яка б запобігала використанню фінансових систем для відмивання доходів, отриманих кримінальним шляхом.

Дебюрократизація економіки

Настійною вимогою часу є дебюрократизація економіки, розвиток і стимулювання ділової ініціативи, забезпечення реальної економічної свободи.

1. Діяльність Уряду в цій сфері має спрямовуватися на звуження адміністративного регулювання, упорядкування механізмів реєстрації підприємницької діяльності та контролюючих функцій державних органів, на підвищення відповідальності державних службовців за прийняті рішення та їхні наслідки. Актуальною є проблема обмеження відомчої та регіональної нормотворчості. Водночас заходи з дебюрократизації економіки покликані сприяти формуванню громадянсько-правових інститутів та організацій саморегулювання, які слідкуватимуть за якістю та безпечністю товарів, робіт і послуг на споживчому ринку, реформуванню згідно з європейськими нормами системи стандартизації та сертифікації, удосконаленню законодавства з питань захисту прав споживачів.

2. У подоланні бюрократизації державного апарату важлива роль відводиться забезпеченню стабільної, прозорої та зрозумілої людям економічної й соціальної політики держави, запровадженню відкритих консультацій органів виконавчої влади з представниками суб'єктів господарювання, налагодженню співпраці між владними структурами та засобами масової інформації, громадськими інституціями, поширенню об'єктивних даних про економічну ситуацію в державі, кон'юнктурні процеси, законодавчу, нормативну базу тощо.

Інституювання ринкових механізмів.

Формування ефективного конкурентного середовища

Утвердження в економіці критичної маси ринкових перетворень передбачає всебічне вдосконалення вже діючих ринкових механізмів. Цей процес має бути постійним і неперервним, співвіднесеним з потребами господарської діяльності. На новому етапі ринкових реформ найбільшої ваги набувають такі чинники:

1. Розвиток конкуренції, посилення її впливу на ціноутворення, посилення державного регулювання суб'єктів природних монополій, підвищення прозорості їх діяльності, формування конкурентного середовища на ринках енергоносіїв, сільгосппродукції, транспортних перевезень, зв'язку, житлово-комунальних послуг, розміщення державного замовлення, централізованих капіталовкладень тощо. Актуалізується необхідність скасування пільг та преференцій окремим суб'єктам господарської діяльності, вирівнювання умов конкуренції на регіональному та місцевих рівнях, удосконалення правових механізмів добросовісної конкуренції. Спроможність держави не тільки визначати, а й гарантувати єдині "правила гри" для всіх суб'єктів господарювання, проводити дієву конкурентну політику є основою інвестиційної привабливості економіки, головним чинником її стабільності.

2. Поглиблення відповідно до критеріїв ЄС лібералізації всіх сфер економічної діяльності. Такий підхід не суперечить логіці посилення дієздатності держави, а навпаки, органічно з цим поєднується. Глибока і всебічна лібералізація має стати основою інвестиційної привабливості української економіки, її демократизації та системного оздоровлення. Перехід до ліберальнішої моделі економічного розвитку має визначити магістральний напрям ринкових реформ у наступному десятиріччі.

Удосконалення відносин власності.

Зміцнення позицій приватної власності та налагодження корпоративного управління

1. До ключових завдань належить упорядкування відносин власності, забезпечення необхідної правової та політичної підтримки і надійного захисту прав приватної власності, яка утверджує свої позиції, створення сприятливих умов для нагромадження національного капіталу, зміцнення його конкурентних позицій, формування ефективного власника на приватизованих підприємствах. Якщо в попередньому десятиріччі основні акценти в цій сфері робилися на кількісних перетвореннях, то тепер, коли сформовано критичну масу приватної власності, на перший план виходить надання реальних гарантій її недоторканності. Це передбачає, зокрема, створення і забезпечення ефективного функціонування державної системи реєстрації прав на нерухоме майно.

2. Серед основних завдань наступного десятиріччя – суттєве вдосконалення механізмів корпоративного управління, реалізації та демократизації акціонерної власності, удосконалення законодавства та судової практики в частині забезпечення гарантій прав акціонерів, насамперед дрібних.

Потрібні більш цілеспрямовані та ефективні зусилля держави в захисті та реалізації майнових прав громадян, забезпеченні недоторканності їхньої власності на житло, земельні ділянки, акції та банківські вклади.

Держава зобов'язана забезпечити всі передумови для зміцнення позицій власності споживчої кооперації, яка змінила свою природу, адаптувалася до ринку і зберігає свою нішу за якісно нової економічної ситуації.

3. Один з пріоритетних напрямів інституційної політики полягає в утвердженні протягом 2002-2003 рр.

сучасних правових та організаційних механізмів захисту прав на інтелектуальну власність. Необхідно сприяти її комерціалізації, забезпечувати захист інтелектуальної діяльності від недобросовісної конкуренції, незаконного відчуження, підробок та обмеження інших прав у виробничій, науковій, літературній та художній сферах.

4. Потрібно відчутно підвищити ефективність роботи державних підприємств та використання державних корпоративних прав. Державний сектор економіки має функціонувати на основі ринкової мотивації та прибутковості. Уряд, місцеві органи виконавчої влади повинні оптимізувати обсяги та структура державного сектора економіки, запровадити ефективні принципи управління ним, посилення контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств з часткою державної власності.

Водночас слід виходити з необхідності активного продовження приватизації, ураховуючи зменшення в наступному десятиріччі питомої ваги державного сектора до 8-10%. Дальше поглиблення приватизаційного процесу, надання переваги його інвестиційній складовій, підвищення прозорості та відкритості для інвесторів сприятиме інтенсивнішому припливу капіталу.

5. Стратегія економічного зростання та глибокого технологічного переоснащення виробництва, як і структурна перебудова економіки, потребують концентрації та централізації національного капіталу, формування потужних виробничих комплексів – національних та транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп, холдингових компаній, створення навколо них розгалуженої мережі дочірніх фірм, малих підприємств.

Державна підтримка малого підприємництва

Наступне десятиріччя має стати періодом відчутного зміцнення позицій малого підприємництва, якому відводиться особливе місце в економічній системі, важ-

лива роль у підвищенні продуктивної зайнятості населення і послабленні соціальної напруги, забезпеченні економічної стабільності та інноваційного зростання, створенні передумов для становлення середнього класу. Держава зобов'язана забезпечити стабільні нормативно-правові умови для створення й функціонування малого підприємництва, утвердження ефективної системи його захисту та страхування, упорядкування механізмів оподаткування, обліку і звітності, інвестування й кредитного обслуговування, венчурного фінансування та лізингу, формування ринку інформаційних, консультативних, науково-технологічних та навчальних послуг для малих підприємств. Суб'єкти малого підприємництва мають бути надійно захищені державою від кримінального рекету і бюрократичного тиску.

Розвиток інституту банкрутства та захист прав кредиторів

Механізм відновлення платоспроможності боржника та банкрутства має стати ключовим при вирішенні питань заборгованості та фінансового оздоровлення підприємств, збереження робочих місць і виробничого потенціалу. Реструктуризація і ліквідація таким шляхом безнадійних підприємств-боржників сприятиме перерозподілу ресурсів на користь життєздатних підприємств.

Завдання полягає в тому, щоб сформувати правове середовище, яке забезпечить ефективний захист кредиторів та власників (інвесторів) від ризиків втрати контролю над власністю внаслідок недобросовісного застосування процедур банкрутства. Держава має активізувати участь у процедурах банкрутства підприємств, які перебувають в її власності, є містоутворюючими або мають стратегічне значення для економіки та національної безпеки, екологічно небезпечних підприємств і суб'єктів природної монополії з метою віднов-

лення їх платоспроможності або ефективної ліквідації. Водночас потрібно активізувати зусилля правоохоронних органів у виявленні злочинних дій, пов'язаних з фіктивними банкрутствами, та запобіганні їм.

VI. СТРАТЕГІЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Основна мета стратегії макроекономічної політики – забезпечення умов стійкого довготривалого зростання, яке сприяло б структурно-інноваційній та соціальній переорієнтації економіки, формування сприятливого інвестиційного середовища. Це потребує збереження принципу пріоритетності макроекономічної стабілізації. Потрібно враховувати і зворотний зв'язок – залежність макроекономічної збалансованості від результативності політики економічного зростання. Досвід попереднього десятиріччя засвідчує, що надійна фінансово-бюджетна та грошова стабілізація без стабільного реального сектора економіки неможлива, вона може бути лише короткотерміною.

Трансформація бюджетних ресурсів у чинник ефективного соціально орієнтованого економічного зростання.

Зниження податкового навантаження

1. Одним з ключових завдань Уряду є забезпечення переорієнтації бюджетного механізму, перетворення його в ефективний інструмент соціально-економічної стратегії. Хронічна незбалансованість та низька ефективність державних фінансів, що зберігаються і під час економічного зростання, зумовлені системними помилками бюджетної політики, її суто фіскальною спрямованістю.

2. Потребує змін і логіка формування державних фінансів, якої до цього часу дотримуються Кабінет Міністрів і Верховна Рада. Слід виходити з того, що основою

вирішення фінансових проблем держави, головною передумовою соціальної та структурно-інноваційної переорієнтації економіки є першочергове зміцнення фінансів суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб та домашніх господарств. Практикою попередніх років доведено, що без цього будь-які дії правового, економічного чи адміністративного характеру, заходи "згори" бажаного результату не дадуть.

3. Потрібне більш тісне узгодження національного податкового законодавства з законодавством Євро-союзу. Слід рішуче йти на зниження податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимальне спрощення процедури оподаткування, введення податкових стимулів інноваційної діяльності та нагромадження капіталу. Водночас має бути запроваджений жорсткий контроль за використанням державних фінансів, який відповідав би принципам та нормам фінансового контролю в країнах ЄС.

Обмеження боргової залежності держави

1. Успішне вирішення всього комплексу завдань економічної та соціальної стратегії значною мірою залежить від дальшого обмеження боргової залежності держави, особливо зовнішньої. При цьому вирішального значення набуває дотримання в наступному десятиріччі принципу бездефіцитності державного бюджету. Водночас Уряд разом з Верховною Радою та НБУ має виробити узгоджену стратегію держави в питаннях зовнішніх запозичень. Потрібно законодавчо заборонити використання таких запозичень для фінансування поточних бюджетних витрат, передбачити після завершення програми розширеного фінансування перебудову відносин з МВФ, обмеживши їх лише консультативними угодами.

2. Необхідно здійснити додаткові заходи, спрямовані на забезпечення надійної збалансованості валютного

ринку, істотне зростання золотовалютних резервів держави, удосконалення структури платіжного та зовнішньоторговельного балансів, створення умов для повернення з-за кордону національного капіталу, сприяння прямим іноземним інвестиціям, у т. ч. в об'єкти приватизації, утвердження ефективної системи страхування від інвестиційних ризиків тощо. Важливо забезпечити максимальну прозорість сфери управління державним боргом, утвердження механізмів, які б унеможливили її криміналізацію.

Підвищення надійності грошової стабілізації

1. Досвід проведення реформ підтверджує коректність здійснюваної в останні роки політики грошової стабілізації і переконує в необхідності її продовження в наступний період. Міцна грошова одиниця має стати визначальним атрибутом національного ринку, вагомим чинником його інвестиційної привабливості, дієвим засобом підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника та модернізації економіки, припинення відпливу капіталу, збереження та нагромадження доходів населення.

2. Потребує дальшого вдосконалення валютна політика. Починаючи з 2003 р., має бути запроваджена політика "плаваючого" валютного курсу, який визначається взаємодією ринкових чинників, вільних від адміністративних обмежень. Такий валютний режим збалансовує реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, урівноважує торговий баланс, сприяє економічному зростанню.

3. У довготривалій перспективі грошово-кредитна і валютна політика має визначатися необхідністю налагодження тісного валютного співробітництва з Європейським Центральним банком, поступовим впровадженням критеріїв вступу до валютного союзу ЄС.

VII. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ТА РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Важливим результатом попереднього етапу реформ є утвердження внутрішнього ринку, якого фактично не було за часів перебування України в єдиному народно-господарському комплексі СРСР. У 1990 р. на задоволення потреб внутрішнього споживання йшло всього 17,9% продукції, виробленої в нашій республіці. Нині ситуація докорінно змінилася. Так, у 2001 р. продаж споживчих товарів вітчизняного виробництва через мережу роздрібної торгівлі становив 77% від загального обсягу, у т.ч. продовольчих – 93,7, непродовольчих – 62,2%.

Водночас кількісні та якісні параметри внутрішнього ринку поки що не відповідають вимогам політики економічного зростання. Українська економіка залишається орієнтованою на пріоритетне обслуговування зовнішнього попиту, що робить її надто вразливою, залежною від світової економічної кон'юнктури і практично виключає можливість стійкого зростання. Дається взнаки велика частка експорту продукції проміжного споживання з низькою доданою вартістю.

Невідкладним завданням Уряду є виправлення цих та інших недоліків, реалізація комбінованої моделі економічного зростання зі збалансуванням її внутрішньої і зовнішньої складових за умови випереджаючого зростання внутрішнього споживання, нарощування його питомої ваги у структурі ВВП. При цьому слід урахувувати, що Україна має можливості забезпечити зростання виробництва наукоємної, високотехнологічної продукції за рахунок широкого впровадження інновацій, екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій, спираючись значною мірою на власний науково-технічний та кадровий потенціал, на можливості вітчизняної промисловості, поглиблення її кооперації з промисловістю

інших країн, на розвиток спільних з іноземними інвесторами підприємств.

Механізми захисту внутрішнього ринку

1. У контексті нової стратегії є нагальною потреба в ширшому впровадженні загальноприйнятих міжнародних механізмів захисту внутрішнього ринку та регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Це насамперед забезпечення зовнішньоторговельного режиму, спрямованого на створення рівноправних умов господарювання для вітчизняних та іноземних товаровиробників і ефективний їх захист від недобросовісної конкуренції.

2. Потрібно забезпечити ефективну імпорتنу політику з застосуванням процедур, прийнятих у рамках СОТ. Відповідно до правил та зобов'язань, узятих на себе Україною під час вступу до цієї організації, мають установлюватися ставки ввізного мита та розміри акцизів, застосовуватися стандарти та технічні регламенти, запроваджуватися механізми квотування та ліцензування імпорту тощо.

Модернізація промисловості

1. Україна належить до промислово розвинених країн світу, має один з найбільших у Європі і структурно розгалужених промислових комплексів. Структура промисловості охоплює базові галузі – чорну і кольорову металургію, хімію та нафтохімію, машино– і приладобудування, легку та переробну промисловість. Серед наукоємних галузей – авіакосмічна, суднобудівна, виробництво військової техніки, важке і сільськогосподарське машинобудування, верстатобудівна та інструментальна, електротехнічна і приладобудівна, виробництво засобів зв'язку, інформатики та складної апаратури, медичного устаткування, радіо-, електронна, автомобілебудівна та ін. У їхньому арсеналі – усі

відомі базові технології, що використовуються у світовій промисловості: виробництво матеріалів, переробні, заготівельні, металообробні, термічні, збиральні, нанесення покриттів та ін.

Переконливими доказами високотехнологічних та конкурентних можливостей української промисловості є серійне освоєння принципово нових моделей літаків АН-70, АН-140 та АН-38, які справедливо вважаються найперспективнішими моделями ХХІ ст., реалізація унікального міжнародного проекту – програми ракетно-космічного комплексу морського базування "Морський старт" і "Глобал стар", де застосовуються вітчизняні ракетоносії "Зеніт" і "Циклон". З 22 базових технологій ракетно-космічної галузі Україна володіє 17. Тільки в промисловому комплексі функціонують 500 конструкторсько-технологічних та наукових організацій, у яких працює понад 65 тис. наукових працівників, у т. ч. 7,7 тис. кандидатів та докторів наук. Галузева наука активно взаємодіє з науковими організаціями НАН України та Міністерства освіти і науки.

2. Попередні роки мають розглядатися як період не лише глибокої економічної кризи, а й структурного та технологічного оновлення діючих підприємств, глибокого реформування відносин власності, перебудови менеджменту, налагодження нових системних, зокрема горизонтальних зв'язків, зрощування промислового, торговельного та фінансового капіталів, освоєння нових промислових ринків і адаптації до умов ринкової кон'юнктури. Цей процес ще не завершено, проте значна кількість українських підприємств вийшла з кризи, зберігши достатньо вагомий конкурентоспроможний потенціал. Це засвідчують, зокрема, динаміка зростання виробництва у високотехнологічних галузях та темпи збільшення експорту їхньої продукції в останні два роки.

3. Найвразливішим місцем української економіки є структура промислового комплексу. Її деформованість, високий рівень монополізації виробництва успадковані від попередньої адміністративної системи. За роки реформ ситуація не тільки не поліпшилася, а й значною мірою ускладнилася. З 1991 до 2000 р. частка паливно-сировинних галузей зросла з 17,3% до 59,2%, або в 3,42 раза, тоді як питома вага машинобудування та металообробки зменшилася майже вдвічі – з 26,3% до 13,2%, а галузей соціальної спрямованості (легка, харчова) – з 36,7% до 19%, або більш як у 1,9 раза. Радикально змінити ці дуже несприятливі диспропорції є одним з (визначальних завдань промислової політики держави, яка має стати основним інструментом мобілізації і концентрації ресурсних та інституційних чинників підвищення конкурентоспроможності й структурно-інноваційного оновлення української економіки, посилення її соціальної спрямованості.

4. Модернізація промисловості має поєднувати в собі інструменти ефективного державного регулювання з ринковими механізмами саморегуляції, орієнтуватися на досягнення високого рівня зайнятості, максимальну реалізацію власних інвестиційних можливостей, а також на якомога ширше залучення іноземного капіталу та високих технологій. Основні механізми модернізації такі:

- поглиблення інституційних перетворень, спрямованих на формування в промисловому комплексі динамічного і конкурентоспроможного приватного сектора, удосконалення системи корпоративного управління;
- поліпшення прогнозування та державного програмування, реалізація державних цільових програм;
- активний захист інтересів вітчизняних товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- фінансове (податкове) стимулювання інновацій та експорту високотехнологічної продукції;
- застосування сприятливих митних режимів імпорту технологічного обладнання;
- освоєння механізмів державного довгострокового кредитування;
- удосконалення системи державних замовлень та закупівель;
- максимальне використання інвестиційних інструментів приватизації;
- державне сприяння розвитку фінансового лізингу;
- застосування додаткових стимулів розвитку малого та середнього бізнесу, венчурних (у т. ч. зовнішніх) інвестицій;
- сприяння всебічному розвитку спільних та іноземних підприємств, виробничій кооперації з підприємствами країн ЄС, Росії та інших держав у технологічному оновленні провідних галузей української економіки.

5. Пріоритетами політики модернізації промисловості мають стати:

- державне сприяння розвитку наукоємних виробництв та галузей, що базуються на використанні інформаційних та комунікативних технологій;
- освоєння виробництва продукції та систем машин, що забезпечуватимуть запровадження енерго– та ресурсозберігаючих технологій, комплексне технічне і технологічне переоснащення виробництва, масове оновлення основних фондів;
- виробництво імпортозамінної продукції;
- освоєння системи машин для розвитку агропромислового комплексу;
- розширення експортної бази, у т. ч. високих технологій та товарів з високим ступенем обробки;
- закриття, санація та перепрофілювання неефективних виробництв.

Формування внутрішнього ринку високих технологій

Важливим чинником науково-технічного та інноваційного прогресу має стати формування ефективного внутрішнього ринку високих технологій. Цей процес, що потребує активного державного стимулювання та захисту, передбачає:

- здійснення політики модернізації та технічного переобладнання діючих підприємств;
- реалізацію державної програми ресурсо– та енергозбереження;
- технологічне переоснащення енергетичних потужностей, у т. ч. вугільних шахт;
- задоволення зростаючого платоспроможного попиту на засоби технічного і технологічного оновлення агропромислового комплексу;
- технічне переоснащення Збройних Сил України та правоохоронних органів;
- задоволення внутрішнього платоспроможного попиту у сфері сучасних інформаційних послуг (інформатики, телекомунікацій, звуко– і відеозапису, фінансових послуг, електронного зв'язку тощо);
- реалізацію державної програми виробництва медпрепаратів та медичної техніки;
- технічне та технологічне переоснащення навчального процесу в середніх та вищих навчальних закладах, його інформаційне забезпечення;
- інформатизацію системи бухгалтерського обліку;
- оновлення побутової техніки довготривалого користування.

В Україні є достатні можливості розвитку внутрішнього ринку високих технологій, потреби якого можуть задовольнятися (за умови відповідної політики Уряду) за рахунок вітчизняного виробництва. Водночас збері-

гається і може нарощуватися експортний потенціал високотехнологічної та наукоємної продукції, насамперед на ринки СНД та країн, що розвиваються. Уряду необхідно невідкладно визначити заходи стимулювання експорту високотехнологічної вітчизняної продукції і забезпечити їх реалізацію.

Розвиток телекомунікацій та інформаційної інфраструктури

1. Пріоритетними завданнями державної політики у сфері інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури є забезпечення випереджаючих темпів розвитку інфраструктури зв'язку, підвищення інвестиційної привабливості галузей інформатизації, істотне вдосконалення національної мережі телекомунікацій, поштової служби зв'язку, насамперед на базі новітніх вітчизняних технологій, їх інтегрування в глобальні інформаційні структури, у т. ч. в мережу Інтернет, створення сприятливих умов для доступу широких верств населення до світових інформаційних ресурсів.

2. Для прискорення інтеграції України у світовий інформаційний простір слід визначити і реалізувати заходи щодо глибокої комп'ютеризації, насамперед навчальних закладів, заохочення їх доступу до вітчизняних та світових інформаційних ресурсів. Потребують значного прискорення інформатизація органів державної влади, фінансового сектора економіки та грошового обігу, бухгалтерської справи, перехід на електронний документообіг, комп'ютеризацію архівної справи, статистичної інформації, поліпшення взаємозв'язку між державними інституціями і населенням через електронні канали.

Невідкладне завдання полягає в гармонізації національного законодавства в галузі зв'язку з правовими нормами, прийнятими в державах ЄС.

Технічне переоснащення Збройних Сил на базі вітчизняної промисловості

З огляду на сучасні системи колективної безпеки та методи ведення бойових дій істотного переоснащення потребують Збройні Сили України. В основу цієї роботи має бути покладена системна реструктуризація оборонно-промислового комплексу, зорієнтована на створення й організацію випуску конкурентоспроможної продукції військового та цивільного призначення як для власних потреб, так і для продажу на зовнішніх ринках. Поряд з цим необхідно поглиблювати та розвивати взаємовигідне військово-технічне співробітництво з іншими країнами.

Реалізація такої політики передбачає чітке визначення пріоритетів у виробництві озброєння та розвитку його експорту.

Поглиблення реформ в аграрному секторі економіки

1. Україна має значні можливості для розвитку агропромислового комплексу, перетворення його у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, забезпечення продовольчої безпеки держави. Зокрема, на нашу державу припадає майже третина запасів чорнозему та 27% орної землі в Європі (на душу населення в Україні припадає 0,66 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 га).

За роки незалежності на селі здійснено глибокі структурні реформи, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, створено організаційно-правові структури ринкового спрямування на основі приватної власності на землю, індивідуальної, сімейної та колективної форм організації праці. АПК стає осередком підвищеної економічної активності, лідером у проведенні реформ, зростає його інвестиційна привабливість.

Економіка держави дедалі більше повертається до потреб села, його людей. Ці надзвичайно важливі процеси потребують постійної державної підтримки та стимулювання. Україна зацікавлена в поглибленні співпраці з країнами ЄС у питаннях модернізації та розвитку АПК, його інтегрування в європейський агропромисловий простір.

2. У наступному десятиріччі необхідно завершити земельну реформу, здійснити на цій основі докорінну перебудову економічних та фінансово-кредитних відносин на селі. Ця робота полягає в утвердженні повноцінного ринку землі, сучасних земельно-орендних та іпотечних відносин, запровадженні економічних стимулів раціонального використання та охорони земель, застосуванні дозволених нормами СОТ механізмів захисту національного аграрного ринку.

3. Зробивши крок до утвердження приватної власності на землю, потрібно визначитися стосовно інструментів фінансового оздоровлення галузі, ефективних диверсифікованих процедур кредитного обслуговування села, створення спеціалізованих банківських і альтернативних небанківських кредитних інституцій, механізмів фінансових гарантій повернення сільгоспвиробниками кредитів, страхування фінансових ризиків.

4. Як один з державних пріоритетів аграрної політики слід розглядати технічне та технологічне оновлення АПК. Це завдання, яке потребує комплексного вирішення на державному рівні. Необхідно виходити з того, що через кілька років техніка на селі стане повністю непридатною для експлуатації. Потрібно створити сучасну ринкову систему матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, цілеспрямовано вдосконалювати практику лізингу сільгосптехніки. Утвердження приватної власності на землю створює для цього сприятливі умови.

5. Таким же невідкладним є інституційне забезпечення реформ, утвердження ефективних механізмів захисту прав власності на землю, створення на селі сучасної ринкової інфраструктури (створення оптових ринків, торгових домів, розвиток біржової торгівлі), стимулювання сільськогосподарської кооперації, розвитку приватних та приватно-кооперативних підприємств у сфері агросервісу, переробки і збуту продукції.

6. Особливої уваги заслуговує проблема соціального переоблаштування села, де виробнича та соціальна сфери тісно і взаємно пов'язані.

Пройшовши найскладнішу частину шляху в реформуванні земельних відносин та виробничої сфери АПК, ми практично нічого не зробили в соціальному облаштуванні села. Надолужуючи прогаєне, мусимо постійно пам'ятати, що це робиться насамперед для людей, держави і на перспективу. Глибоко реформований аграрний сектор може і повинен стати винятково важливим джерелом нагромадження капіталу, базою розширення внутрішнього ринку і формування середнього класу, зміцнення політичної та соціальної стабільності.

Енергетична стратегія

1. Серед стратегічних завдань наступного десятиріччя – глибокі якісні перетворення в енергетичному секторі економіки. Це питання, що належить до найскладніших в економічній політиці, великою мірою визначає національну безпеку держави. Україна задовольняє свої потреби в природних енергоресурсах за рахунок власного їх видобутку приблизно на 45%. У більшості країн світу рівень енергетичної самозабезпеченості такий самий або навіть нижчий. Проблема полягає в іншому – неприпустимо низькій ефективності використання енергоносіїв та відсутності диверсифікації джерел їх імпорту. Низькою є ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів. Енергоемність

ВВП в Україні значно вища, ніж в економічно розвинених державах. Це наслідок деформованої структури виробництва та енергоспоживання, використання застарілих виробничих фондів енергетики, повільного впровадження енергозберігаючих технологій та ряду інших причин.

Україна стоїть перед необхідністю вироблення нової енергетичної стратегії, інструментами реалізації якої мають стати Комплексна державна програма енергозбереження, Програма державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії і малої гідро- та теплоенергетики. До 2010 р. треба забезпечити економію традиційних паливно-енергетичних ресурсів в обсязі 12-15% від загального їх споживання. До цих же інструментів належить Національна програма "Нафта і газ України до 2010 року", спрямована на збільшення обсягу розвіданих запасів нафти і газового конденсату.

2. Єдиним енергоносієм, якого в Україні потенційно достатньо для повного забезпечення власних потреб, є вугілля. Це важливий чинник гарантування енергетичної безпеки держави. Завдання полягає в тому, щоб суттєво змінити баланс споживання енергоносіїв, зменшити як абсолютний обіг, так і частку споживання природного газу з одночасним збільшенням цих показників стосовно вугілля. Затверджена Урядом Програма "Українське вугілля" передбачає:

- переоснащення перспективних шахт надійним і високопродуктивним обладнанням;
- ліквідацію неперспективних і санацію потенційно перспективних вугледобувних підприємств;
- роздержавлення майна вугледобувних підприємств за особливими правилами оцінки вартості з урахуванням їх рентабельності та інвестиційної привабливості.

Дана програма розрахована на доведення обсягів видобутку вугілля у 2010 р. до 110 млн. т. Водночас Уряду необхідно реалізувати комплекс заходів з реконструкції теплових електростанцій, адаптації їх обладнання до роботи на низькоякісному вугіллі, запровадження в тепловій енергетиці новітніх технологій, які б забезпечили її функціонування за рахунок вітчизняної паливної бази.

Україна має необхідні технічні та технологічні можливості для успішного розв'язання цього завдання. Усе це дасть змогу не лише реально забезпечити енергетичну незалежність країни, а й відкрити перспективи розвитку вугільної промисловості, повніше завантажити потужності вітчизняного машинобудування, чорної та кольорової металургії, хімічної промисловості, приладобудування та будіндустрії, істотно знизити потреби в імпорті природного газу. Потрібно враховувати і зацікавленість у такій політиці іноземних інвесторів, а також екологічний аспект її здійснення.

3. Предметом особливої уваги має бути й атомна енергетика. Потрібно забезпечити введення в дію енергоблоків на Хмельницькій та Рівненській АЕС, модернізацію діючих енергоблоків з метою підвищення їх надійності та безпеки, створення повного циклу виробництва ядерного палива.

4. Завданням стратегічної ваги є реалізація розробленої в 1996 р. Комплексної державної програми енергозбереження на період до 2010 р. Обґрунтований нею потенціал енергозбереження оцінюється приблизно у 86 млн. т умовного палива. Тільки завдяки цьому можна майже подвоїти забезпеченість країни власними енергетичними ресурсами. Реалізація державної програми енергозбереження може стати одним з ключових чинників технологічного переоснащення всієї української економіки. Основна мета намічених перетворень –

довести енергоємність української економіки до показників країн ЄС.

5. Магістральними напрямками розвитку енергоспоживання мають стати поглиблення ринкових перетворень в паливно-енергетичній галузі, створення прозорого ефективного енергоринку, формування на його основі рівноважних міжгалузевих цін, гнучке поєднання інструментів державного та кооперативного управління, утворення високоефективних інтегрованих паливно-енергетичних компаній.

6. Актуальною проблемою на найближче майбутнє і перспективу є прискорення інтеграційних процесів, зорієнтованих на об'єднання енергетичних потенціалів країн у масштабах Євразійського континенту, посилення ролі України як енерготранзитної держави.

Використання геостратегічного потенціалу

Той факт, що Україна посідає за своїм транзитним потенціалом одне з перших місць у Європі, визначає особливу значущість вироблення та проведення ефективної транспортної політики. Провідну роль у ній мають відігравати прискорений розвиток транспортної інфраструктури, створення відповідно до міжнародних стандартів національної мережі міжнародних транспортних коридорів, її інтегрування в транспортні системи Європи та Азії, Балтійського і Чорноморського регіонів. Особливої ваги набуває реалізація проектів, які мають забезпечити Україні участь у формуванні міжнародних транспортно-комунікаційних мереж, зокрема в доставці каспійських енергоресурсів на внутрішній та міжнародні ринки. Складні та масштабні завдання пов'язані з модернізацією управління транспортними системами, що дасть змогу поглибити сумісність з мережами країн ЄС.

Підвищенню інвестиційної привабливості транспортної інфраструктури має сприяти створення законодавчої та організаційної бази реструктуризації дорожнього

господарства та приватизації транспортного сектора відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС.

Фінансування зазначених робіт необхідно здійснювати з застосуванням фіскальних стимулів, а також шляхом укладання концесійних угод, розміщення на внутрішньому та міжнародних фондових ринках цільових емісійних цінних паперів, формування міжнародних фінансово-промислових груп, застосування лізингових механізмів, залучення коштів приватних інвесторів (у т. ч. іноземних) та міжнародних фінансових інститутів.

Модернізація туристичної та рекреаційної сфери

Україна має значні можливості для динамічного розвитку туристичної та рекреаційної галузі, розширення міжнародного співробітництва в цій сфері. Однак наявний потенціал реалізується недостатньо, у нас донині немає повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, підвищення його економічної ефективності та пізнавальної цінності. Бракує кваліфікованих кадрів для і роботи в цій новій для нас сфері, держава, по суті, втратила контроль за її розвитком та регулюванням діяльності.

Наступне десятиріччя має стати періодом рішучого перелому в ставленні до туристично-рекреаційної галузі та її проблем, переходу у веденні цього господарства на ринкові рейки з урахуванням досвіду держав – світових лідерів у цій сфері.

VIII. ІНВЕСТИЦІЙНА ТА СТРУКТУРНО-ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА

Ми переконалися на практиці попередніх років, що структурно-інноваційна політика не може здійснюватися виключно ринковими інструментами – з ними мають органічно поєднуватися адміністративні методи

та механізми. Стимулювання науково-технологічного розвитку, реалізації завдань структурно-інноваційної стратегії має стати однією з визначальних цілей Уряду, Верховної Ради, органів виконавчої та представницької влади на місцях.

Формування інвестиційного потенціалу

Успішна реалізація завдань структурно-інноваційної стратегії визначальною мірою залежатиме від утвердження ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів та управління ними. Вирішити цю ключову проблему в попередні роки за умов економічної кризи було неможливо. Кризові процеси та інфляція призводили до порушення оптимальних співвідношень між національними заощадженнями та інвестиціями в народне господарство: щороку значна частина заощаджень залишалася не конвертованою в інвестиції. Як наслідок, не повністю використовувалися можливості нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки. Особливо давалися взнаки такі негативні чинники:

- низька дієздатність банківсько-кредитної системи, її фактична неспроможність акумулювати достатньо високий інвестиційний потенціал населення, відсутність розвиненої мережі інституційних інвесторів (пенсійних фондів та страхових компаній);

- неефективне і безсистемне використання амортизаційних фондів;

- низький рівень капіталізації прибутків підприємств та відсутність економічних (податкових) стимулів його зростання;

- спрямування інвестиційного потенціалу приватизації переважно на цілі бюджетного споживання;

- розпорошування інвестиційних бюджетних ресурсів (загалом затверджено понад 180 державних цільових програм);

- відсутність необхідної системи страхування інвестиційних ризиків, нерозвиненість фондового ринку та іпотечних відносин, лізингу та інших інститутів фінансування;
- значні обсяги тіньового бізнесу як основного джерела нелегального накопичення та вивезення капіталу.

Усунення в максимально стислі терміни (протягом одного-двох років) цих недоліків та утвердження ефективної системи мобілізації капітальних ресурсів і управління ними спроможні забезпечити істотне нарощування внутрішнього інвестиційного потенціалу української економіки, збільшення його до кінця першого періоду реалізації структурно-інноваційної стратегії в 1,5-2 рази. При цьому необхідно забезпечити надійний захист прав інвесторів.

1. У формуванні інвестиційного потенціалу особливу роль відіграють відновлення інвестиційного потенціалу держави, щорічне виділення централізованих капіталовкладень у розмірі не менше 1,5-2% від ВВП, спрямування бюджетних коштів на фінансування державних цільових програм і використання їх лише на конкурсних засадах через механізми кредитування Державного банку реконструкції та розвитку. Починаючи з 2003 р., разом з проектом Державного бюджету в складі Державної програми економічного і соціального розвитку щорічно має подаватися бюджет розвитку.

2. Економіка зазнає значних збитків від нецільового використання амортизаційних відрахувань. У 1997-2000 рр. майже половина виведених з-під оподаткування сум спрямовувалася не на інвестиції, а на поповнення обігових коштів підприємств. Це зобов'язує Уряд реформувати систему амортизації з метою її лібералізації, значного розширення прав підприємств у формуванні та використанні власних амортизаційних коштів, виборі методу нарахування та термінів корисного використання основних засобів.

3. Для стимулювання капіталізації прибутків підприємств та організацій держава повинна запровадити податкове стимулювання інвестиційного, у т. ч. інноваційного процесу.

4. Необхідною умовою реалізації завдань економічного та соціального розвитку є істотне збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій. За наявними оцінками, продуктивність праці на підприємствах з іноземним капіталом у кілька разів вища, ніж на інших. Іноземний сектор української економіки активно впливає на її технологічне оновлення.

Водночас треба враховувати надзвичайно високу і жорстку конкуренцію на світовому ринку капіталів. Для активізації припливу іноземних інвестицій необхідно застосувати додаткові макроекономічні та адміністративно-правові стимули і механізми, які б відповідали довготривалим національним інтересам України і не суперечили пріоритетності розвитку національного капіталу.

Розвиток фінансової інфраструктури та фінансового посередництва

1. Серед завдань, які виходять на передній план у наступному десятиріччі, – зміцнення банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії. Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Уряд і НБУ повинні забезпечити реалізацію Комплексної програми реформування вітчизняної банківської системи згідно зі стандартами ЄС. Основна увага має зосереджуватися на забезпеченні стійкості та надійності банківської системи, посиленні її концентрації, активному залученні в банківську сферу іноземного капіталу, у т. ч. країн – членів ЄС, значному розширенні механізмів довгострокового кредитування та інстру-

ментарію банківських послуг. Необхідна достатня і надійна правова база діяльності банківських інституцій, посилення конкуренції між ними, удосконалення механізмів банківського нагляду.

2. Ситуація, що склалася, настійно потребує прискореного утвердження і розширення фондового ринку, підвищення його ролі в залученні інвестицій та перерозподілі капіталу в національній економіці, забезпечення випереджаючого розвитку вторинного ринку й ринку корпоративних цінних паперів, освоєння емісії середньо- і довгострокових цінних паперів цільового інвестиційного призначення.

3. Потрібні невідкладні дієві заходи, покликані сприяти розвитку ринку страхових послуг. Це насамперед утворення національної системи страхових послуг, здатної забезпечити надійний захист довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для економічного зростання, бути реальним чинником стабільності та стимулом розвитку підприємництва.

Державна науково-технічна та інноваційна політика

Україна належить до держав з високим науковим потенціалом. Це передусім визнані у світі наукові школи, вагомі, а нерідко й унікальні досягнення в багатьох сферах – розробці нових матеріалів, біотехнології, радіоелектроніці, фізиці низьких температур, ядерній фізиці, електрозварюванні, інформатиці, телекомунікаціях та зв'язку. Держава, її політичне керівництво, органи законодавчої та виконавчої влади повинні створити такі умови, які забезпечували б не лише примноження цього потенціалу, а насамперед максимальну його віддачу. Держава має стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором досліджень і розробок на найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу.

1. Треба кардинально поліпшити фінансування науки шляхом як збільшення бюджетних видатків (у межах не менш як 1,5-1,7% від ВВП на першому етапі і до 2,0-2,5% – на другому етапі), так і залучення позабюджетних асигнувань. Першочергової державної підтримки потребує фундаментальна наука, що є основою створення власних високих технологій і важливим чинником оновлення наукового потенціалу. Необхідно зміцнити правові засади діяльності Національної академії наук України, посилити її роль у координації фундаментальних наукових досліджень, виробленні та проведенні державної політики в цій сфері.

2. На сучасному етапі актуалізується проблема зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ, оснащення їх комп'ютерною технікою, новітнім обладнанням та приладами, створення належно оснащених регіональних та міжгалузевих центрів спільного користування.

Необхідно підвищувати рівень комерціалізації результатів наукових досліджень, зменшувати інноваційні ризики високотехнологічних підприємств та венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів, увести в практику державне замовлення на впровадження у виробництво пріоритетних інновацій.

3. Невідкладним завданням є інституційне забезпечення державної науково-технічної та інноваційної політики, що передбачає:

- удосконалення чинної та розроблення нової нормативно-законодавчої бази науково-технічної і дослідної діяльності, фінансової й організаційної підтримки науки;

- створення сучасної патентно-інформаційної бази з довідково-пошуковим апаратом, використання світових досягнень інформатики в патентній технології;

- вироблення державної політики приватизації установ науково-технологічної сфери;

- удосконалення систем стандартизації та сертифікації, а також системи державної статистики науково-технічного прогресу, наближення її до європейських стандартів;

- застосування системи стимулювання, зокрема через податкові преференції кооперації науки і виробництва, а також механізмів регіональної підтримки науково-технічної діяльності, інноваційного перерозподілу робочої сили;

- розвиток і поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, її інформаційному та консалтинговому забезпеченні, трансферті технологій, насамперед з країнами ЄС та Росією.

4. Потребує вдосконалення та розширення правова база інноваційної діяльності; міжнародної науково-технологічної кооперації; регулювання ринку інновацій; оцінки інтелектуальної власності, експорту й імпорту продукції, виробленої з її застосуванням; податкового, кредитного та страхового стимулювання інноваційних підприємств і організацій.

5. Слід ужити всіх необхідних заходів для збереження кадрового потенціалу науково-технічної сфери, заохочення молоді до участі в науковій та науково-технологічній діяльності, зокрема шляхом поповнення наукових організацій фахівцями, підготовленими за державним замовленням. Треба запровадити спеціальні гранти для молодих учених, створити спеціалізовані ради для захисту кандидатських і докторських дисертацій з новітніх спеціальностей, ширше практикувати підготовку кадрів вищої кваліфікації в зарубіжних навчальних закладах.

6. На часі також зміцнення інженерної системи, яка зберігає свій потенціал і є базовим ресурсом української економіки під час її переходу в інноваційну фазу розвитку. Це потребує підвищення престижності інженерної праці та рівня її оплати, відновлення на сучасних

засадах системи перепідготовки та підвищення кваліфікації інженерних кадрів.

7. Визначальні складові інноваційного розвитку – інтеграція науки та виробництва, об'єднання промислового, банківського та торговельного капіталу в потужні структури, здатні продукувати високотехнологічні, конкурентоспроможні товари та послуги. Відповідно організаційною основою реалізації інноваційної політики має стати створення фінансово-промислових груп, зокрема транснаціональних, а також горизонтальних та вертикальних холдингових компаній, науково-технічних центрів, технополісів, технопарків. У перспективі вони стануть стрижнем науково-технологічного та інноваційного процесу. Окремі з таких структур можуть формуватися і розвиватися через механізми вільних економічних зон.

Водночас Уряд має невідкладно визначити та здійснити конкретні заходи, спрямовані на підтримку венчурних фірм та малих підприємств інноваційної спрямованості.

Реструктуризація державних підприємств

У контексті економічної стратегії особливої ваги набуває реалізація протягом 2002-2004 рр. комплексної програми реструктуризації державних підприємств, їх адаптації до ринкових умов. Вона передбачає:

- раціональне завантаження виробничих потужностей та виведення з експлуатації тих, які безперспективні з точки зору конкурентоспроможності;
- переведення в комунальну власність об'єктів житлово-комунальної сфери підприємств;
- перехід на світові стандарти бухгалтерського обліку, оцінку основних виробничих фондів відповідно до їхньої реальної ринкової вартості;
- істотне поліпшення менеджменту та корпоративного управління.

Розвиток людського потенціалу – основа стратегії структурно-інноваційного розвитку

Основним імперативом сучасного цивілізаційного прогресу є всебічний розвиток людського потенціалу. Це головна складова національного багатства і рушійна сила суспільного поступу, визначальний критерій оцінки його рівня. Світовою практикою доведено, що інвестиції в людський капітал – найефективніші. Саме цим зумовлюється нова якість економічного зростання, яка утвердилася за останні десятиріччя в розвинених країнах. У Західній Європі цей компонент забезпечує близько 75% приросту національного багатства.

1. Базова передумова розвитку і примноження людського капіталу в Україні полягає в розробленні та реалізації широкомасштабної довгострокової стратегії модернізації всієї системи освіти, наближення її якості до стандартів ЄС, потреб внутрішнього розвитку держави та суспільства, ринкової економіки. У цій визначальній сфері сучасного цивілізаційного прогресу наші позиції досить вагомі, і їх потрібно зберегти та зміцнити. Молоді люди повинні мати рівні і дедалі ширші можливості отримання якісної освіти, у т. ч. вищої, незалежно від доходів та матеріального стану їхніх сімей. Потрібно сформувати таке середовище, у якому позиції кожної людини, її суспільний статус визначалися б передусім рівнем освіченості, набутими знаннями і вмінням застосовувати їх на практиці.

2. Швидкі темпи структурних зрушень у сучасній економіці, старіння знань, здобутих у процесі первинної професійно-освітньої підготовки, зумовлюють необхідність запровадження системи неперервної освіти та освіти протягом життя на основі зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною і вищою її ланками, оптимізації системи перепідготовки та підвищення кваліфікації, інтегрованих навчальних планів і програм.

3. У 2002-2003 рр. потрібно здійснити цільову програму інформатизації навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл. Слід сприяти демократизації навчально-виховного процесу, розвитку мережі недержавних навчальних закладів за умови забезпечення єдиних стандартів якості освіти, формування конкурентного середовища на ринку освітніх послуг. Назріла потреба в запровадженні механізмів пільгового кредитування студентів на період навчання у вищій школі, створенні державного фонду сприяння здібній молоді в здобутті вищої освіти за кордоном. Предметом постійної уваги держави і влади має стати підвищення соціального статусу вчителя, суспільного престижу його професії.

ІХ. СТРАТЕГІЯ ДОХОДІВ ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Вихід української економіки на траєкторію зростання ставить нас перед необхідністю невідкладної перебудови соціальної сфери і насамперед істотного підвищення добробуту людей, подолання глибокого падіння їхнього життєвого рівня внаслідок тривалої та глибокої економічної кризи. У широкому плані йдеться про спроможність держави використати для забезпечення відчутного перелому в задоволенні життєвих потреб населення нові економічні умови, результати стабілізації та зростання.

Нові акценти політики доходів

1. Якщо чинна модель економічної політики зорієнтована переважно на захист соціально вразливих верств населення, то логіка нової стратегії передбачає принципову корекцію політики доходів – перенесення основних акцентів соціальної політики насамперед на працюючу частину населення. Нинішнє заниження вартості робочої сили, як і недостатній рівень соціальних

витрат, відчутно гальмує розвиток внутрішнього ринку, динаміку економічних процесів. Практично повністю втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, її вплив на розвиток виробництва, науково-технічний прогрес зведено до мінімуму. Економіка, базована на низькій вартості робочої сили, не забезпечує високі стандарти споживання, процеси нагромадження, якісного відтворення робочої сили. За таких умов стримується й розвиток житлово-комунальної та соціальної сфери, зокрема формування страхових фондів, ресурсів пенсійного забезпечення та освіти.

2. У реалізації політики доходів першорядного значення набуває державне стимулювання прискореного зростання заробітної плати. Звідси настійна необхідність запровадження (з 2003 р.) нового, обов'язкового для всіх секторів економіки соціального стандарту – регульованого державою мінімуму погодинної заробітної плати.

3. У політиці доходів не повинно бути місця для реанімації зрівнялівки. Долати диспропорції, що склалися, треба не штучним обмеженням верхньої планки доходів заможних верств населення, а навпаки, їх легалізацією та виведенням з тіні, розширенням прошарку приватних власників (у т. ч. землі), які активно займаються підприємництвом і отримують від цього доходи. Стимулювання людей до володіння приватною власністю та її ефективний захист – один з принципових пріоритетів політики доходів. При цьому слід урахувувати, що високо- та середньозабезпечувані громадяни будуть дедалі більшою мірою здатні оплачувати значну частку послуг охорони здоров'я та освіти, соціального страхування.

4. Життєво важливою справою є забезпечення випереджаючого розвитку соціальних інститутів (освіти, медицини, культури) та відповідного зростання соціальних

інвестицій, безпосередньо спрямованих на розвиток людини. У найближчі роки необхідно посилити адресні засади підтримки малозабезпечених сімей, замінивши цим нинішню соціальне несправедливу і вкрай неефективну систему пільг, субсидій та компенсацій.

Зміцнення позицій середнього класу

Справа великої політичної, економічної та соціальної ваги – зміцнення позицій середнього класу, питому вагу якого треба довести в наступному десятиріччі не менш як до 45-50% від загальної кількості населення, одночасно скоротивши частку людей з доходами, нижчими за прожитковий мінімум.

Становлення середнього класу передбачає перехід до нової моделі споживання, тобто таких стандартів, які забезпечуватимуть гідний рівень життя і стимулюватимуть розвиток внутрішнього ринку, трудової та підприємницької активності населення. Це, зокрема, якісне житло, висока забезпеченість товарами тривалого користування, наявність автомобіля, доступність якісних медичних та побутових послуг, освіти тощо.

Становлення середнього класу відбуватиметься за рахунок збільшення стійкого прошарку власників нерухомого майна, земельних ділянок і акцій, прискореного розвитку малого та середнього бізнесу, фермерських господарств, посилення законодавчого захисту інтелектуальної власності і зміцнення на цій основі соціальних позицій та доходів представників науково-технічної інтелігенції, діячів культури й освіти, фахівців середньої ланки управління, фінансистів та менеджерів.

Політика продуктивної зайнятості

На етапі економічного зростання набуває особливої значущості здійснення регулюючих заходів, спрямованих на ліквідацію прихованого безробіття, проведення політики продуктивної зайнятості. Зусилля органів дер-

жавної влади, і насамперед Уряду, мають концентруватися на запровадженні дієвих стимулів створення нових робочих місць, забезпеченні гарантій зайнятості в процесі приватизації та реструктуризації підприємств, на підтримці підприємництва і самозайнятості населення, розширенні практики громадських робіт, підвищенні гнучкості ринку праці.

Пенсійна реформа

Наступне десятиріччя має стати періодом запровадження повномасштабної пенсійної реформи, поступового наближення мінімального розміру пенсій до прожиткового мінімуму та поетапного скасування обмежень їх максимальних розмірів. Водночас слід ураховувати, що здійснення пенсійної реформи на рівні сучасних світових стандартів можливе лише за умови розв'язання базової проблеми – відчутного зростання заробітної плати та інших доходів населення. Це органічно взаємопов'язані проблеми, які можуть вирішуватися лише комплексно.

Реформування системи охорони здоров'я

1. Мета глибоких перетворень у цій сфері полягає в поліпшенні стану здоров'я населення на основі забезпечення доступності якісної медичної допомоги, створення правових, економічних та організаційних умов надання медичних послуг, переорієнтації державної служби охорони здоров'я на запобігання захворюванням, насамперед інфекційним, зниження ризиків, пов'язаних із забрудненням та шкідливим впливом довкілля, у т. ч. внаслідок Чорнобильської катастрофи.

2. На часі вироблення та запровадження механізмів багатоканальності фінансування медичної галузі, забезпечення керованого розвитку платних медичних послуг та введення державного соціального медичного страхування, оптимального співвідношення між наданням медичних послуг і свободою їх вибору. Водночас

необхідно забезпечити доступність медичної допомоги для соціально незахищених верств населення через законодавче визначення гарантованого рівня безоплатного медичного обслуговування.

Житлова політика

1. На порядок денний нині висуваються докорінна перебудова житлової політики, розвиток житлового будівництва переважно за рахунок коштів громадян, іпотечного кредитування тощо. При цьому слід зберегти систему забезпечення житлом найменш захищених верств населення, яка фінансуватиметься з державного та місцевих бюджетів. Предметом особливої уваги має бути стимулювання приватного будівництва на селі, забезпечення житлом військовослужбовців, підтримка молодіжного житлового будівництва. Активна житлова політика, перехід до широкомасштабного житлового будівництва – вагомий чинник загального оздоровлення економіки, інтенсифікації розвитку внутрішнього ринку, посилення його соціальної спрямованості.

2. Як важливу ланку житлової політики слід розглядати проведення у 2003-2004 рр. житлово-комунальної реформи. Її мета – подолання монополізму та формування ефективного конкурентного середовища в цій сфері.

Х. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ

Ключове завдання зовнішньоекономічної стратегії – забезпечення відповідно до світових стандартів та критеріїв оптимальних параметрів відкритості української економіки, дотримання яких сприятиме економічній безпеці держави, забезпечуватиме тісніше поєднання внутрішньої та зовнішньої економічної політики. Ця робота не повинна перешкоджати інтегруванню України у світовий економічний простір, поглибленню її співпраці з іншими державами.

Практичні кроки в європейській інтеграції

Створення у 2002-2011 рр. згідно з копенгагенськими критеріями необхідних передумов набуття Україною повноправного членства в ЄС передбачає послідовне здійснення таких кроків:

- 2002-2003 рр. – набуття Україною членства в СОТ. Це слід розглядати як один з пріоритетів зовнішньоекономічної політики України, системний чинник розвитку національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності, лібералізації зовнішньої торгівлі, створення сприятливого середовища для залучення іноземних інвестицій;

- 2003-2004 рр. – проведення переговорного процесу та підписання Угоди про асоціацію України та ЄС. Зміна Угоди про партнерство та співробітництво на європейську Угоду про асоціацію України та ЄС визначатиме новий формат відносин, який відповідав би довгостроковим інтересам України, і наближатиме її до кінцевої мети – утворення передумов набуття повноправного членства в Євросоюзі;

- 2003-2004 рр. – проведення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка б передбачала функціонування ринкових інститутів, гарантування правових норм у діловій сфері, стабільні та недискримінаційні правові рамки, чітко визначені права власності, застосування відповідних правил походження товарів, належну організацію прикордонної інфраструктури тощо;

- 2002-2007 рр. – приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;

- 2004-2007 рр. – виконання процедур, необхідних для набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Отримавши такий асоційований статус, Україна зможе бути краще інформованою щодо внутрішніх пе-

ретворень у Євросоюзі, брати неформальну участь у переговорах стосовно різних питань загальноєвропейського масштабу і значення, отримати полегшений та в більших обсягах доступ до фінансових ресурсів ЄС;

- 2005-2007 рр. – проведення переговорного процесу та створення Митного союзу між Україною та ЄС, метою якого має стати поступове усунення митних, правових і технологічних перепон у цій сфері;

- 2007-2011 рр. – повне виконання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС та копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі;

- 2011 р. – створення реальних передумов для вступу України до ЄС.

Оптимізація економічних відносин з Російською Федерацією

Економічні відносини з Росією органічно узгоджуються з євроінтеграційним курсом нашої держави. Ці стратегічні стосунки мають базуватися на принципах добросусідства, партнерства, рівності та взаємної вигоди. Росія є нашим найбільшим торговим партнером, а Україна – головний торгово-економічний партнер Російської Федерації. У свою чергу, Україна залишається одним з найбільших споживачів російських енергоносіїв, контролює наземні, морські та повітряні комунікації в життєво важливому для Росії південно-західному напрямку.

Перед обома країнами постає спільне завдання – зосередити зусилля на практичній реалізації досягнутих домовленостей, вивести свою співпрацю на рівень справді стратегічного партнерства, наповнити прийняті політичні документи конкретним реальним змістом.

Відповідно до національних інтересів та цілей України, її економічної безпеки пріоритетними напрямками стратегічного партнерства з Російською Федерацією в економічній сфері в наступному десятиріччі мають стати:

- співробітництво в енергетичній галузі (розвиток єдиної енергетичної системи, спільне використання нафтопереробних та інших виробництв паливно-енергетичних комплексів);
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні в інтересах обох держав;
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, коопераційних та технологічних зв'язків, формування спільних ПФГ;
- розвиток військово-технічного співробітництва;
- розвиток фондових ринків та процесів взаємоінвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;
- спільний розвиток регіонів, що становлять інтерес для обох країн, взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток контактних територій;
- співробітництво в протидії тінізації економіки та нелегальній міграції.

Співробітництво з іншими країнами світу

Україна зацікавлена в дальшій лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків і з іншими країнами – учасниками СНД. Визначальним напрямом співпраці з ними є формування зони вільної торгівлі, що сприяло б інтенсифікації господарських взаємовідносин, активному обміну капіталом, товарами, послугами, робочою силою.

Зовнішньоекономічна стратегія нового етапу має підпорядковуватися ідеї європейської інтеграції, використанню таких її форм та механізмів, які дадуть змогу повніше й ефективніше використовувати потенціал взаємозв'язків України з розвиненими країнами світу, передусім із США, особливо в трансфері технологій, за-

лученні прямих інвестицій, запровадженні сучасних систем менеджменту та маркетингу.

Поглиблюватиметься стратегічне партнерство між Україною і Республікою Польща, яке вже сьогодні може бути віднесене до базових цінностей сучасної Європи.

Значно більшого динамізму необхідно надати зовнішньоекономічним зв'язкам з іншими країнами Центральної та Південно-Східної Європи, для яких Україна може стати перспективним і привабливим партнером, зокрема в транзитних перевезеннях, агропромисловому виробництві, машинобудуванні, рекреаційно-туристичній галузі.

Істотної реструктуризації потребують економічні взаємовідносини з країнами, що розвиваються. Зовнішньоекономічна активність на ринках країн Азії, Африки, Латинської Америки повинна мати цілеспрямований, системний і динамічний характер, органічно вписуватися у стратегію економічного зростання та євроінтеграційного курсу України.

Євроатлантична інтеграція

Інтереси національної безпеки держави та сучасна міжнародна ситуація диктують необхідність суттєвого поглиблення відносин України з НАТО.

Активізація євроатлантичного інтеграційного вектора зовнішньої політики України, його чітке спрямування на повномасштабну євроатлантичну інтеграцію, на реформування військового потенціалу країни відповідно до європейських стандартів має стати одним з найважливіших пріоритетів зовнішньої політики нашої держави.

Ми повинні бути готовими йти в НАТО настільки, наскільки самі держави – члени Альянсу будуть до цього готові, і робити все можливе для того, щоб інтереси України і НАТО в цьому питанні збіглися. Це – запорука

активної участі України в дальшому формуванні європейської політики у сфері безпеки, урахування інтересів нашої держави в процесі євроатлантичної інтеграції.

Нові підходи у відносинах з міжнародними фінансовими інституціями

Процеси інтернаціоналізації та глобалізації господарського життя, відкритий характер економіки України зумовлюють необхідність продовження і поглиблення співпраці з міжнародними фінансовими інституціями на усталених принципах міжнародного права, поваги взаємних інтересів і позицій. Центр ваги у відносинах з МВФ поступово буде перенесено в площину безкредитних стосунків, узгодження головних параметрів макроекономічної політики з тенденціями та прогнозами розвитку світової економічної кон'юнктури, з динамікою та напрямками світових фінансових та інвестиційних потоків. Згідно зі статутними положеннями МВФ буде продовжено координацію у сфері валютної політики.

ХІ. ЗДІЙСНЕННЯ АКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Інтегрування України в європейські структури потребує вироблення та реалізації такої моделі взаємовідносин з регіонами й управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі "центр – регіони", загальновизнаних практиці внутрішнього міжрегіонального співробітництва та міжнародної співпраці територій.

Метою державної регіональної політики як складової стратегії економічного та соціального розвитку України є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій.

1. Державна регіональна політика у 2002-2011 рр. має забезпечити:

- формування оптимальної високоефективної структури господарства регіонів, яка б забезпечувала їх комплексний розвиток на основі природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалу, наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій з використанням переваг та можливостей геополітичного становища регіонів;

- запровадження системи стратегічного бюджетного планування та фінансового вирівнювання з застосуванням об'єктивних критеріїв, гарантованих державою соціальних стандартів, нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості, законодавчо визначеного переліку завдань місцевого значення;

- застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в стимулюванні регіонального розвитку, зокрема депресивних територій;

- вирішення спільних регіональних та міжрегіональних проблем розвитку шляхом об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- комплексний розвиток територій із спеціальним економічним статусом (територій пріоритетного розвитку та спеціальних *(вільних) економічних зон*) *за допомогою залучення інвестицій* у пріоритетні галузі виробництва для збереження наявних і створення нових робочих місць, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф, запровадження нових технологій, активізації зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення виробництва високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури;

- підвищення ролі регіонів у зовнішньоекономічному співробітництві, активне входження регіонів до міжнародних організацій та формувань, активізація міжрегіонального та транскордонного співробітництва;

- удосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку, обґрунтування стратегії розвитку окремих регіонів;

- децентралізацію влади, розмежування функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з розширенням повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- формування інфраструктури підтримки регіонального розвитку через створення спеціальних інститутів, зокрема агентств регіонального розвитку, які б стали провідниками ефективної державної регіональної політики та власної політики розвитку окремих регіонів;

- підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави;

- адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу.

2. Державна регіональна політика здійснюватиметься в тісному взаємозв'язку з адміністративною реформою та реформуванням адміністративно-територіального устрою. Основними напрямками реформи адміністративно-територіального устрою є приведення його у відповідність до Конституції, удосконалення мережі сільських, селищних і міських рад та впорядкування системи населених пунктів, визначення їхніх меж, розроблення та впровадження генеральної схеми планування територій, укрупнення сільських територіальних громад, створення системи економічно та фінансово самодостатніх громад, запровадження стандартів Європейського союзу щодо адміністративно-територіального устрою, удосконалення організації місцевих органів виконавчої

влади та місцевого самоврядування, створення правових основ адміністративно-територіального устрою України як суверенної держави.

XII. ЕКОНОМІЧНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

1. Створення на попередньому етапі базових засад незалежності і державності України, утвердження її як повноправного суб'єкта світового співтовариства, унормування відносин із сусідніми державами зміщує можливі загрози нашій державності в площину економічної безпеки.

Ключовими завданнями в цій сфері мають стати:

- остаточне подолання наслідків економічної кризи, забезпечення сталого зростання з підпорядкуванням його цілям інноваційного та соціального розвитку держави;

- істотне посилення фінансової безпеки, першочергове зміцнення фінансового потенціалу реального сектора економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств, забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої та зовнішньої захищеності національної валюти, інтересів вкладників, фінансового ринку, здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, максимальне поліпшення інвестиційного клімату;

- створення надійних гарантій технологічної та техногенної безпеки, оновлення виробничого обладнання, рівень зношеності якого наближається до критичного, забезпечення безаварійної роботи на об'єктах підвищеної небезпеки, вирішення проблем утилізації відходів, упровадження ефективних технологій їх переробки;

- посилення енергетичної безпеки, здійснення активної політики енергозбереження та розвитку власного енергопотенціалу, диверсифікація ринків і створення умов для реальної конкуренції у сфері енергопостачання;

– вирішення комплексу проблем, від яких залежить продовольча безпека держави, недопущення експансії неякісних імпортованих продуктів та продовольчих товарів, які може випускати в необхідних обсягах і належної якості національний агропромисловий комплекс.

2. На всіх рівнях – національному, регіональному та об'єктному – мають постійно й послідовно вирішуватися найгостріші поточні та перспективні питання екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища. Необхідно розвивати і вдосконалювати згідно зі стандартами ЄС законодавчу базу, застосовувати дієві економічні інструменти (поетапне запровадження платного природокористування) для відтворення та раціонального використання природних ресурсів.

До пріоритетних напрямів належать:

– гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, мінімізація впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

– поліпшення екологічного стану річок, зокрема басейну Дніпра, та якості питної води;

– стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в містах та промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

– будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;

– запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану;

– формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;

– підвищення безпеки проживання населення в сейсмонебезпечних районах;

– збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, розвиток природно-заповідної справи.

* * *

Сутність концептуальних засад стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. полягає у визначенні чітко окреслених завдань прискореного виведення економіки на траєкторію сталого зростання через посилення дієздатності держави та подальше поглиблення ринкових реформ, утвердження соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку. Реалізація цих завдань має створити реальні передумови набуття Україною спочатку асоційованого, а потім повного членства в Європейському Союзі.

На основі цих концептуальних засад буде опрацьовано Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр., яка відображатиме не лише загальну перспективу української економіки, а й завдання розвитку відповідних галузей та регіонів нашої держави.

Розділ II. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Ткаченко Василь Миколайович

доктор історичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ВИХІД З КРИЗИ: ЧИ ПІЙМАЄ «ПОКОЛІННЯ Z» ВІТЕР У ПАРУСИ УКРАЇНИ?

(Із виступу на 5 Конгресі Академії політичних наук
30 листопада 2018 р.)

Як відомо, в Китаї слово «криза» складається із двох ієрогліфів: «небезпека» і «можливість». І в цьому є глибокий сенс, оскільки поняття «криза» традиційно означало – «рішення», «поворотний пункт», «крутий перелом» тощо. Як би ми критично не ставилися до марксизму, але мусимо визнати, що в основі суспільного розвитку лежить удосконалення продуктивних сил і виробничих відносин, перехід суспільства до більш сучасних технологічних укладів. Принаймні це стосується періоду становлення та розвитку капіталізму, індустріальних форм виробництва. Проривні технології відкривають можливості для розширення виробництва і формують нові сектори економіки, що утворюють новий технологічний уклад.

Куди вивезе криза циклу?

У 1922 р. російський економіст Микола Кондратьєв опублікував спостереження згідно якого в динаміці економічних показників спостерігається певна циклічність: фази зростання чергуються з фазами спаду. Період цих довгострокових коливань становить в середньому близько 50 років. Для кожної кондратьєвської хвилі (К-хвилі) характерний свій технологічний уклад.

1-й цикл: текстильні фабрики, промислове використання кам'яного вугілля;

2-й цикл: вугледобування та чорна металургія, залізничне будівництво, паровий двигун;

3-й цикл: важке машинобудування, електроенергетика, неорганічна хімія, виробництво сталі та електричних двигунів;

4-й цикл: виробництво автомобілів, хімічна промисловість, двигуни внутрішнього згорання;

5-й цикл: розвиток електроніки, робототехніки, обчислювальної і лазерної техніки;

6-й цикл: конвергенція нано-, біо-, інформаційних і когнітивних технологій.

Не виключено, що в ХХІ столітті тривалість К-циклів може скорочуватися від 50 до 30, а то й 20 років. Кожна із криз К-циклу стає поштовхом до переструктурування економіки й усієї системи міжнародних відносин. Та країна, яка першою освоїть нові технології й впровадить їх у життя, неминуче посяде лідируюче становище у світі.

Досвід минулого і горизонт майбутнього

Динаміка розвитку суспільства визначається ступенем напруження між набутим історичним досвідом і горизонтом устремлінь. Чим менший досвід, тим більш ілюзорними є плани на майбутнє. І навпаки – тверезий аналіз минулого є запорукою адекватного бачення майбутніх перспектив.

Наприклад, у минулому ХХ ст. фаза спадання **третього** кондратьєвського циклу виявилася, зокрема, у Великій депресії в США і першому дефолті долара 1933 р., а також драматичних кризових явищах у Європі. Спадання **четвертої** хвилі К-циклу зумовило другий дефолт долара 1971 р. й нафтову кризу 1973-1975 рр., що вилилася в наступну глибоку економічну кризу.

Нині ми перебуваємо у фазі спадання **п'ятого** кондра-тьєвського циклу, що й виявилось у глибокій системній кризі 2008 р.

Тож криза формує пошук на виклик часу. Так, вихід із Великої депресії 1929-1933 рр. пов'язаний із появою **четвертого технологічного укладу: велике машинобудування, цивільна й військова авіація, високотехнологічне будівництво, промислова енергетика**. Криза 1971-1975 рр. сприяла розвитку **п'ятого технологічного укладу: мікроелектроніка, комп'ютерна техніка, Інтернет, мобільний зв'язок**. Криза цього укладу після двадцятирічного піднесення економіки 1980-2000 рр. спричинена вичерпанням потенціалу економічного розвитку й перетіканням капіталу в спекулятивні сфери.

У процесі нинішньої структурної перебудови економіки та виробничих відносин на хвилі спадання К-циклу (середньострокова перспектива до 2020 р.) уже народжується новий **шостий технологічний уклад, основою якого буде не вуглеводнева енергетика, а біоінженерія, генна інженерія, науки про людину, космічна хімія**. У довгостроковій перспективі (2020-2050) високоосвічений людський капітал стане основою базовою перевагою та головною характеристикою суспільного поступу.

Якось воно та буде?

Поділяючи думку про значимість чинника К-циклів, я хотів би застерегти від спокуси жорсткого економічного детермінізму. Пора вже нам подолати інерцію української ментальності: мовляв, «поживемо — побачимо», в усякому разі — «віз дорогу покаже». Абсолютна впевненість у неминучому торжестві світлого майбутнього не повинна позбавляти нас реальності. Прогнози наперед визначеного майбутнього спасіння можуть відвернути

нашу увагу від необхідності максимально докласти сил для вирішення нагальних проблем. Тільки відповідальність за день сьогоднішній є реальною підставою нашої відповідальності за майбутнє. Тут варто згадати засади християнської моралі: «Світ лежить у злі, ми маємо знати про це, пам'ятати це, долати наскільки можливо»; «Справжня віра не може бути без справ: хто істино вірує, той неодмінно творить діла»; «Паче посту й молитви – є труд».

Об'єктивні закономірності не реалізуються самі по собі. У ХХІ ст. чільне місце належить людському чиннику. Українці, можливо, краще за інших усвідомили гострий дефіцит у країні як державницької відповідальної еліти, так і належно вишколеного громадянського суспільства. Отже, виводити Україну на широку дорогу доведеться новому поколінню українців, які покладуть в основу суспільного розвитку сплановане стратегічне застосування знань, розвиток науки і технологій. Демократичні й ринкові перетворення потребують формування самостійної особистості, ініціативної й упевненої у своїх силах і здібностях. Як стверджував німецький філософ І. Кант, людина повинна мати мужність і здатність керуватися власним розумом. Це убезпечить її від спроб маніпулювання нею, що раз по раз трапляється в суспільствах як «переддемократії», так і «молодої демократії». Більше того, освічена людина, чий розум ґрунтується на знаннях, у будь-якій ситуації зможе приймати самостійне рішення.

Еволюція поколінь

Я б не став кидати камінці в город жодному з нині сущих поколінь, які доклади сил у розбудові української незалежної держави останніх трьох десятиліть. Вони робили це так, як уміли, як склалися обставини. Інша справа, що одні не могли переступити через набутий

десятиліттями свій радянський чи пострадянський інтелектуальний ресурс. Інші ж – навпаки, не мали часу і можливостей нагромадити новий, то й змушені поки що виходити із того, що є в наявності. Як то мовиться – джентльменами стають лише в третьому поколінні.

Отже, на який ресурс маємо покладати надію? Соціологи поділяють увесь нинішній віковий склад населення України на три категорії. Перша – народжене в СРСР у 1963-1982 роках **«покоління X»** з набутим ним радянським досвідом. Все ще утримуючи певні позиції в державному та адміністративному апараті, вони тяжіють швидше до того, щоб утриматися на плаву і звести процес «розбудови України» насамперед до фінансування своїх посад. Друге – **«покоління Y»** – (народжені у 80-х та початку 90-х) оперують тим матеріальним та інтелектуальним потенціалом, який було накопичено ними в період «дикого капіталізму». Вони відстоюють незалежність України від російської агресії не в останню чергу як територію отримання ренти на монопольну експлуатацію приватизованих ними ресурсів. Попри всі негаразди із засиллям корупції та млявих темпів модернізації країни, їхня прогресивна роль все-таки проявляється у відстоюванні суверенітету країни.

За ними слідує народжене між ранніми 90-ми й серединою двотисячних **«покоління Z»**. Ровесники незалежної України, вони вже були свідками чи й учасниками двох революцій (Помаранчевої та Революції гідності). У своєму віковому діапазоні станом на 1 січня 2017 р. вони складали майже 8 млн. осіб – п'яту частину населення країни. Отже будемо сподіватися, що цей контингент молоді буде серед тих, хто вирішуватиме ключові завдання в державі у 2030 році.

Поки що їхня система цінностей лише формується. Так, результати соціологічного опитування, проведеного Центром «Нова Європа» при підтримці Фонду

ім. Фрідріха Еберта [1], констатують, що у цього покоління «рівень довіри до інститутів державної влади є критично низьким». Молоді люди нарікають на низький рівень представленості своїх інтересів у політиці. Однак, разом з тим, вони «не готові ні займатися політичною діяльністю, ані просто інтересуватися політичними подіями».

Доводиться констатувати – українське **«покоління Z»** менш активне політично, ніж їхні ровесники із країн Центральної і Східної Європи. Так, в Україні участь у загальнонаціональних виборах 2014 року взяли 45% молоді, тоді як у Польщі цей показник складав близько 60%, в Угорщині – трохи більше 50%, у Чехії – понад 70%, у Словаччині – трохи менше 80%. Отже, існує небезпека «зачарованого кола» політичної неучасті молоді, коли їхні інтереси й надалі не будуть належним чином враховуватися політиками.

Якої нації діти?

Тішить те, що **«покоління Z»** індиферентно ставиться до розпаду Радянського Союзу, або ж оцінює цю подію позитивно. До того ж відбулися значні зрушення у сприйнятті молоддю своєї національної ідентичності. Так, 95% опитаних вважають себе українцями, а 2% – росіянами. Навіть на Сході ця тенденція зберігається: 88% вважають себе українцями, і лише 8% – росіянами. На Півдні це співвідношення складає 94% до 4% відповідно. Що стосується мовного питання, то в цілому по Україні половина молодих людей говорить дома українською (50%), третина – російською (30%), а близько однієї п'ятої (18%) вдаються до обох мов. Поза сімейним колом цей баланс дещо зміщується на користь білінгвізму.

На усвідомлення своєї ідентичності впливає й процес глобалізації. В цілому по країні 61% молодих людей

гордяться чи скоріше гордяться тим, що є громадянами України, 54% у повній мірі або ж скоріше вбачають у собі громадян світу, а 32% повністю відчують себе європейцями. Оцих, так би мовити, «громадян світу» та «європейців» найбільше серед молоді Києва та Заходу України, найменше – на Сході та Півдні. **Отже, національне та мовне питання, яке активно роздмухується недругами України, для молодого покоління уже не ставить якоїсь проблеми. Лише 5% опитаних заявили, що колись піддавалися дискримінації з мовного питання.** Допускаю, що це може стосуватися молоді певних регіонів Закарпаття з недостатнім рівнем вивчення української мови. Без належного знання української мови їм важко адаптуватися до вимог часу.

Соціальні пріоритети

Насамперед це боротьба із злочинністю й корупцією: 70% опитаних вважають, що вирішення цього завдання має складати головне завдання уряду. Наступними є економічні питання: економічне зростання й розвиток (68%), зниження рівня безробіття (66%), і так само забезпечення прав і свобод людини, соціальне забезпечення і соціальний розвиток для всіх (по 61%).

Однак у площині політики українській молоді важко визначитися, які політичні погляди є для них ближчими: ліві чи праві. Не в останню чергу, на мою думку, це визначається тим, що телебачення як і раніше домінує (порівняно з Інтернетом) в якості ключового джерела інформації для молоді (60% проти 50%). Хоча є й зрушення: ще в 2010 році телебачення було основним джерелом інформації для 90% молодих українців. Виходить так, що справа у нас самих, у низькому рівні нашої політичної культури, у примітивізмі телевізійних «ток-шоу». То ж чому дивуватися, коли половина молоді

вважає демократію хорошою формою правління, а друга половина підтримує ідею про необхідність «сильної руки» для управління Україною. І тут нічого кивати на «ворожі голоси»: зараз молоді люди віддають перевагу українським телепрограмам (49%), а не російським (2%) чи західним (1%).

Важливо і те, що йдеться не про демократію в ідеалі, а про ту реальну, яку молоді люди оцінюють в Україні хіба що «на трійку» при п'ятибальній шкалі. А раз так, то така демократія й не потрапила у пріоритети найважливіших суспільних цінностей української молоді. Натомість до них увійшли: економічний добробут громадян (28%), трудовлаштування (21%) й безпека (16%).

Ділова хватка

«**Покоління Z**» не чекає на час остаточного створення в Україні оптимальних європейських умов. Життя триває, і те, що для одних знаменує кризу, для інших є лише стартовими умовами реалізації своїх можливостей. Київські офіси новоутворених фірм (стартапів) вражають своєю чистотою й затишком. «**Покоління Z**» реєструє свої підприємства у Польщі чи Сінгапурі, а далі працює в Україні й тим самим обходить різноманітні бюрократичні рогатки. Упевненість в собі – їхній головний креативний потенціал. Вони вбачають Україну як баланс праці й особистого життя. «Дві України» Сходу й Заходу перестали для них існувати. Показово, що більше 72% української молоді «**покоління Z**» не націлені емігрувати із своєї країни: вони упевнені, що життя в Україні поліпшиться уже в найближчі 10 років.

Як зазначає зовсім не симпатик України, однак знаний аналітик Гліб Павловський, «минулу славу політтехнологів перехопили хлопці які вміють пов'язати менеджерів, учених і українських плутократів. Творці регіональних інвестиційних екосистем. Тисячі українських

стартапів, а деякі із них оцінюються в десятки й сотні мільйонів доларів, виростають... «із нічого» Виникає більш інтересна Україна». Для молоді неповнота нинішньої національної держави в Україні стала мотивом тяжіння до Європи: «Покоління українців, яке сьогодні вступає у доросле життя, до 2030 р. буде уже в силі й славі» [2].

Однак поки що усе це здебільшого в мріях, сподіваннях і прогнозах. А тим часом у всьому світі наростає хвиля націоналізму, подекуди навіть радикального. Поки що науковий дискурс не може дати остаточних рецептів вирішення проблем, котрі зачіпають основні питання цивілізації, — як подолати прірву між бідністю й багатством, суперечності між етнічними утвореннями, напруженість у сфері міжконфесійних відносин у сучасному світі.

Що не викликає сумніву – на наших очах втрачає легитимність традиційне уявлення про романтичну національно-державну іділію. «Садок вишневий коло хати» залишається в нашій душі, а в практичній діяльності на перше місце висувуються офіси стартапів. Якщо успадкована нами традиційна модель національної держави має шанс вижити в умовах світового ринку й транснаціональних «дійових осіб», то маємо сприйняти **«покоління Z»** таким, яким воно є. У них ще є час набути нових політичних якостей і сформувати належне громадянське суспільство. І понад усе, як говорив діяч часів визвольних змагань 1917-1920 Євген Чикаленко – побажаємо їм «любити Україну не лише до глибини душі, а й до глибини кишені».

Література:

1. Украинское поколение Z: ценности и ориентиры. Київ, 2017. 135 с.
2. Павловский Г. Прогулки с мечтателями. *Россия в глобальной политике*. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Progulki-s-mechtatelyami-19484> (дата звернення: 28.12.2018).

УДК 94: 323.2 + 330.341(477)

Скаленко Олексій Карпович

доктор філософії (технічні науки),
старший науковий співробітник

ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ І АЛГОРИТМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІ- ТИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

На основі загальносистемного вивчення реалій і тенденцій сучасного світового розвитку, переважно у XX– XXI ст. науково визначені найбільш впливові феноменальні процеси надінтенсивної інформатизації світу та відповідної до цього ж часу імперативної глобалізації світу, а також встановлено їхній сутнісний взаємозв'язок. Відтак, була власне системно усвідомлена об'єктивно історична обумовленість вияву трансінформаційної сутності глобального цивілізаційного поступу. Таким же глобальносистемним чином був визначений суб'єктивно-об'єктивний шлях формування ресурсу науково-інформаційних знань та його всесвітньо-історична функція у різних формах виявлення «історичної пам'яті» в соціально-економічному житті. Дослідження проведені в тісному зв'язку з актуальною проблематикою становлення української держави. Таким відповідним чином проведені глобальносистемні виміри процесів сучасного соціально-економічного розвитку України вже на шляху реального всесвітньо-цивілізаційного поступу; визначені феноменально найвпливовіші напрямки реального розвитку світу XX-XXI; сформульовано відповідно часу глобальносистемну трансінформаційну методологію соціально-економічної діяльності й цивілізаційного процесу; науково усвідомлено суть глобальноцільової науково-інформаційної основи соціокультурного і політично-економічного процесу; визначені саме глобальні причини всесвітньо-історичної кризи сучасної цивілізації, а саме: ефекти використання недостовірних інформаційних знань та свідомо викривленої

інформації з метою формування спотвореного соціально-психологічного простору, а також ефект необхідно об'єктивно й суб'єктивно некомпетентно поділеної співпраці у світовому і національному вимірах; показана глобально-функціональна сутність фінансово-грошової підсистеми як спеціалізованої частини всесвітнього науково-інформаційного ресурсу; концептуально цілісно усвідомлена суть глобалістики як науки про фундаментальні чинники та механізми всезагально системного управління світовими процесами, а також розроблені рекомендаційні алгоритми подолання різних форм виявлення глобальних по суті світ-системних та національних криз; розроблено глобальносистемний критерій антикризового єднання людства, особливо для громадян України.

Ключові слова: інформатизація світу, трансінформаційна глобалізація, глобальносистемна методологія, науково-інформаційні знання, історична пам'ять, цивілізація, алгоритми поступу.

Вступ

Реальний факт специфічної ситуації в сучасній Україні можна пояснити дуже просто – наше суспільство опинилось в стані країни, яка об'єктивно й необхідно самостійно має прискорено розбудувати свою власну ефективно функціонуючу державу. Дефіцит відповідного досвіду та фактично викривлений менталітет «братньо-союзного» життя цілком закономірно сформував дещо **інертне сприйняття реалій конкурентного способу міжнародних відносин**. Неусвідомленим моментом також залишається значне нерозуміння власне глибинної сутності сьогодення, особливо феноменальних процесів розвитку світу ХХ-ХХІ – **ефектів несподіваної глобалізації та надінтенсивної інформатизації**. Відтак, цілком закономірно виникли по-суті загальносистемні надпроблематичні завдання нашого національного державотворення, а

саме – необхідність здійснити такі науково-практичні заходи: провести глобальносистемні виміри процесів сучасного соціально-економічного розвитку України на шляху світ-цивілізаційного поступу; визначити феноменальні напрямки реального розвитку світу XX-XXI; сформулювати відповідну часові глобальносистемну трансінформаційну методологію цивілізаційного процесу; розробити та усвідомити глобальноцільову науково-інформаційну основу соціокультурного і політично-економічного процесу; визначити глобальні причини всесвітньо-історичної кризи сучасної цивілізації; цілісно усвідомити глобалістику як науку про фундаментальні чинники та механізми всезагально системного управління світовими процесами; розробити глобальносистемний критерій антикризового єднання громадян України.

Головні реалії і тенденції сучасного світового розвитку

Добротна теорія – це найперша і головна складова практичного критерія істини Всебічно обгрунтована наукова думка сучасності

Складна проблематичність національного, світового і глобального розвитку в режимі соціально-економічної забезпеченості є стійкою ознакою новітнього історичного процесу. Всесвітня історія економічної думки свідчить про те, що людство практично в постійному режимі проводило пошук шляхів удосконалення своєї діяльності, орієнтуючись, головним чином, на щоденні життєві потреби, пряму та зворотну реакцію природних речей. Історично одночасно, тобто саме в процесах своєї діяльності та розвитку, людство накопичувало **знання про світ** як інформацію про навколишнє середовище та про наслідки взаємодії з ним. І саме ці діалектичні процеси взаємодії сформували феномен

історичної пам'яті людства як реальний, хоч й специфічно *ідеальний інформаційний ресурс*.

Безумовно, що впродовж усіх періодів свого існування соціум як людське суспільство нагромадило немало, відтепер вже навіть **наукових** «інформаційних знань».* Однак, реальні процеси світового розвитку в епоху так званої НТР свідчать не тільки про вражаючі технологічно-економічні досягнення людства, а й про значні негативи: ресурсні дефіцити, військові та релігійні конфлікти, продовольчі й системні соціально-економічні кризи, а також екологічні деформації, в тому числі «саморозвали» потужних держав і регіональних угруповань.

Системний аналіз соціального стану і сталих показників економічного розвитку більшості країн світу, що в найзагальнішому варіанті проведений за ініціативою ООН і викладений в матеріалах Всесвітніх конференцій з проблем світового розвитку (1992 – 2016 роки), яскраво підтверджує глобальний характер цих небезпечних тенденцій, фіксує вирішальність їхнього впливу на геополітичні процеси, на планетарні економіко-екологічні зрушення, отже, на глобальний, регіональний та національний розвиток.

Все частіше, а особливо в XX-XXI століттях, поширюються так звані ідеологічні або інформаційні війни, в т.ч. у формах «гібриду» та релігійного фундаменталізму, які сьогодні вже також набули глобального виміру та впливу на геополітичні та геоекономічні процеси. Це також підтверджує факт дефіциту науково-практич-

* Під «інформаційними знаннями» ми розуміємо всесвітню систему знань, що історично накопичені людством, модульно зафіксовані на інертних щодо їхнього змісту речовинно-енергетичних носіях та здатні до практичного використання в усіх сферах соціально-економічної діяльності й цивілізаційного розвитку.

ного усвідомлення людством значення і ролі методологічно-інформаційних орієнтирів в умовах сучасності. Про дефіцит інформаційних знань в сфері соціально-економічної методології також яскраво свідчить вже історично тривалий пошук шляхів подолання соціально й ідеологічно конфронтаційного і так званого мальтузіанського підходів до проблематики розвитку, основними відправними положеннями яких є небезпека «самознищення» та невідповідні потребам сучасного людства «межі зростання».

Попри те, що в процесах сучасної творчої соціокультурної і техніко-економічної діяльності саме на *науково-інформаційній основі* людський геній створює «найвищі» «технології», їхнє практичне використання сьогодні має не тільки позитивний напрям, а й великою мірою набуло антигуманного й антиекологічного характеру, найбільше, як очевидно, у сферах ядерних озброєнь, хімічних та ін. недосконалих і «тіньових» виробничих підприємств.

Існуючі методи внутрішнього і міжнародного поділу праці, з різною мірою відкритості національних економічних систем та необхідністю забезпечення так званих національних інтересів, на різних рівнях демократичності, консолідованості та конкурентоспроможності суспільств в процесах взаємопов'язаного саморозвитку – все це певною мірою функціонує діалектично-суперечливо, але реалії світової економіки все ж свідчать про надмірне домінування дезінтеграційних ефектів в житті сучасного людства. Тут теж актуальною є *потреба науково усвідомити*, що підґрунтя цих небезпечних ефектів також знаходиться в надрах основних механізмів *функціонування інформаційного ресурсу* в житті світової спільноти [3].

Усе це вказує на актуально гострі потреби науково-теоретичного, методологічного та концептуально-прак-

тичного усвідомлення основних чинників і механізмів всебічно, тобто **глобальносистемно** ефективного, безпечного господарювання й поступу в специфічних умовах сучасності. Адже останні десятиріччя XX та початок XXI століття чітко виявили стійкі тенденції світового процесу: *інтенсивну інформатизацію та системно відповідну глобалізацію* процесів економічної діяльності і соціального розвитку. Ці імперативні тенденції переконливо показують, що саме вони, як стратегічні орієнтири розвитку, визначають проблематику та напрямки актуальних наукових досліджень механізмів системного забезпечення організації надійного й ефективного соціально-економічного процесу в нашій державі. Однак, намагаючись деяким чином пристосуватись до світових вільноринкових процесів, українська економіка все ж знаходиться сьогодні, м'яко кажучи, в стані «*несистемного*» самореформування. Макроекономічні спроби якось стабілізувати ситуацію в прогресивному напрямку здійснюються фактично без стратегічно виваженої концепції, без належного усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у цій доленосно важливій, з точки зору національної безпеки справі.

Трансформаційна сутність всесвітньо-історичного соціально-економічного процесу

Слід зауважити, що загальносистемний розгляд цієї проблематики потребує врахування усіх найвпливовіших як внутрішніх, так і зовнішніх, чинників і параметрів суспільного розвитку. Однак враховуючи, що усякий прогрес в межах початкове помилкової системи виявляється зрештою несподіваним регресом, обґрунтування системно пріоритетних важелів вирішення проблем, передусім економічної забезпеченості, і пошуку чинників стратегічного впливу на господарчі про-

цеси треба проводити, починаючи саме з науково-концептуального усвідомлення глибинних механізмів функціонування інформаційного ресурсу в соціально-економічних системах.

Найголовніше: тут слід врахувати фундаментальне системо– та прогресотворче значення й глобальну, початково-вирішальну роль інформаційного ресурсу в процесах діяльності і розвитку, соціально-економічна потужність якого ще навіть в найменшій мірі не вивчені та позитивно не використані людством. Цей ресурс на сьогодні знаходиться фактично в стані безвідповідального споживання або, кращою мірою, в статусі поки що *прихованого для глибокого і широкого розуміння, а також кваліфікованого використання **резерву**.*

Глобальна і вирішальна роль інформаційного економічного ресурсу в процесах сучасного світового розвитку поглиблено досліджувалась автором і викладена в усіх публікаціях. В них, зокрема, йдеться про те, що здобуті фундаментально-прикладною наукою первинно-об'єктивні інформаційні знання цілеспрямовано творчо трансформуються в методологічно повних економічних системах, використовуються в прикладних наукових розробках, проектуванні, винахідництві, раціоналізації, методичних та організаційно-управлінських рішеннях, в технологічному виробництві. В цій роботі на глибинному рівні показано, що саме інформаційні знання як стратегічний економічний ресурс глобального впливу є головною складовою системи національної безпеки кожної держави.

Таким чином, теоретично-концептуальними дослідженнями автора встановлено, що в загальносистемному вимірі механізм економічної діяльності і соціального розвитку принципово базується та може ефективно і безпечно функціонувати на трьох об'єктивно необхідних та глобальносистемно впливових,

отже, стратегічно вирішальних основах: а) *інформаційній*, яка є глобально єдиною основою – ресурсом мислення та цілепокладальної людської діяльності; б) *інтелектуальній*, яка є глобально єдиним, але вже *трансімформаційним* ресурсом – рушієм активно творчої праці в її мікропроцесуальному визначенні; в) *інноваційній*, яка власне і є цілепокладальним ресурсом, що завершує комплекс по-суті ідеальних, але пріоритетно вирішальних ресурсів в процесі досягнення ефективної результативності активнотворчої соціально-економічної праці уже *транстехнологічним*, тобто *hi tech* макропроцесуальним шляхом. В цьому і полягає основна сутність **глобальносистемної методології людської праці**.

Саме з точки зору по-сучасному *інноваційної глобальносистемної методології* питання **історичної пам'яті** органічно підходить до **принципу історизму** (ПІ) в *теоріях відображення та пізнання*. Важливим етапом розвитку принципу історизму є філософія Гегеля, яка надала йому систематичного і універсального характеру. Принципом історизму послідовно переймалась також філософія марксизму, яка вимагала розглядати розвиток природи людини, суспільства і мислення з позицій ПІ, роблячи в той же час виняток для суспільно-економічної формації соціал-комунізму та втілення «абсолютної істини» комуністичної ідеології. Предметне ж поле законів фізики, хімії та ін. приймалось за незмінне в часі. Але з виникненням термодинаміки, квантової теорії, сучасної астрофізики філософія науки впритул підійшла до думки про історичність фундаментальних характеристик систем природи (так названа ідея еволюції Всесвіту). Сучасні світові історичні школи з політекономії, юриспруденції та соціології широко використовують принцип історизму в цьому ж значенні.

Беззаперечним фактом сьогодні стало те, що наша **цивілізація** ступила на шлях «стискання» – прискореної активізації *глобалізаційних впливів* на основі широкої *інформатизації*. Його основною характерною рисою стало зростаюче значення інформації як ресурсу розвитку. При цьому капітал, основа впливу й могутності, у наш час розвивається дедалі більшою мірою не фізичною працею, а знаннями, які є «унікальним виробничим фактором» (Geus Arie de). Ефективність виробництва і використання інформаційних ресурсів, як і ефективність будь-якої іншої суспільної діяльності, стає більш важливим критерієм успіху, визначає місце кожної нації в ієрархії нового суспільства.

Повсякчас, на найглибиннішому рівні соціально-економічного процесу інформаційна основа трудової діяльності і розвитку фактично служить певним субстратом формування відповідних цілей як ідеальних образів життя необхідних, соціально корисних результатів, а також шляхів, методів та засобів їх досягнення. Але для більш глибокої та адекватної оцінки інформації як об'єктивно необхідного, але ідеального й пріоритетно-стратегічного соціально-політ-економічного ресурсу, треба відзначити та принаймні загальносистемно проаналізувати його *фактичну поліфункціональність в організації процесів життєвого само-забезпечення людства*.

По-перше, інформаційно насичений процес – це процес-маяк або доцільна орієнтація праці, яка в своїй кінцевій результативності може бути як позитивною (прогресивною), так і негативною, нерідко з гуманітарно, соціально та екологічно шкідливими наслідками. Отже, на відміну від уже майже загально прийнятого погляду на так звані інформаційні технології, ми стверджуємо, що самі по собі «інформаційні технології» – це нонсенс. Інформація, будучи «надзвичайним та повноважним представником» абсолютно непорушних зако-

нів розвитку об'єктивно існуючого світу, лише надає людині *принципову можливість* «простежити» виявлення природно закономірних процесів та, в кращому випадку, науково сформулювати своє, вже ідеально-умовне бачення цих закономірностей, підґрунтям яких також будуть поняття про спостережені явища та вербальне сформульовані властивості природних об'єктів. Це, в свою чергу, надає людям можливість пристосуватись до об'єктивного середовища та використати отримані ідеально-інформаційні знання для діяльності в соціально цілеспрямованих напрямках, *однак лише в межах законів природи*.

По-друге, інформація функціонально забезпечує вихід людини в сферу об'єктивних можливостей розвитку природно закономірних процесів, тобто можливостей творчого вибору їх напрямків та інтенсивності, з метою організації випереджаюче-прискореного розвитку усіх соціалізованих процесів, в першу чергу технологічно-виробничих, в яких власне прискорююча функція інформаційного ресурсу історично відбита в головній економічній категорії – показникові *продуктивності праці*.

По-третє, інформаційна основа – це глобальносистемний орієнтир і найдинамічніший канал організації та врівноваження різних форм соціального життя: управління й самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами усіх рівнів; розподілу та інтеграції людських зусиль в складно опосередкованих системах діяльності, науки і культури; ринкової саморегуляції господарського життя через фінансово-грошову систему; самоуправління державно-політичною, екологічною сферами тощо.

Таким чином, як *основа – важіль* фундаментального механізму поведінки, самовдосконалення, активнотворчої діяльності людей та соціально-економічного

поступу взагалі, інформація повинна мати статус пріоритетне стратегічного ресурсу. За значимістю і специфічністю інформаційний ресурс перевищує усі інші, але, як і всі ресурси він також має певний життєвий цикл з відповідними етапами добування, нагромадження, систематизації, зберігання й використання. Кожний з цих етапів в реальному житті постає як велика теоретична й практична проблема.

Етап нагромадження інформаційного ресурсу як об'єктивно необхідних суспільству знань реалізується, головним чином, на усіх інших етапах методологічно повного соціально-економічного процесу. Тобто цей процес іде фактично по всьому фронту суспільного життя і, передусім, в творчих процесах виробничої праці. Позитивний дисбаланс інформаційних знань в трудових системах свідчить про прогресуючий хід господарства в цілому та про наявність ефекту накопичення достовірної інформації в суспільстві.

Велику роль на етапі накопичення суспільнозначимої інформації відіграють соціокультурні й гуманітарні науки як вияв сутнісного потенціалу духовного саморозвитку людей і функції самовдосконалення умов їхнього життя. Реальне врахування цього фактора, тобто дійсне включення живого людського чинника в усі соціальні процеси буде об'єктивною основою антикризового розвитку та прямим шляхом прискореної розбудови інформаційного й економічного суверенітету України, отже, шляхом реального збільшення шансів на партнерське входження нашої держави до регіональних та світової спільнот.

Праксеологічно поглиблений загальносистемний аналіз показує, що інформація – це двогострий меч. Передусім тому, що спрощене, тобто недостатньо систематизоване накопичення інформаційного ресурсу може давати, і реально дає, неоднозначні соціально-

економічні наслідки. Саме життя свідчить, що позитивні чи негативні наслідки виникають не тільки в залежності від обсягу чи рівня достовірності інформації, але й від доброї чи недоброї волі людей як конкретних суб'єктів діяльності. Саме тому діючий на інформаційно-цільовій основі суб'єкт повинен бути висококомпетентним, високоморальним та високоуважним. Тобто, він має самосвідомлювати глибинний взаємозв'язок феномена ідеального за змістом феномена інформації і рушійної сили своєї волі в процесах діяльності, складну проблематичність його врахування і об'єктивність причинно-наслідкових зв'язків в соціально-економічних системах.

Оскільки інформаційний ресурс за своїм ідеальним змістом є більш-менш адекватним відображенням дійсних процесів, міра відповідальності людини інтелектуально-творчої зростає за рахунок оперування в мисленні лише орієнтовно приблизними моделями об'єктів та процесів. Так би мовити, «першого ріх» ми створюємо уже в пізнавальних, хоч і умовно-ідеальних абстракціях, але не безневинно поділяючи при цьому єдиний, живий, саморухомиий світ на дещо матеріальне (саморухома природа) і дещо ідеальне (несаморухома інформація). Це, з одного боку, надає суб'єкту можливості *активнотворчого розвитку*, а з іншого – закономірно ускладнює проблематику діяльності. Саме тут треба бути насторожі і не забувати, «що є що», особливо в сфері суспільної діяльності, яка пов'язана з багатоступеневою опосередкованістю й відповідальністю.

Проблеми організації процесів ефективної діяльності ускладнюються ще й тим, що феномени розподілу та необхідної інтеграції трудових зусиль в людському суспільстві породжують, так би мовити, другий ешелон абстракції або опосередкування в трудових системах. Наприклад, так звані диференціація наук і спеціалізація праці є наслідками обмеженості фізичних та інтелекту-

альних можливостей індивідуального суб'єкта порівняно з бездонністю властивостей об'єктів безкінечного світу. Отже, це не тільки необхідні для життя інструментарії прогресування, але й неабиякі ускладнювачі систем діяльності. І це завжди треба мати на увазі, і саме тому з'являються особливі вимоги до стадії систематизації інформаційних знань.

Так звані інформаційні потреби виникають здебільшого в процесах, в першу чергу, інтелектуальної праці, починаючи з пошуку доцільних і практично прийнятних технологічних рішень, в тому числі і на побутовому рівні. З цієї точки зору саме мислення треба вважати своєрідною системою праці, причому праці випереджаючої на мікрорівні трудового процесу.

Якщо трудові зусилля розділені на макрорівні, то, спираючись на умови визначеної суб'єктом реальності, *інформаційно-інтелектуальний мікрорівень* пристосовується до цієї розділеності і систематизується в порядку адекватності, тобто це вже суть супроводжуючий **психоінформаційний мікропроцес**. Але така суть само-систематизація притаманна швидше доіндустріальному суспільству, і тому її можна назвати спонтанною або навіть *стихійною*.

Однак в історичному плані подальше поглиблення диференціації інформаційно-цільових підсистем йшло вже на певній методичній основі, з певним усвідомленням взаємозв'язку усіх наук і досвіду, отже, з певним розумінням об'єктивної необхідності їхньої інтеграції з огляду на єдність об'єктивно існуючого саморухомого (так званого матеріального) світу.

Таким чином, необхідність інтеграції інформаційно-цільових підсистем в новітньо-історичних умовах переростає в принцип як об'єктивно необхідну передумову ефективної соціально-економічної діяльності. А останнім часом проблема інтеграції процесів розвитку набула

вельми актуального за своїм значенням глобального характеру. Проте методологічно, тобто із знанням фундаментального механізму, вона не усвідомлена навіть науковою думкою. Тобто, ця проблема поки що розглядається м'яко кажучи формально, а сама інтеграція здійснюється, в кращому випадку, тільки на інтелектуальному, тобто на суто абстрактному рівні.

В контексті вже проведених нами загальносистемних досліджень гостроактуальна на сьогоднішній день інтеграція, передусім, є об'єднанням усіх інформаційно – цільових підсистем в генетично і методологічно (ієрархічно) *єдину систему* як основу та глобальну платформу економічної діяльності у відповідності до взаємопов'язаних законів природи, мислення та розвитку суспільства. Тут можна сказати навіть, що найактуальнішою проблемою інтеграції в сучасних умовах розвитку є проблема адекватної, тобто глобальної систематизації усіх здобутих історичною людською працею інформаційних знань.

Принагідно зауважимо, що соціально-гуманітарний вектор розвитку об'єктивно існуючого матеріального світу формально здійснюється на інертному по відношенню до ідеального змісту інформації матеріальному носії, але істинна міра цього змісту можлива тільки в голові психічно розвиненої, свідомо компетентної людини як ефект загально системної єдності матеріального і духовного світів. Саме тому проблеми систематизації інформаційного ресурсу в методологічному плані пов'язані з безпосереднім його впливом на процеси формування образу мислення людини та суспільної свідомості, або так званого менталітету людей.

Організація процесу ефективного використання інформаційного ресурсу стала, і на цьому треба наголосити, найбільш драматичною проблемою навіть за всієї розвиненості сучасної інформатики. Справа в тому, що

тут є два – «мертвий» і «живий» – носії інформації, які в цілеспрямованій, максимально ефективній діяльності повинні співпадати. Єдність цих феноменів в системі людини соціальної, у системі її волевиявлення з переходом у діяльність – це найбільша таємниця в світі. Сьогодні ми можемо лише констатувати актуальність розробки цієї проблематики, і то якщо всерйоз обирати курс на необхідність прискореного розвитку позитивних справ в Україні та на перспективу неминучого становлення глобального інформаційного суспільства в загальнолюдському, тобто у всесвітньому вимірі.

Історично здобута сума інформаційних знань забезпечила людству сучасну цивілізацію. Але рівень цивілізованості, і це слід підкреслити, не скрізь однаковий. А в деяких суспільствах так звані елітні групи людей володіють, так би мовити, контрольним пакетом інформаційних акцій, тим самим володіючи і соціально-політичною та економічною ситуацією. Це найбільш освічена і максимально наближена до інформаційних банків частина громадян. З системної точки зору на суспільний розвиток такі диспропорції в розподілі інформаційного ресурсу далеко не є прогресивною рисою суспільства. І це підтверджується реальним життям, наприклад, в слаборозвинених азійських чи африканських країнах.

Із викладеного матеріалу можна зрозуміти, що навіть володіючи містким інформаційним банком, суспільство ще не має гарантій щодо соціально-економічного прогресу. Це, до речі, залежить не тільки від якості (рівнів достовірності та об'єктивності) інформаційних знань, а й значною мірою від їх систематизованості на несамо рухомих та рушійних (кадри) носіях та готовності і зручності їх у користуванні. Готовність людей – суб'єктів діяльності до використання інформаційного ресурсу не означає тільки розвиненість їхньої свідомості або професійно-кадрову компетентність. Адже відомо, що

велике значення має політичний та соціально-психологічний, в тому числі духовно-моральний клімат у суспільстві. В Україні, наприклад, несприятливі соціально-психологічні умови були аж занадто тривалими, і навіть **глибока історична скарбниця «народної інформації»** майже ніяк не використовувалася. Зрозуміло, що світ в цей час розвивався і, ми це знаємо, дуже інтенсивно накопичував інформаційні ресурси як в саморухомих (людських), так і в несаморухомих системах (інертно-механічних носіях). Ментальність ділових людей, скажімо, у високорозвинених західних країнах, іноді дуже різко відрізняється від нашої. Не треба доводити і певну, м'яко кажучи, відсталість України в сфері практичної інформатики. Так, наприклад, сумновідомий період електронізації колишнього союзного господарства за своєю суттю і фактично являв собою спотворену модель ділової гри з астрономічною перевитратою коштів. Причому закуплені в той час електронно-обчислювальні технології не тільки не були найбільш прогресивними, але й мали кошунське призначення збирати та узагальнювати недостовірну статистичну інформацію з широкого союзного простору. Пам'ятною для нас залишається і всесоюзна кампанія переведення господарства на так звані автоматичні системи управління. Ця кампанія лише підтвердила вище згадане нами визначення прогресу в інформаційно недостовірній, тобто помилковій системі як великого регресу. *Таким чином інформаційна основа як ідеально-цільовий ресурс природно закономірної орієнтації в процесах соціально-економічної діяльності є глобальним і пріоритетно вирішальним чинником, отже, найглибиннішим гарантом ефективного і безпечного розвитку.*

В попередній частині роботи ми загальносистемно простежили та зафіксували глобально-фундаментальний характер впливу і стратегічне, пріоритетне вирі-

шальне значення інформаційної основи діяльності та суспільного розвитку, в першу чергу як *природно-історично єдиного* ресурсу забезпечення всебічно ефективного економічного процесу. Однак, проблема інформаційно – цільового, тобто соціально та гуманітарно доцільного забезпечення системи господарювання на усіх рівнях – це складна комплексна проблема, яка передусім потребує рушійної сили. Із викладеного вище ми вже зрозуміли, що такою силою природно закономірно може виступати лише людина із *свідомою, здоровою та всебічно розвиненою психікою*. Зауважимо також, що ефективний економічний процес – це процес, що здійснюється в перманентно творчому режимі. І саме цей чинник в процесі всезагальносистемних досліджень по-сучасному тоталізованої економіки представляє найбільший інтерес.

Історично, в усі часи соціально-економічного розвитку цей фактор завжди, але в тій чи іншій мірі чіткості, в тій чи іншій мірі усвідомленості – враховувався як «людський чинник», навіть в максималістській формулі «кадри вирішують усе». Сьогодні ця формула трансформувалась в термін «інтелектуалізація». Тут слід сказати прямо: це в найбільшій мірі відповідає глибинному транс – психо – інформаційно – технологічному механізмові організації та функціонування, власне, *глобального, тобто об'єктивного методо– і праксеологічно цілісного*, по-сучасному ефективного економічного процесу.

Із суто теоретичної точки зору ще раз, але більш чітко, зафіксуємо, що об'єктивно-природно єдиним (хоч і ідеальним) засобом формування економічної системи є мета трудової діяльності, а природно єдиним субстратом формування трудової мети є інформаційний ресурс як методо– і праксеологічний орієнтир та гарант реальності поставлених для досягнення в трудових

системах цілей та як ідеальних моделей результатів, що задовольняють людські потреби. Але вирішити усі ці ідеально-інформаційні за своїм сутністним змістом проблеми здатна лише людина економічна, тобто людина інформаційно компетентна, людина психічно здорова та відповідально-вольова. Така людина і є глибинною сутністю людського чинника в системах соціально-економічної діяльності і розвитку. І саме такі люди як суб'єкти, за своєю суттю творчо-доцільної, діяльності складуть інтелектуальну основу розвитку, який на поточному етапі так імперативно виявив відповідний вимогам нашого часу термін «інтелектуалізація».

Отже, інтелектуальна основа як рушійний важіль ефективного економічного розвитку кожної країни щільно, і можна сказати, нерозривно пов'язана з феноменом інформації, з проблемами інформатизації індивідуальної і суспільної праці. Ці проблеми точніше треба було б назвати **інформаційно-інтелектуалізаційними** саме тому, що в дійсності існує природно закономірний взаємозв'язок психіки (в широкому розумінні в поняття психіки входить й інформаційно насичене мислення) та інформації. Таким чином, інтелектуальний процес – це власне єдність тонко-психо-енергетичного (саморухомого) й ідеально-інформаційного (несаморухомого), тобто це **психоінформаційний процес**. І це, зрозуміло, не проста єдність. В цій процесуальній (динамічній) єдності саме і прихована таємнича сутність діалектичного переходу форми в зміст: об'єктивно дійсний процес як змістовна сутність явища переходить тут в специфічну форму, яка, строго кажучи, тільки в такому стані і може називатися **інформацією**. А в процесі цілепокладаючого мислення ідеальний феномен інформації вже виступає в ролі змісту. Тобто, – це своєрідний «міст» поміж, так би мовити, «матеріальним» та «ідеальним» берегами людського життя.

Зрозуміло, що *несаморухома інформація* як «*ідеальний вірус*» принципово не може існувати, а тим більше соціально й економічно функціонувати без матеріально-енергетичної першооснови. Адже феномен інформації, як ми вже усвідомили, сам по собі є суто відтінково-тимчасовим й умовно – *функціональним*. В безкінечності історичного, ідеально досконалого майбутнього, тобто за умов майже «абсолютної достовірності» людських знань про світові процеси, інформація мала б відійти як функціонально-цільовий феномен, але, будучи заміненою в епоху високорозвиненої ноосфери духовним (єдиним і живим) змістом сутнісного існування людської спільноти. Однак в умовах сучасності, в реальних суб'єкт-об'єктних відносинах про феномен інформації можна сказати, що *це вияв духовної сутності людини, а сама людина – це вияв психічної сутності інформації*. Принциповим, тобто методом – і праксеологічно важливим тут є те, що розглядати феномен інформації у відриві від людської психіки, від самого інтелекту аж ніяк не можна.

Отже, інформація – це не самоціль, а «хліб», до речі, як майже і усі ресурси, але тільки в процесах мислення й інтелектуальної праці. І тут вже можна сказати, що інформація є об'єктивно-представницькою основою інтелектуального процесу. Інтелект же функціонально, як рушійна сила ідеально-інформаційного мислення, забезпечує соціально-економічну ефективність цілеспрямованої творчості. Сутність сказаного може бути глибше з'ясована в аналізі процесу історичного зберігання інформаційного ресурсу: на умовно «мертвих» (тобто інертних щодо змісту) носіях та в «живих», активнотворчих особистостях. Останній, або суто **психічний людський канал зберігання** – це, передусім безперервний процес як «живий інтелектуальний» взаємозв'язок особистостей. При ефек-

тивному зберіганні інформації він принципово не може бути перерваний, тому що ніяка писана мова чи формальна (механічна) інформаційна система не можуть бути безперервною субстанцією як несаморухомі феномени. *Ідеальна за своєю «природою» інформація може зберігатися на окремих об'єктах – носіях тільки як видимість (уявність), але зв'язатися і цілеспрямовано саморухатися вона не може.* Зазначимо, що антропомірно-інформаційна видимість і субстанційне життя інформації – це паралельні інформаційно-зберігаючі процеси як деякий вияв так званого *соціального інтелекту, тобто як феномен пам'яті, в тому числі в історичному його вимірі.*

Таким чином, мікропроцесуальна за своєю рушійною здатністю, активнотворча, початково-спонукальна (управлінська) функція свідомо-інформаційно розвиненого (компетентного) інтелекту забезпечує первинну гарантію всебічно ефективного, отже, безпечного розвитку. Відтак, як ми вже зафіксували, об'єктивно сутнісним змістом феномена ідеально сформованої психіки – інтелекту є інформаційно – цільова основа, тобто власне психоінформаційні імпульси людини діючої (суб'єкта), передусім людини інтелектуальної, але вони повинні мати деякий певний напрямок. Цей напрямок аксіоматично, інформаційним чином формує *феномен віри*, яка в процесуальному плані випереджає навіть думку. Феномен віри, як відомо, відноситься здебільшого до сфери моралі, та саме вона формує атмосферу взаємодовіри в міжсуб'єктних відносинах. І саме тому значення моральних норм, які своїм глобально-системним зв'язком забезпечують ефективне функціонування цивільних законів, що власне регулюють процеси інтелектуально-творчої праці в соціальному та економічному житті, взагалі неможливо переоцінити.

Глобальна трансінформаційна стратегія дій – національна булава для українського уряду

Наприкінці 2003 року відбулася знакова для новітніх історичних часів світового розвитку подія глобального виміру. У Швейцарії (Женева, 10-12 грудня) зібралися представники понад 180 країн світу для розгляду проблем побудови інформаційного суспільства. Різного рівня міжнародні форуми з цих питань в останні роки вже набули систематичного характеру і, разом з практичними реаліями світогосподарського життя, переконливо засвідчують глобальний характер фундаментальну значимість процесів інформатизації усіх сфер діяльності й розвитку. Сьогодні майже всі країни тією чи іншою мірою опинилися під хвилями надінтенсивних інформатизаційних і глобалізаційних процесів. Уважний системно-науковий погляд на ці процеси показує, що в нових умовах аж ніяк не можна орієнтуватися лише на традиційні концепції соціально-економічного розвитку та на традиційний ресурсний потенціал. Можна сказати, що всякий локальний прогрес, в тому числі у національному вимірі, без врахування об'єктивно невідвортної інформатизаційної глобалізації, закономірно може закінчитися великим регресом. Усе це зобов'язує нас поглибити розуміння необхідності розробки нових, більш адекватних до часу підходів у сфері організації та управління соціально-економічними процесами.

Для українського уряду як «власника визначальної частини акцій» національного соціально-економічного господарювання настав, так би мовити, час істини. Головними аргументами для такого висновку в контексті питання: «бути чи не бути?» в сучасному цивілізованому світі, виступають не стільки внутрішні потреби нашого суспільства, скільки зафіксовані нами вище імперативні хвилі інтенсивної інформатизації та глобалізації світо-

господарських процесів. Але, на жаль, ні національна наука, ні різноколірний політикум, ні реальна економіка в достатньо обґрунтованій мірі сьогодні не володіють відповідними до часу теоретично-концептуальними знаннями. Вже проголошені урядові програми як поточної так і стратегічної діяльності фактично не враховують вказаних чинників як вирішально найвпливовіших. Отже, у цих програмах передусім відсутні науково виважені пріоритетно-засадничі й стратегічні гарантії системно ефективного і безпечного розвитку.

Таким чином, найактуальнішою проблемою для Української держави є проблема подолання концептуальної кризи в сфері соціально-економічної діяльності і розвитку з урахуванням глобальних чинників. Насамперед треба наголосити на необхідності всезагальносистемного підходу при розгляданні цієї проблеми. Це зумовлено тим, що відповідно до розробленої автором **глобальної системно-інформаційної методології** дослідження і розгортання світогосподарських процесів, так звана інформаційна безпека розвитку (суть інформаційне забезпечення) фактично і є **глобальним мірилом** сфери успішної соціально-економічної діяльності, безпечного та ефективного розвитку на світовому, регіональному й національному вимірах.

Як це зрозуміти? Справа в тому, що лише в системному визначенні людська діяльність може бути названа власне працею, тобто якщо вона суть цілеспрямована. Мета ж усякої діяльності об'єктивно закономірно формується лише на основі інформаційного ресурсу, точніше, з використанням цього ресурсу як ідеально-змістовного субстрату, що **функціонально служить людству єдиним орієнтиром** на шляхах виживання й поступу в природному, цілком самозакономірно існуючому речовинно-енергетичному середовищі. Отже, ми можемо зробити всезагально-

системний **висновок, що інформаційно-цільовий ресурс є глобальною, природно закономірною основою розгортання усіх без винятку процесів діяльності і розвитку, системоутворюючим, системоутримуючим і, так би мовити, прогресо-уможливлюючим чинником у системах творчої, гуманітарно й соціально доцільної праці людей.**

Розглядаючи проблеми безпечної діяльності й антикризового розвитку кожного суспільства, для початку ще раз нагадаємо класичну, методологічно мудру думку про те, що навіть значний локальний прогрес суспільства в межах інформаційно помилкової системи зрештою закінчується великим регресом. І саме тому, що достовірна методологічна інформація функціонально завжди виступала пріоритетно стратегічним чинником і первинно-об'єктивним гарантом всебічної ефективності й безпеки в сферах економічної діяльності та соціокультурного розвитку сучасного людства. Про це яскраво й переконливо свідчить хоча б перебіг подій в останні століття нашої історії, наприклад, так звані *ідеологічні або войовничо гібридні*, а по-суті – **інформаційні війни**.

Далі, в контексті теми цієї розробки слід зауважити, що окрім вивчення планетарно важливих проблем безпеки світового, регіонального й міжнаціонального розвитку, сьогодні науковцями в різних сферах нашого соціально-економічного життя розглядаються також відповідні до їхнього фаху питання галузевої безпеки. Тут, починаючи з проблеми загальнонаціональної безпеки, комплексна проблематика безпечного розвитку розгалужується на відповідно політичний, соціальний, продовольчий, економічний, екологічний, енергетичний та інші напрямки забезпечення життєдіяльності.

Без усякого сумніву, об'єктивно існують і багато інших, важливих для людей проблем забезпечення

соціально-економічного життя, але кожна з них має свою конкретику як регіональну, національну або навіть соціокультурну специфіку. І строго кажучи, деякі політичні чи соціально-економічні проблеми *українського суспільства* аж ніяк не можна назвати глобальними. З іншого боку ясно, що кваліфіковане вирішення проблем забезпечення ефективного функціонування усіх життєво важливих підсистем кожного господарства об'єктивно й необхідно сьогодні гостро потребує, передусім, компетентності виконавців та управлінців як володіння ними відповідними інформаційними *знаннями в глобальному вимірі*, тобто в тому числі і навіть у першу чергу, методологічно-концептуальною інформацією. Таким чином, саме ця потреба в фундаментальних, системно опрацьованих і функціонально надійних інформаційних знаннях і є глобальним виміром проблем пріоритетного стратегічно-ресурсного забезпечення усіх без винятку систем людської життєдіяльності.

Чому саме проблема інформаційного забезпечення управлінсько-виконавчої сфери є всезагально найвпливовішою або глобальною? Для відповіді на це питання потрібно знати організаційно-управлінську сутність трудової діяльності та поведінки сучасної людини (*homo sapiens*). Оскільки у нас мова йде про інформаційний ресурс як критерій глобальності процесів людської діяльності, то є необхідним викласти тут окремі положення теорії глобального соціально-економічного процесу на основі розробленої раніше системно-інформаційної методології й коротко проаналізувати глобальні механізми функціонування інформаційного ресурсу в системах економічної діяльності й суспільного розвитку. Адже, *системно-інформаційна методологія* людської діяльності та розвитку фіксує, передусім, фундаментальні, тобто найглибинніші основи соціоекономічного і цивілізаційного процесів, які тільки на таких

всезагальносистемних підставах і можна назвати глобальними. Методологічно глобальною першоосновою цього процесу історією визначений матеріально-енергетичний субстрат, що принципово дозволяє людині шляхом праці досягати продуктивних результатів з метою задоволення своїх духовних, фізіологічних та екологічних потреб. Вказаний субстрат циркулює власне в економічних системах виключно за об'єктивними законами, що пізнані природознавством, наприклад за законами збереження речовини й енергії, та включені в науково-інформаційну систему суспільства. Ці знання необхідні тому, що організувати цілеспрямований трудовий процес та доцільно керувати ним принципово можливо лише базуючись на **глобально єдиній інформаційній основі**.

Організаційно-управлінським, тобто доцільно-рушійним чинником тут виступає власне людина як *трансінформаційно діючий суб'єкт* улюбій системі праці, створюючи при цьому своєрідний *мікропроцесуальний соціально-економічний цикл*. Саме в цьому циклі найяскравіше виявляється глобальна функція ідеального за своєю змістовною сутністю інформаційного ресурсу, який в циклах свого функціонування підкоряється винятково людині компетентній. Оскільки ці загальні, коротко викладені системно-інформаційні принципи є методологічно універсальними в просторовому та часовому вимірах, то власне вони і представляють основні положення нової теорії глобального соціально-економічного процесу.

Щодо конкретних механізмів функціонування інформаційного ресурсу на глобально-фундаментальному рівні, то слід врахувати феноменологію цього ресурсу в кожній сфері людського життя. Наприклад, у сфері реальної політичної діяльності на початковому етапі розробки кожного рішення глобально необхідним є

забезпечення достовірним, історично перевіреним інформаційним ресурсом, тобто теоретичними знаннями і практичним досвідом. Але політичні рішення не є самоціллю і для окремої людини і для всього суспільства. Прийняті в інформаційному варіанті політичні рішення (засади, доктрини, концепції тощо) надходять далі, до конкретніших щодо життєво важливих потреб людей, наприклад, до законодавчої та виконавчої сфер. І вже на їх основі, і також в інформаційному варіанті розробляються конкретні закони або програми соціально-економічної діяльності. Програмно-цільова діяльність на кожному з етапів принципово забезпечується організаційно-управлінським персоналом, який володіє відповідними інформаційними знаннями, тобто компетентними кадрами. Отже, проблеми безпеки на всіх напрямках людського життя глобально залежать від інформаційного ресурсу, загальні обсяги та достовірність (якість) якого, у свою чергу, залежать від творчої активності громадян як конкретних відповідальних (управлінських) суб'єктів суспільної діяльності, про ефективність якої сповіщає управлінців зворотний, знову ж таки системно-інформаційний зв'язок.

Таким чином, виконуючи функції трудового системо-творення та загальносистемного прямого й зворотного зв'язку в соціально-економічних процесах, інформаційний ресурс взагалі забезпечує всю організаційно-управлінську діяльність. У фундаментальному науковому, тобто глобальному вимірі ця функція нами визначена як інформаційно-цільове мікропроцесуальне випередження власне виробничого макропроцесу. Перманентне випередження реальних процесів соціально-економічної діяльності в мікропроцесуальних, тобто інтелектуально-інформаційних циклах – це і є контрольно-координаційна або організаційно-управлінська діяльність по забезпеченню соціально-економічного життя.

Внаслідок системних досліджень виявлена ще одна фундаментальна та глобальна за значенням і впливом функція інтелектуально-інформаційного ресурсу – це транстехнологічне прискорення виробничих процесів. Глибинна сутність ефекту прискорення процесів людської діяльності в усіх сферах на шляхах інтелектуально-творчої й інноваційно-технологічної діяльності практично стверджена реальною економікою як її глобальний показник – продуктивність праці. Дослідженнями також встановлено, що інформаційний ресурс людства, будучи ідеально-глобальною, функціонально орієнтуючою основою діяльності й розвитку, цей ресурс практично виступає єдиною платформою поділу й інтеграції праці, всезагального управління соціально-економічними системами. Для цього в глобальному вимірі нами розроблена відповідно забезпечуюча системно-інформаційна теорія грошово-ринкового та правового саморегулювання суспільного життя, а також загально-системно, тобто всебічно виважені критерії побудови об'єктивно й невідворотно грядущого інформаційного суспільства.

Для більш стислого узагальнення викладених концепцій, мабуть, треба поставити таке сутнісно пряме питання: Яка ж небезпека очікує людей та їх спільноти, якщо вони в наш новітньоісторичний час, у системно і науково достатній мірі не усвідомили глобально вирішальної ролі й пріоритетно стратегічного значення інформаційного ресурсу в процесах своєї життєдіяльності і розвитку?

По-перше, людство як загальнопланетарний або національний суб'єкт діяльності в умовах дефіциту такого усвідомлення, як раніше сказано, не зможе повною мірою враховувати найвпливовіші чинники ефективного й безпечного розвитку, що кінець кінцем закономірно й неминуче призведе принаймні до повного розвалу

сталих систем забезпечення соціально-економічного життя.

По-друге, велику небезпеку становить недостатнє усвідомлення фундаментальних механізмів функціонування інформаційного ресурсу в умовах практично випереджаючої комп'ютеризації та інших форм технологічної інформатизації світової господарської діяльності, що надпотужно прискорюють більшість життєво важливих, але методологічно та концептуально (всесібно) необґрунтованих соціально-економічних процесів. Це закономірно може привести до формування «критично-вибухової маси» не тільки в технологічно-виробничій та екологічній, але й в соціально-психологічній сферах.

По-третє, методологічно не усвідомлене й технологічно прискорене використання інформаційного ресурсу в системах суспільної праці цілком закономірно формує диспропорції в процесах розвитку, в першу чергу, породжуючи дефіцит функціонально вкрай необхідних достовірних й достатньо усвідомлених працездатними людьми інформаційних знань. Можна сказати, що така ситуація активно сприяє накопиченню недоброякісної інформації, яку треба вважати небезпечною дезінформацією. Це, закономірно, вирішальною мірою негативно впливає на процеси людської праці й може призвести аж до глобально катастрофічних наслідків у життєвому середовищі.

І, нарешті, слід добре усвідомити, що найстрашнішою небезпекою для людей може виявитися надмірне викривлення психоінформаційного простору як життєво найважливішого екологічного показника в інтелектуальній, духовній та морально-правовій сферах. Насамперед це стосується практично вже розгорнутих по всьому фронту соціокультурного середовища інформаційно-інтелектуальних «війн» на глобальному, міжна-

родному та національному рівнях. Адже саме передній фронт дій як початково-спрямовуючий гарант гуманітарно-соціальної ефективності кожної системи людської діяльності формується на глобально найвпливовішій інформаційній основі. А засоби масової інформації, м'яко кажучи, некоректно ні відносно достовірності повідомлень, ні відносно компетентності і здоров'я користувачів інформації, ні відносно питань безпеки на всіх рівнях несвідомо або ж цілком спрямовано намагаються дезорієнтувати сучасну людину.

У зв'язку з цим зауважимо, що, попри неминучість катастрофічно небезпечних наслідків поведінки сучасного людства в навколишньому середовищі, включаючи соціально-психологічний простір, глобально найважливіша проблема відповідальності ще фактично навіть не поставлена. Ще не чути гучних викликів представників найбільш свідомої владної еліти – **ЩО РОБИТИ?** Але виходячи з використаних тут основних положень системно-інформаційної методології й теорії глобального соціально-економічного процесу, ми висловлюємо своє бачення проблем вирішення міжнародної, регіональної, національної та особистісної безпеки в таких пропозиціях:

1. Світовому співтовариству, особливо українському суспільству й уряду, необхідно без зволікань практично визнати і науково-методологічно усвідомити факт невідворотного наступу інформатизаційної ери в цивілізаційних процесах розвитку сучасного людства. Цей крок буде першим етапом системного вирішення проблем безпеки соціально-економічного життя.

2. Чітко усвідомити шлях цивілізаційно обґрунтованого планетарного й національного єднання людей на основі системно-інформаційної глобалізації в сферах духовності, менталітету та самоуправління працею і розвитком. Таке розуміння системно-суттєво

допоможе сформувати відповідну до часу методологічно-концептуальну базу ефективної діяльності та безпечного соціально-економічного розвитку.

3. Терміново, на найвищому рівні органів міжнародного та національного самоуправління, слід розглянути питання оздоровлення, всебічного захисту і творчого підживлення соціопсихоінформаційного простору. Це дасть змогу, у першу чергу, поступово наблизитись до вирішення проблем подолання глобально небезпечного ефекту дезінтеграційної напруги світу, породженої надмірно розгалуженими, методологічно неконтрольованими процесами диференціації наук, поділу і спеціалізації праці.

4. Глобальні проблеми інформаційної безпеки в українському суспільстві, з точки зору використаної нами методології, приховані передусім у неуважному ставленні держави до науково-освітньої сфери, особливо до сфери фундаментальної науки як головного виробника доброякісного інформаційного ресурсу. Саме без інтенсивного розвитку науки й освіти сьогодні принципово неможливо позитивно сприйняти й ефективно використати потужні хвилі об'єктивно невідвратної глобалізації, отже фактично неможлива побудова інформаційного суспільства і навіть реалізація вже проголошеної урядом, але системно необґрунтованої політики інноваційного розвитку. Така політика для нашої держави є небезпечно ризикованою, тому що сьогодні вона вже повинна мати глобально найвпливовіший інформаційний вимір та світову конкурентоспроможність.

У цьому зв'язку для прикладу скажемо, що в умовах повної відкритості українського суспільства до процесів інтенсивної інформатизації та глобалізації світогосподарського життя, аж ніяк не можна проводити безконтрольну політику інноваційного розвитку саме з причин наявності концептуальної кризи. Адже це буде повто-

ренням періоду економічної лібералізації, коли за відсутності фахівців з капіталістичного господарювання, де навіть принцип «дозволено все, що не заборонено законом» спрацьовує позитивно, у реаліях українського суспільства він призвів до правового нігілізму, «тіньової економіки» та інших негативів. Подолати ці негативи буде дуже важко, оскільки вони вже органічно вплелись в певні самопобудовані системи і сьогодні набули неабиякої інерції.

Щодо проголошеної політики інноваційного розвитку треба насамперед застерегти, що на етапі фактично вибухового інформаційно-глобалізаційного становлення світової економіки не можна розраховувати тільки на самопливний режим творчої праці в соціально-економічній сфері. Недостатньою буде навіть традиційна форма «державної організації творчої активності мас». У цьому випадку потрібна системно організована національна політика побудови по-справжньому інноваційної економіки на сучасній методологічній основі з урахуванням існуючих реалій і тенденцій світового розвитку. Саме такою і є системно-інформаційна методологія, яка перш за все визнає інформацію та інтелект як глобальні за впливом резерви побудови інноваційної економіки.

Глобальну значимість інформаційного ресурсу в усіх процесах соціально-економічного розвитку ще раз ствердимо тим, що саме цей ресурс реально є надзвичайним і повноважним представником самозаконмірно існуючого матеріально-енергетичного світу. Будучи абсолютно незалежними від людини, закони існування цього світу «вимагають» від суб'єктів діяльності лише їх ретельного вивчення та дотримання, вже виходячи із історично сформованої людством інформаційної картини світу. Зрозуміло, що недосконала система інформаційного забезпечення соціально-економічних

процесів неминуче буде погіршувати їх ефективність. Але попри численні розмови про «виробничу силу науки», як генерального виробника інформаційного ресурсу, включно методолого-концептуального, цей ресурс можна вважати продуктивним лише за умови його надходження у виробничі процеси. Однак у саме виробництво він також потрапляє не безпосередньо, а через технологічні розробки суб'єктів творчої інтелектуальної праці, що «буквально приречені» перманентно вдосконалювати ці технології, складаючи таким чином саму сутність процесів інноваційної економіки. Головною умовою тут буде усвідомлення нашими управлінцями принципу необхідності комплексної реалізації програмних завдань інноваційної політики, тобто лише в єдиній системі глобально впливових й першопріоритетно вирішальних чинників: інформація+інтелект+інновації».

Розглядаючи проблематику інноватизації конкретної української економіки з точки зору запропонованої автором системно-інформаційної методології, ми повинні ствердитись у тому, що принципово саме така трансформація здатна не тільки зміцнити нашу державу й покращити життя громадян, а й вивести наше господарство на рівень світової та регіональної конкурентоспроможності. Та зробити це можна лише за рахунок винаходів і широкого запровадження високопрогресивних наукомістких технологій як у сфері виробництва, так і в закладах інституційного управління національними економічними процесами. А це означає не що інше як перехід на рейки побудови інформаційного суспільства, як свідчення адекватно кваліфікованого сприйняття Україною світових, об'єктивно невідворотних глобалізаційних хвиль.

Отже, ми повинні зробити загальносистемний надвисновок про нагальну необхідність відповідально віднести до ситуації, що склалась у світі та нашій

державі, приступити до кардинальної зміни науково-інформаційної, освітньо-підготовчої й технологічно-виробничої політики, сповідуючи пріоритетні стратегії інтенсивного розвитку цих сфер. Цілком зрозуміло, що тут у першу чергу треба особливу увагу звернути на інститути інтелектуальної власності, проблеми стимулювання й розвитку ринку результатів активно творчого, тобто передусім інформаційно-інноваційного забезпечення процесів діяльності в усіх галузях національного господарства.

Таким чином, пріоритетно найактуальнішою потребою і найближчим завданням для сучасної України та її науково-управлінського істеблїшменту є всебічне доопрацювання відповідної до часу та національних потреб системно-інформаційної методології діяльності й розвитку, а також розробка на основі цієї методології Національної доктрини інформаційної безпеки, які в загальносистемному плані і стануть каталізатором усіх процесів суверенно-державного прогресуючого соціально-економічного життя, і таким чином – *інформаційною булавою для українського уряду*.

Науково-інформаційна система – актуальний ресурс цивілізаційного і національного поступу

Сучасний світ, як *всезагальний цивілізаційний процес* на новітньо-історичному етапі яскраво демонструє не тільки свої цілком очевидні реалії, а й *імперативні тенденції глобального розвитку*. Саме тому *центральною метою* у своїх багаторічних дослідженнях автор поставив науково-системний пошук *найвпливовіших чинників*, які закономірно, на фундаментальному рівні обумовлюють *світові глобалізаційні процеси* та виявляють конкретні реалії об'єктивного плану, отже, можливості пізнання їхньої сутності та оптимальних

шляхів поступу в соціокультурній, політичній і економічній сферах сучасного життя. Це особливо важливо для України в непростих умовах становлення держави.

В розроблених й опублікованих автором з 1990 року наукових працях були системно враховані *реалії тривалої перехідної кризи в Україні, тобто фактично після досягнення нею статусу державної незалежності та, одночасно, майже повної відкритості суспільства до існуючого в світі ринково-конкурентного середовища.* Тому, дослідженнями автора були перш за все зафіксовані *системно найвпливовіші в процесах сучасного розвитку феномени інтенсивної інформатизації світу і об'єктивно невідворотної глобалізації усіх сфер міжнародного та національного життя.*

Віднайшовши взаємозв'язок вказаних феноменів за прийнятим в цих дослідженнях загальносистемним глобалістично-цивілізаційним підходом, який принципово обумовлений процесом історичного накопичення людством інформаційних знань про діяльність і розвиток, автор розробив і подав в суспільство шляхом публікації наукових праць такі інноваційні результати:

1. Вперше, на основі наукового обґрунтування змістовного сутнісного взаємозв'язку процесів інтенсивної інформатизації та глобалізації світу автором розроблена відповідна системно-інформаційна методологія побудови сучасного економічного процесу», основні положення якої, передусім, стратегічно спрямовані на глобальну, концептуально виважену, отже, комплексно ефективну реалізацію наших національних інтересів (див.: Про інформацію живу і мертву. *Вісник НАН України*. 1990. № 3; Системно-інформаційна методологія побудови сучасного економічного процесу. *Економіка України*. 1995. № 5. С. 57-63; Informacyjno-ekonomiczne włączenie Ukrainy do procesu ogolnoeuropejskiego. *Polska i Ukraina w nowej Europie*. Warszawa, 1993. С.119-133.).

2. За сучасним цивілізаційним підходом автором розроблена інноваційна трансінформаційна теорія глобального (всесвітнього) соціально-економічного процесу, основні положення якої викладені в авторській монографії «Глобальні резерви поступу: інформація + інтелект + інновації» (Київ: Основи, 2000. 398 с. 1000 примір.; та російською мовою «Глобальные резервы роста» (Киев: Интеллект, 2002. 428 с. 1000 экз.). Ці результати розгорнуті також автором в головних статтях: Системно-інформаційна методологія і теорія глобального соціально-економічного процесу. *Антологія творчих досягнень*. Київ: ICEMB НАНУ, 2004. Вип.1. С. 15-21; Global information strategy of anti-recessionary social and economic Development of Ukraine. *Economic Theory «Journal of European Economy» by Ternopil National Economic University*. 2007. Vol. 6 (№3). P. 255-264; Глобальна інноваційна стратегія конкурентоспроможного розвитку. *Зб. наук. пр.* Київ: ICEMB НАНУ, 2005. Вип. 46. С. 80-86 та інші.).

3. Відповідно до зазначеного, автором також вперше науково чітко встановлено наявність і функції в усіх трудових системах речовинно-енергетичних макроциклів та інформаційно-інтелектуальних мікроциклів, а також віднайдені всесвітньо глобалізуючі чинники та глобальні по-суті трансінформаційні механізми всезагально системного самоуправління конкретно цільовими соціально-економічними процесами. Таким чином було встановлено, що пріоритетно стратегічними чинниками глобального впливу в сучасних соціально-економічних системах є інформаційний, інтелектуальний та інноваційний ресурси, як цілісний комплекс «резервних» гарантів антикризового, ефективного і безпечного світового й національного поступу. (Див.: Глобальна інформаційна основа управління процесами світового розвитку. *Діалог цивілізацій*: матеріали III Всесвітньої

конф. Київ: МАУП, 2005. С. 346-358; Суспільство знань XXI ст.: системно-інформаційна теорія розвитку. *Наука та наукознавство*. №1. С. 3-14; Глобальний економічний потенціал суспільства інформаційних знань. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: КНУ-ІМВ, 2008. Вип. 71. Ч.ІІ. С. 124-134; Глобальна інформаційна стратегія антикризового соціально-економічного розвитку України. *Зб. наук. праць*. Київ: ІСЕМВ НАНУ, 2007. Вип. 52; Концептуальні засади міжнародних конкурентних стратегій розвитку і зростання. *Глобальний конкурентний простір*. Київ: КНЕУ, 2007. С. 229-280; Реалізація національних інтересів України в контексті сучасного глобально-інформаційного розвитку. *Економічний часопис ХХІ*. Київ, 2007. №11-12. С. 7-9; Глобальная научно-информационная основа инновационного процесса. *Наука и инновации*. Минск: Издательский дом Белорусская наука, 2007. № 4 (50). С. 57-60 та ін.).

4. Розроблена концепція «Глобально єдиної інформаційної основи економічної діяльності та розвитку» і сформовані «Системно-інформаційні принципи творчої праці та управління», призначені для використання в науково-освітній сфері та для підготовки управлінців вищих рангів (Див.: Глобально-інформаційна теорія фінансового та ринкового само– регулювання суспільства. *Визвольний шлях*: зб. наук. пр. Київ-Лондон, 2002. Кн. 8. С. 10-21; Глобалізаційні виміри інформаційної безпеки. *Економічний часопис ХХІ*. 2004. № 1. С. 45-46; Глобальна інформаційна стратегія України. Момент істини. *Часопис ВР України «ВІЧЕ»*. 2004. № 9. С. 63-68, тощо).

5. Розроблені загальносистемні засади та основні положення про постіндустріальне суспільство, а також ресурси розбудови в Україні інформаційного суспільства, як глобальної передумови найефективнішої реалізації та захисту національних інтересів (Див.:

Глобальна інформаційна основа постіндустріального розвитку: доповідь Міжнародній Асоціації «Україна-Римський клуб» . Київ: ICEMB НАНУ, 1995. 30 с.; Построение информационного общества: ресурсы и технологии. Київ: УкрИНТЕІ, 2003. С. 66-70; Основи суспільства інформаційних знань. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: КНУ ІМВ, 2004. Вип. 50. Ч.І. С. 39-42; Ресурсні основи побудови інформаційного суспільства. *Зб. наук. праць*. Київ: ICEMB НАНУ, 2005. Вип. 45. С. 80-86; Національна науково-інформаційна система – стратегічна основа технологічно-виробничих інновацій. *Науково-технічна інформація*. Київ: УкрИНТЕІ, 2006. № 4(30). С. 3-6; Світ-XXI: Трансінформаційна концепція глобального розвитку. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ: ІМВ КНУ, 2008. Вип. 80, Ч.ІІ. С. 42-47, тощо).

Відтак, науковими доробками автора (понад 200 праць) доведено, що *політично, економічно та соціально ефективна і безпечна реалізація національних інтересів в сучасному світі принципово можлива лише на основі глобально виважених стратегій. При цьому найвпливовішим чинником і стратегічним гарантом набуття можливості антикризового розвитку та конкурентоспроможного потенціалу виступає національний фонд достовірних знань – найважливіший ресурс інформаційно-суспільної інноваційної економіки.*

Отже, *глобальносистемні дослідження автора показали, що людські спільноти як у світових цивілізаційних так і в національних вимірах існують, розвиваються та удосконалюються, насамперед, на всезагально єдиній основі інформаційного ресурсу як глобально ключових, об'єктивно орієнтуючих знань про закономірності перебігу природних процесів. Автором також встановлено, що будучи глобально й методологічно єдиним представником об'єктивно існуючого світу, інформа-*

ційні знання (ІЗ) виступають в житті людей також єдиним важелем *активнотворчого цілепокладання* в усіх системах праці, пріоритетно-стратегічним *гарантом* особистісного та суспільного поступу. Саме на цих підставах, в загальному історичному плані та з урахуванням актуально існуючих реалій і тенденцій світового розвитку можна стверджувати, що *людство взагалі, та й кожне людське суспільство має чіткий фундаментальний вимір – воно за своєю сутністю **глобально-інформаційне***.

Глобальносистемно аналізуючи сучасний стан розвитку світової спільноти, в першу чергу розвинених країн і, зокрема країн, що сьогодні інтенсивно розвиваються: індійського та китайського суспільств, автор особливу увагу звертає на дивовижний, високо піднесений в них поступ інтелектуальної еліти в сфері комп'ютерного програмування та інноватизації інформаційних технологій. З точки зору відповідно розробленої автором глобальносистемної інформаційної методології та глобалістично-цивілізаційного підходу, такий рівень уваги до проблем інформатизації свого національного життя свідчить не тільки про *психорушійну силу* науково-технологічної сфери, а й головним чином про відродження *культурної давнини* Індійського народу і *філософсько-пізнавального потенціалу* найвидатніших провідників духовності, які глобально систематизували вчення про суспільний розвиток та поступ людини як активнотворчої особистості.

Оскільки життєглобалізуючий *інформаційний ресурс* (ІР) в сучасному індустріально розвиненому світі використовується вже не так, як, наприклад, в *доіндустріальному суспільстві*, а незрівнянно інтенсивніше й динамічніше за рахунок новітніх *інформаційно-комунікаційних технологій* (ІКТ), то власне *інформаційні знання* як об'єктивно фундаментальний ресурс соці-

ально-економічного поступу поширюються практично з електронною швидкістю в планетарному, і навіть космічному масштабах.

Мова тут, звичайно, йде не тільки про по-сучасному удосконалені інформаційно-комунікативні технології, а саме про *змістовну сутність та глобальне соціально-економічне значення феномена інформації*, а також про *об'єктивно фундаментальний характер процесів всезагальної інформатизації світу з відповідною його глобалізацією*.

Якщо звертатись не тільки до індійської або китайської давнини, а також до чудових досягнень всієї людської *цивілізації*, то світова науковотворча спільнота сьогодні повинна пишатись *велетенськими результатами думки євроатлантичних, близько-, середньо- та далекосхідних глобалістів* усіх часів та народів. Зрозуміло, що то були древні або історично специфічні часи, і наукова систематизація знань була іншою. Однак *глобалізаційно-цивілізаційний підхід до вивчення сучасних інформатизаційних хвиль* показує глибину та вирішальний характер їхнього впливу на розвиток і подальшу долю людства.

У зв'язку з викладеним, звернемо особливу увагу на сутнісний зв'язок результатів досліджень автора та досягнень в цьому напрямку нашого співвітчизника *академіка В.І. Вернадського*. Якщо визначати цю геніальну особистість з точки зору сьогоденних реалій, то *академік Вернадський є глобалістом № 1*. Адже він як геніальний мислитель уважно поглянув одразу на всю планету та *глобальносистемно і найглибше* оцінив наше активнотворче життя на ній. Тобто він був *першим глобалістом* як з *планетарної* точки зору, так і з точки зору *об'єктивних закономірностей* людської діяльності, результатів та наслідків соціально-економічного розвитку і, зрештою, *цивілізаційно-економічного поступу* на ета-

пах розбудови суспільств з домінуючими інформаційними, інтелектуально творчими та духовними цінностями.

Таким чином, В.Вернадський науково зафіксував неминучість наслідків людської діяльності в реальних умовах планети Земля та впливу, як негативного так і позитивного, цієї діяльності на гео- та біосферу, й загалом на екосферу (економіку і екологію), а також на розвиток нашої цивілізації в напрямку до ноосфери. Зафіксуємо, що напрямки наукових досліджень автора в області соціально-економічної та інформаційної глобалістики по-суті співпадають з вищеназваними. Передусім у визначенні, що саме об'єктивне виявлення природних сил зумовило формування уявлень про їх циклічний та необхідно-неминучий характер цих сил, в тому числі і мабуть щонайперш, уявлень в релігійній формі. Історично пізніше ці уявлення закріплювались деякими символами та поняттями, які суттєво підвищували ефективність людської діяльності й, зрештою стали природно-соціальною основою виникнення науки. Наука як соціальний інститут, за словами Вернадського, виникла з релігії та історично закономірно виконувала, виконує та й завжди буде виконувати функцію головного виробника найбільш якісного інформаційного ресурсу.

З цього приводу згадаймо, що без ідеально-інформаційного ресурсу принципово не може бути сформована ніяка, за суттю також ідеальна мета всякої фізичної чи інтелектуальної праці. Тобто ніяка система економічної та й, взагалі, усякої соціокультурної діяльності. Все це стало об'єктивно закономірною і практичною підставою для реального виявлення феноменів інтенсивної інформатизації світу та відповідної глобалізації світового господарства на новітньому етапі цивілізаційного розвитку.

Таким чином, об'єктивно пріоритетною і найгострішою потребою сьогоденного світового, регіонального та національного розвитку є *якісно-кількісний розвиток сфери науки як головного виробника інформаційно-знаннєвого ресурсу у тісному взаємозв'язку зі сферами освіти та фахової підготовки висококваліфікованих, творчо–спроможних трудових кадрів*. В першу чергу це стосується розробки всебічно науково обгрунтованої, відповідної до сьогоденних реалій і тенденцій розвитку методолого-концептуальної інформації.

Отже, проблема досягнення такої, можна сказати *ноосферо-спрямованої мети*, насамперед включає в себе завдання розробки *історично відповідної методології діяльності і розвитку*, а також необхідність ретельної розробки *теорії та конкретних концепцій* сучасної соціокультурної, економічної й технологічно-виробничої діяльності на найглибніших підвалинах, тобто фундаментально-змістовних глобально-системних засадах.

Взаємопов'язано, тобто *глобально та системно*, розглядаючи сьогоденні реалії світового розвитку слід чітко відмітити, що одною з найважливіших із них безумовно є *феномен глобалізації людського життя, здебільшого, як уже стало зовсім очевидно, на підставі так званої інформаційно-технологічної революції*. Але революційна висота новітніх інформаційних технологій цілком закономірно сформувала переважно *технократичний* погляд прагматиків і навіть науковців на сучасний розвиток, що свідчить про *однобокість підходів до врахування та вивчення проблем інтенсивної інформатизації і глобалізації світогосподарського, та й усього соціокультурного життя людства*.

Тривалий час загальносистемно, тобто за *глобалістично-цивілізаційним підходом – методом* досліджуючи цю проблематику, автор саме таким *глобальносистемним* чином дійшов закономірного висновку, що *фено-*

мени інформатизації та глобалізації сутнісно, на глибинному рівні взаємопов'язані й принципово, на об'єктивно фундаментальному рівні невіддільні.

Фундаментально-об'єктивний рівень цього зв'язку означає, що тут потрібно науково системно усвідомити ієрархію причинно-наслідкових чинників при розгляданні методологічно повних соціально-економічних процесів та структурно поставити феномен інформаційних знань, як чинник об'єктивного орієнтування в системах людської діяльності, на функціонально відповідне, тобто пріоритетно стратегічне місце.

Таким чином автор встановив, що феномен інформації, на відміну від класично-традиційних речовинно-енергетичних ресурсів розвитку, є ідеальним, суб'єктивно-об'єктивним, пріоритетно стратегічним гарантом трудового успіху, отже структурним, функціонально незамінним ресурсом в процесах організації праці, безпечного та ефективного управління соціально-економічними системами.

В результаті подальших досліджень автор також встановив, що інформаційні знання як умовно-абстрактний, суто ідеальний продукт трудових, тобто суб'єкт-об'єктних відносин, є енергетично інертним, отже, «несаморухомих» феноменом і тому закономірно – необхідно в процесах його формування і зберігання як ресурсу, обробки та доцільного використання потребує компетентно сформованої психічної енергії людини як виняткової рушійної сили цих процесів.

Автор також зафіксував, що саме на відміну від природно, тобто стихійно саморухомих речовинно-енергетичних ресурсів в процесах розвитку, інформаційний ресурс є феноменально специфічним за своєю сутністю і способом функціонування в соціально-економічних структурах, але виступає єдиним засобом цілепокладання і трудового системотворення, а також

об'єктивно обгрунтованої орієнтації в процесах творчої інтелектуальної праці та управління цими системами на основі психічної енергії людей як єдиної рушійної сили мікропроцесів людської життєдіяльності. При цьому цілком обгрунтовано відмічено, що усі інші натурні технологічно-виробничі, тобто суть економічні макропроцеси енергетично «самозабезпечуються» за рахунок доцільно ініційованих психо-інформатизованим інтелектуально-управлінським мікропроцесом фазових переходів власне речовинних ресурсів, або ж просто природно-механічним шляхом.

Відтак, викладені в працях автора концептуальні положення, строго кажучи, вже самі по собі мають глобалістичний вимір, тому що відображають, передусім, об'єктивну непохитність законів перебігу суто природних процесів й природну здатність людини пізнавати ці закони та формувати системно відповідну науково-інформаційну картину світу, і зрештою, творчо-доцільно використовувати історично накопичуваний ресурс інформаційних знань для задоволення своїх духовних, фізіологічних та екологічних потреб.

Цей загальносистемний надвисновок, як ми тут переконались, сам по собі також є і глобалізуючим, том що має інформаційно-інтелектуальний або психоінформаційний вимір, а власне як інформаційно-інтелектуальна потуга соціокультурного і економічного розвитку він має глобально стратегічне та вирішальне трудооперативне значення в житті людства. Так було раніше, так є тепер, так буде повсюдно і завжди.

Відтак, саме цей факт постав найглибиннішою підставою для начебто спонтанного підйому сучасних глобалізаційних хвиль. Виникли вони, на нашу думку, зовсім не на порожньому місці, а на певному історично накопиченому ресурсі знань та відповідно розвиненій психічній енергії *Homo sapiens*. Безсумнівно, механіч-

ним провідником та «стимулятором» в цих процесах по-стали саме так названі інформаційні технології. Однак це лише технократичний вимір, а по-справжньому най-глибиннішою причиною як предтечею сьогоденних глобалізаційних хвиль був саме психоінформаційний чинник людини розумної й активної, тобто **гуманітарний чинник**.

Отже, автор тут фактично розглянув «живий» та «мертвий» чинники реальних процесів в гуманітарно-соціалізованій сфері об'єктивно існуючого речовинно-енергетичного світу. Живий – це феномен саморухомого, тобто не суто абстрактного, а дійсного існування світу, а мертвий – це феномен, функціональна процесуальність якого потребує спеціального, тобто гуманітарно-компетентного енергозабезпечення в соціалізованих системах.

Відтак тепер зазначимо, що хоч і абстрактно-ідеальний, але природно й функціонально необхідний, так названий «мертвий», тобто інформаційний чинник в житті сучасних людей, як це не парадоксально, виконує пріоритетно-стратегічну роль та функцію. Таким чином, в історії людства об'єктивно, тобто закономірно виникла потреба усвідомлення **глибинного системного взаємозв'язку** цих двох надчинників суспільного життя, успішної праці, задоволення потреб та духовного поступу.

Саме ця проблематика, і саме за глобалістично-цивілізаційним підходом розглядалась нашим вченим В.І. Вернадським, який історично передбачливо намагався поєднати суто речовинно-енергетичний, тобто природний процес з гуманітарним чинником, а в єдності цих чинників геніально вбачав ноосферне майбутнє світової спільноти. І саме цей принцип єдності повинен стати ключовою ідеєю в організації роботи сучасного соціуму – універсуму.

Таким системним чином, принципово невідворотні реалії світового соціально-економічного життя та імперативні тенденції глобального розвитку надали сьогодні людству унікальну, але об'єктивно закономірну можливість науково усвідомити глибинну сутність феномена інтенсивної *трансінформаційної глобалізації світу як глобально спонукальну суперфункцію* суть **історичної пам'яті**. Відтак виникла невідворотна необхідність врахування пріоритетно стратегічного значення ідеального по суті ресурсу інформаційних знань саме як *історичної пам'яті* і її вирішального впливу в процесах розбудови сучасної глобально світової та усіх національних систем життє-забезпечення людей. Отже, переднім фронтом розвитку сьогодні треба визначити вирішення проблем реформування науково-інформаційної та освітньо-підготовчої сфер, але вже на високоякісному рівні функціонування. А інноваційна, ретельно опрацьована спільними зусиллями національних і міжнародних лабораторій глобальносистемна трансінформаційна методологія буде гарантом становлення світу і України на рятівний шлях сталого поступу.

Фінансові ресурси як спеціалізована частина єдиної інформаційної системи світового розвитку

В історичному плані феномен грошей і фінансів вивчений досить непогано. Правда, більшість досліджень суттєво спрощують процеси виникнення, еволюції і саму сутність цього феномену. Головним чином автори тут обмежуються описом форми, дійсної та номінальної вартості носіїв грошових знаків. Значно менше в соціально-економічній історії приділено уваги саме проблемам викриття сутності і виявлення закономірностей побудови структури та функціонування грошової системи в суспільстві. Наприклад, в сучасній науковій

та навчальній літературі досить чітко, але знову ж таки дещо спрощено, визначені основні функції грошей: міра вартості; засіб обігу, накопичення та платежу.

І майже зовсім нерозробленими постають перед нами фундаментальні питання грошової сфери як природно закономірного соціального феномена – засобу економічного саморегулювання суспільства. Безумовно, і це сьогодні ніхто не стане заперечувати, в функціональному плані феномен грошей органічно поєднаний з феноменом ринку. Але як конкретно? В якій системі? Що тут виступає в ролі системостворючого та рушійного факторів? Зрозуміло, що тим чи іншим чином вчені та фахівці в усіх кінцях світу роздумували над цими питаннями. Неможливо навіть орієнтовно перелічити цінні відкриття, концепції та окремі новації з соціально-економічної проблематики, розробленої в XIX-XX століттях. В цей час активно досліджувались так звані політекономічні проблеми, які фактично треба вважати просто теоретично-методологічними проблемами соціально-економічного розвитку, постали вчення про класичну економіку, про капіталізм, про ринкову та командно-адміністративну економіку.

Сам факт визначення сьогоденного соціально-економічного стану нашого суспільства як перехідного – до ринку, може свідчити про те, що його у нас або не було, або про те, що ми не зовсім розуміємо його сутність та функцію. Щоб мати більш чітку початкову думку з цього питання, звернемо увагу на наявні в названій економічній літературі визначення сучасного ринку.

Ринок – це результат історичного розвитку суспільства, явище господарювання; це – ефективне мірило товарного виробництва, форма функціонування економіки; це економічна категорія, яка виражає відносини стихійного регулювання виробництва на основі вільних

цін і прибутку; це відносини, які складаються між товаровиробниками і покупцями, тобто це органічний зв'язок між виробництвом та сферою споживання; це організація економічних зв'язків у взаємодії покупців і продавців для того, щоб визначити ціни та обсяг необхідних суспільству товарів та послуг.

Ми бачимо, що це лише більш-менш чіткі фрагменти визначення ринку. До них можна додати також існуючі у нас поняття регульованого, вільного та «чорного» ринків. Функції ринку визначаються як регулятивні, контрольні, розподільні та стимулятивні. Інформативна функція ринку вбачається лише в можливості завдяки цьому феномену прослідковувати стан справ в економічному житті. Тому змістом викладеної тут роботи є розкриття глибинної *трансінформаційної* сутності феноменів грошей, фінансів та ринку, пошук органічних їх взаємозв'язків в системі соціально-економічного функціонування, в системах *трансфінансового* суспільного прогресивного руху і саморегулювання.

Щодо ретроспективного погляду на проблематику грошового та ринкового саморегулювання суспільства нагадаємо лише суттєві вузлові моменти наукового усвідомлення закономірностей в цій сфері. Так, А.Сміт і його послідовники розглядали суспільство як «міновий союз», тобто як природну схильність людей до взаємобміну продукцією своєї праці. І навіть принцип поділу праці вони виводили з «психологічного синдрому обміну», а феномен грошей уявляли як результат стихійного виділення його «з товарної сфери в процесі еволюції». Але при цьому Сміт, наприклад, чітко бачив підлеглу роль «великого колеса обігу» – грошей відносно виробництва, а власне працю визнавав джерелом усякого багатства. Останні два положення економічної школи Сміта сьогодні вважаються класичними і найціннішими.

Продовжуючи ці логічні думки і користуючись *глобальносистемною трансінформаційною методологією* цілісного дослідження соціально-економічних процесів, можна зафіксувати деякий ефект неоднозначності праці, яка об'єктивно здатна породжувати не тільки цінності – позитиви, але й негативи, навіть соціально-руйнівні наслідки. Тому тут треба провести сутнісний аналіз. Працею, як відомо, ми можемо назвати лише свідомо, цілеспрямовану діяльність. Які ж фактори роблять людську діяльність цілеспрямованою? З одного боку – це життєвоважливі потреби, а з другого – об'єктивні можливості їхнього задоволення. Сфера потреб в глибинному вимірі – це відчуття, бажання, усвідомлення бажань.

Сфера об'єктивних можливостей – це матеріально-енергетичні ресурси та природні закони речовинно-енергетичних процесів. Мету трудової діяльності як ідеальний образ її результатів можна сформулювати лише «матеріалом» інформаційних знань про закони природничих процесів та про усвідомлені потреби. Таким чином, людська трудова або цілеспрямована діяльність як речовинно-енергетичні процеси в рамках необхідних законів природи на фундаментальному плані опосередкована ідеальним феноменом інформації. Більш глибокий аналіз, який тут ми не приводимо, показує, що саме ідеальний по своїй природі феномен інформації є єдиним орієнтуючим зв'язком людини з об'єктивно існуючим матеріальним світом. Але розуміння цього методологічно архіважливого положення також є лише певним рівнем глибини усвідомлення розроблюваної нами проблематики.

Найбільш проблематичним постає перед нами питання: для чого функціонально дано природою інформаційне опосередкування в людській, соціалізованій діяльності? Для відповіді на це питання треба вести за-

гальний системний аналіз з урахуванням взаємозалежності факторів, які «створили» людину по її сутності. Кажуть, що праця створила людину. Але праця, як було вже сказано, це цілеспрямована діяльність. Мету ж здатна сформувати тільки людина. Отже, повинно бути й навпаки, тобто трудові системи принципово може створювати тільки людина.

Наведені роздуми підштовхують нас до пошуку саме системостворюючого фактора в процесах людської діяльності. Тут знову ж таки доречно нагадати про два існуючих в матеріально-енергетичному світі процеси об'єктивного плану: безпосередній саморозвиток природи та цілепокладаюча діяльність людського суспільства. Із загальної теорії відображення відомо, що взаємодіючі об'єкти залишають по собі сліди, а в біологічному світі такі «сліди» вже мають вигляд відповідних біомоделей, природно функціональне призначення яких – випереджаюче відображення подій в навколишньому середовищі. У феномені людини природа пішла ще далі. Принципова відмінність суто людського відображення світу – це можливість абстрактного, тобто ідеально-інформаційного моделювання подій – дійсних та можливих природних явищ – процесів в рамках відображених закономірностей. Людина соціально-економічно, функціонально-історично накопичує інформацію як знання про закони природи і формує відповідну *психоінформаційну картину світу*. Завдяки такій картині людина розвиває свою психіку аж до рівня свідомості *homo sapiens* і, вже завдяки високоорганізованій психіці, найкраще серед усіх створінь орієнтується в світі. Практичність трансінформаційної світової орієнтації тут цілком зрозуміла, адже вена не тільки сигнально-випереджальна, але й передбачувальна та прискорювальна.

Тут треба попередити, що інформація як феномен – це тільки психічний відтінок дійсних явищ, процесів і

об'єктів. Тобто – це ідеальний, несаморухомий образ, відірваний від свого носія і тому енергетично «мертвий». Інформація породжується виключно в суб'єкт об'єктних відносинах і тому вона може бути «оживленою» тільки відповідною «компетентною» психікою людини. Тобто, строго кажучи, тут ми маємо справу не просто з інформаційними, а з психоінформаційними процесами. Відтак, як ідеальний несаморухомий феномен (видимість) інформація абсолютна, а як образ конкретних об'єктів речовинно-енергетичного світу – відносна. Слід додати також, що інформаційні абстракції можуть мати різний рівень: від первинного з максимальною об'єктивністю і до похідного, включаючи фантастику і пряму дезінформацію. Але це вже предмет спеціальних досліджень.

А тут ми визначили, що активно-творча діяльність людини здійснюється в речовинно-енергетичному середовищі і має повністю відповідати його неухитним законам. І саме для того, щоб мати можливість дотримуватись цих законів, людство в процесі свого цивілізаційного саморозвитку формує психо-інформаційну картину світу. Але щоб зрозуміти це більш глибоко, треба пізнати фундаментальний, транс-психо-інформаційний механізм діяльності. Оскільки трудовий процес, завдяки складнощам та принципу поділу праці, завжди складається із окремих операцій, то інформація служить також єдиним субстанційним зв'язком в ієрархічному комплексі цілей і фактично, за рушійною силою свідомої психіки (мислення, емоції, воля) створює кожен систему трудової діяльності суб'єкта – людства.

Отже, як показали представлені загальносистемні дослідження, свою світоорієнтовну, цілепокладаючу або трудову діяльність сучасне розвинуте людство реалізує виключно на глобально єдиній інформаційній основі як єдиному об'єктивно представницькому субстраті – зв'язку з речовинно-енергетичною першоосновою.

Література:

1. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. Москва: Мысль, 1988.
2. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. Москва: Политиздат, 1985. 263 с.
3. Декларация тысячелетия ООН. *Основные положения*. Москва: Информцентр, 2000.
4. Скаленко А. К. Глобальные резервы роста: информация + интеллект + инновации. Киев: Интеллект, 2002. 428 с.
5. Бэк У. Что такое глобализация? Москва: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
6. Вернадский В. И. О науке. Т.1. Дубна: ИЦ Феникс, 1997. 576 с.
7. Гвишиани Д. М. Методологические проблемы моделирования глобального развития. Москва, 1978. 28 с.
8. Скаленко А. К. Глобализация и информатизация – объективно неотвратимые волны современного мирового процесса. *Економічний часопис XXI*. 2002. № 10.
9. Скаленко А. К. Глобализация XXI: реалии и концепции. *Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації*: матеріали II Всесвітньої конференції. Київ: МАУП, 2003. 376 с.
10. Скаленко О. К. Глобальні критерії побудови інформаційного суспільства. *Визвольний шлях*. Київ, 2003. № 6.
11. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. Москва: Молодая гвардия, 1990. 351 с.
12. Потребня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.
13. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации. Москва, 2000.
14. Доктрина информациологического развития человечества в XXI в. Москва–Нью-Йорк, 2001.
15. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. Москва: ИНФРА-М, 2000. 344 с.
16. Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: монографія. Київ: Генеза, 2004. 208 с.
17. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. Київ, 2005. 383 с.
18. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Київ: Основи, 1999. 259 с.
19. Скаленко А. К. Трансинформационная глобалистика современного политэкономического процесса. *Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество*. Ежегодник ИНИОН РАН. Москва: РАН ИНИОН, 2018. Вып. 1, Ч.2. 694 с. С. 647-652.
20. Скаленко О. К. Ключові виклики і алгоритми сучасного світового розвитку: історичний матеріалізм чи глобальносистемна методологія? *Суспільно-політичні процеси*. Київ, 2016. Вип. 4. С. 53-79.

Oleksii Skalenko

PhD in Technical Sciences,
Senior Research Fellow

Global Systematic Theory, Methodology and Algorithm of the Socio-Economic Policy for Modern Ukraine

On the basis of system-wide study of realities and trends of the contemporary world development, mainly in the XX – XXI centuries scientifically were determined the most influential phenomenal processes of an intensive informatization of the world and corresponding to the same time of an imperative globalization of the world, and also there has been established their intrinsic interconnection. Thus, there was actually systematically aware of an objectively historical conditionality of the manifestation of an informational essence of the global civilization advancement. The subjective and objective way of forming the resource of the scientific and informational knowledge and its world-historical function in various forms of revealing «historical memory» in the social and economic life was determined in the same global-systematic way. The research has been conducted in close connection with actual problems of the formation of the Ukrainian state. So appropriately, have been conducted global-system dimensions of processes of the modern socio-economic development of Ukraine already on the path of real worldwide civilization advancement; phenomenally most influential directions of real development of the world XX-XXI have been determined; the global-systematic trans-information methodology of the socio-economic activity and civilization process has been formulated; scientifically has been comprehended an essence of the global-purpose scientific and informational basis of the socio-cultural and political-economic process; global causes of the worldwide-historical crisis of the modern civilization have been determined, namely: effects of using unauthentic information knowledge and deliberately distorted information in order to create a distorted socio-psychological space, and an effect of objectively and subjectively incompetently divided cooperation at world and national measurements; the global-functional essence of the financial and monetary subsystem as a specialized part of the worldwide scientific and informational resource was shown; conceptually completely became aware of essence of the globalization as a science of fundamental factors and mechanisms of universal system management of world processes, and were developed advisory algorithms for overcoming various forms of identifying global essentially world-system and national crises; the global-system criterion of anti-crisis unity of mankind, especially for citizens of Ukraine has been developed.

Keywords: informatization of the world, transinformational globalization, global-system methodology, scientific and informational knowledge, historical memory, civilization, algorithms of the progress.

Розділ III. ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 323.1:341.231(477)

Рудакевич Олег Михайлович

доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Здійснено наукову рефлексію теоретичного знання, об'єктом і предметом якого є сучасна українська нація. Охарактеризовано погляди вітчизняних науковців на сутнісні ознаки нації, особливості теоретичних основ української етнічної та політичної націй, методологію їх дослідження. Проаналізовано спробу осмислення української нації з використанням Рекомендації ПАРЕ 1735 (2006) під назвою «Про поняття «нація». Викладено власну точку зору на теоретико-методологічні засади української нації з використанням положень авторської етнополітичної концепції нації та обгрунтованого в ній «національного принципу». Зроблено висновки про те, що успішне формування української громадянської нації можливе лише за умови відродження та всебічного розвитку української етнічної нації і консолідації провідної верстви українського народу. Піддано критиці точку зору про недоцільність вживання в політичному та правовому дискурсі етнізованого тлумачення поняття «українська нація». Доказано, що використання в Конституції України термінів «українська нація» в етнологічному сенсі і «Український народ» у смислі політичної чи громадянської нації відповідає рекомендаціям ПАРЕ.

Ключові слова: нація, Україна, українська нація, українська етнічна нація, українська політична нація, українська громадянська нація, національна меншина, етнополітична концепція нації, національний принцип.

Після двох десятиліть суверенного існування українського народу та Революції гідності в Україні в умовах конфронтації з Російською Федерацією відбуваються процеси, які загрожують національній і громадянській єдності українського суспільства. За цих обставин актуалізується тема наукової рефлексії сутності української нації, форм її самоорганізації та перспектив розвитку.

Вітчизняні суспільствознавці, а особливо етнополітологи, впродовж 90-х рр. XX ст. основну увагу приділяли теоретичним питанням відродження української нації як фундатора і головної політичної сили утвердження новітньої української держави (праці М. Братасюк, І. Варзаря, Б. Гаврилишина, О. Забужко, В. Кафарського, А. Колодій, А. Пономарьова, В. Ткаченка, Р. Шпорлюка, Л. Шкляра та ін.). З початку 2000-х років науковці все більше зусиль прикладали для обґрунтування перспектив реалізації політичної моделі модерної української нації (публікації І. Кресіної, В. Крисаченка, І. Кураса, М. Михальченка, О. Майбороди, Г. Нестеренко, М. Ожевана, М. Розумного, Ю. Римаренка, О. Хорошилова та ін.). Особливо активізувалися такі дослідження після Помаранчевої революції 2004 р., яка засвідчила формування в Україні життєздатного громадянського суспільства. Однак останніми роками спостерігаються спроби уникати термінів «українська етнічна нація» та «українська політична нація» і все більше мова йде про «громадянську націю», або просто «українську націю», як свого роду компромісний термін, який слід переосмислити в дусі сучасних етнополітичних процесів на європейському континенті (праці В. Котигоренка, О. Поліщука, М. Степико, Ф. Рудича та ін.). Певний імпульс таким новаціям задали настанови, висловлені в Рекомендації ПАРЕ №1735 від 26 січня 2006 року «Про поняття «нація», в якій йдеться

про те, «чи може узагальнене поняття «нація» допомогти у вирішенні проблем національних меншин і забезпечення їх прав» [16, с. 25].

У суверенній Україні досі відсутня офіційна державна концепція етнонаціональної політики та побудови нації. Від виборів до виборів активізується робота політичних партій з обґрунтування стратегічних і тактичних положень етнонаціональної політики. Ці ідеї, як правило, стають базовими аргументами гострої політичної та ідеологічної боротьби, яка ще більше роз'єднує українців. Не є винятком і президентська виборча кампанія 2019 р., в ході якої претенденти на вищу державну посаду знову осіддали «етнополітичного коня» та намагаються максимум ним скористатися, щоб перемогти конкурентів.

Мета даного дослідження – здійснити наукову рефлексію, орієнтовану на критику й усвідомлення теоретичного знання, об'єктом і предметом якого є сучасна українська нація, а також висловити власну точку зору на теоретико-методологічні засади дослідження національного феномену.

Основна проблема тривалих і не вельми плідних дискусій щодо оптимальної моделі модерної української нації полягає, на наше переконання, в тому, що до кінця нез'ясованим залишається питання про сутність феномена «нація». Так званий атомарний підхід до дефініції національної спільноти, коли намагаються представити повний перелік її сутнісних характеристик, виявився типовим. Реально існуючі нації ніколи не володіють усім набором теоретично обґрунтованих нормативних ознак. Не дала бажаного результату і методика з'ясування основного чинника націєгенези та націєбуття: етнічного, культурного, психологічного, економічного, соціально-класового, політичного чи правового. В кінці-кінців довелося змиритися з тим, що є дві істотно

відмінні групи націй: одні формуються на основі етнічного чи етнокультурного ядра, інші – на основі політичного, а точніше, політико-правового чинника. Перші переважають у Центральній та Східній Європі, а другі – в Західній Європі та Америці. Однак в чому сутність нації як особливого типу людських спільнот, або, іншими словами, що спільного між т. зв. етнічними та політичними націями?

Розглянемо дефініції нації, які набули поширення у вітчизняній етнополітології та етнодержавознавстві. За визначенням О. Картунова та Ю. Римаренка, нація – це «велике, історичне, динамічне, цивілізоване співтовариство громадян, часто поліетнічне, але об'єднане навколо якогось одного етносу, із національною мовою внутрішнього державного спілкування (та можливо однією чи кількома локальними офіційними мовами), як правило, із власною територією, спільними інтересами, спільною волею бути єдиним цілим, спільною національною культурою (як синтезом кількох етнічних культур), усвідомленням спільності минулого, сучасного і особливо майбутнього і водночас власної самотності та спільною назвою» [13, с. 141]. Як зазначають автори, це означення потребує двох доповнень. «По-перше, хоча до нього включено чимало елементів багатьох теорій і визначень націй, воно, по суті, виходить із політичної теорії нації, що зовсім не означає заперечення інших теорій і, перш за все, етнічної. По-друге, найважливішою видовою ознакою сформованої сучасної нації, виявом прогресивності її соціальної природи виступає цивілізованість, що розуміється як прилучення того чи іншого народу до економічних та духовних джерел суспільного поступу» [13, с. 141].

Як бачимо, намагаючись дати узагальнююче визначення нації, Ю. Римаренко і О. Картунов не переступають поріг емпіричного способу характеристики цієї

спільноти, перелічуючи її зовнішні риси та функціональні характеристики. До основних ознак нації тут віднесено спільність мови, території, культури, інтересів, волі, самосвідомості. Звертає на себе увагу певна обережність, не категоричність тверджень авторів щодо наявності цих ознак: мовляв, може бути так або так; однак, як правило так. Виходить, що не всі названі маркери національних спільнот обов'язкові, а отже, сутнісні. Ще одне питання: чому автори все-таки віддають перевагу політичній теорії нації і тут же спішають визнати певну правомірність етнічного підходу? У визначенні нації, яке вони подають спільно з Ф. Горовським у «Малій енциклопедії етнодержавознавства» (1997), навпаки, наголос зроблено на етнічній природі і сутності нації. Тут зазначається, що «категорію «н[ація]» можна визначити як етносоціальну (і не завжди кровородинну) спільність...» [2, с. 122], а також, що «природа н[ації], як і всього етнічн[ого] ланцюга людства, не потребує її (нації) політизації й пов'язана з нею опосередковано» [2, с. 123]. І, на кінець, ця дефініція стосується «сучасної нації» як «цивілізованого співтовариства громадян»; отже, допускається існування несучасних, давніх націй.

Одним із перших етнополітологів України, хто розпочав аналіз співвідношення етнічного та політичного чинників у генезі та існуванні національних спільнот, став Л. Шкляр. Він, зокрема, дійшов висновку, що, по-перше, європейські моделі державо- і націєгенези мають не суто територіальний, як у США, характер, а етнополітичний чи енотериторіальний; по-друге, можна говорити про своєрідну дворівневу структуру української нації, яка поєднує політичний та етнічний аспекти: «політичний, що означає рівність між поняттями нація і держава, та етнічний, тобто те, що домінуючим у державі є український етнос, іменем якого названо державу» [29, с. 227, 229]. Така формула націогенези та

націобуття має дещо спрощений характер, оскільки політичне зводиться лише до держави, а етнічне – до домінування титульного етносу.

Зазначимо, що до ідеї поєднання етнологічної та політичної теорій нації деякі вітчизняні дослідники ставляться критично. Так, І. Кресіна, відстоюючи політичну модель модерної української нації, зазначає: «Спроби компромісу (йдеться про «спробу поєднати головні пріоритети етнічної та політичної концепцій нації і відповідних моделей» – О. Р.), на нашу думку, не мають продуктивної основи. Адже одна справа сума ознак у теоретичному визначенні нації і зовсім інша – концепція нації, що має стати основою етнополітики держави, низки законодавчих актів, документів теоретичного і практичного характеру» [10, с. 344]. Дослідниця вважає, що із «синтетичної» концепції нації може впливати формула: «український народ = українська нація + національні меншини», а «відтак можемо час від часу спостерігати відновлювані гасла «Україна для українців!». Краща, на погляд І. Кресіної, формула: «українська нація = всі етнічні спільноти, що проживають на території України і вважають її своєю Батьківщиною». І далі: «Це шлях до громадянської і національної злагоди, до справжнього торжества української національної ідеї» [10, с. 344].

З позиції автора незрозуміло, чому чинником єднання може бути тільки політичний фактор? Невже особи і родини різних національностей, які десятиліттями й століттями проживають на одній території та в одній державі, не можуть виробити спільних духовних цінностей, які будуть їх об'єднувати на культурній основі. Що стосується побудови теоретичних схем, ми, звісно, проти довільного поєднання різних ідей і принципів. Зміст теоретичних моделей має виводитися з логіки життєвих процесів, а не з наперед заданих правил.

Інакше це уподібниться ідеологічній конструкції: нав'язування певних стратегій, теоретичних схем, які уявляються корисними і доцільними. Це такою ж мірою стосується намірів вольовим рішенням зробити нормативною політичну модель української нації.

Серед усього розмаїття політичної літератури на тему теоретико-методологічного обґрунтування поняття нації та типології національних спільнот звертає на себе увагу стаття українського етнополітолога О. Майбороди «Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення» (2004). Дослідник, по-перше, робить висновок, що традиційну у вітчизняній літературі типологію концептуального означення нації (психологічну, культурологічну, етнологічну, історико-економічну та етатистську) можна істотно скоротити. Оскільки перші з названих підходів мають етнологічний підтекст, то «напрошується поділ націй на ті, що виникли на ґрунті етнічної єдності, і ті, що утворилися поза нею. Позаєтнічним чинником утворення нації традиційно вважається держава...» [12, с. 17]. По-друге, оскільки всі нації, в т. ч. етнічні, за походженням – політизовані соціуми (тобто «іманентно політичні»), то, «відповідно – типологізація націй, які усі є, по суті, політичними, мусить здійснюватися шляхом поділу їх за етнокультурним принципом. Відтак серед націй фактично можна виділити два типи – моноетнічні і поліетнічні» [12, с. 17]. Крім цього, моноетнічні нації можуть бути полікультурними, як у сучасній Україні, де частина українців україномовна, а інша – російськомовна. По-третє, у процесі своєї генези «поліетнічні і полікультурні нації відрізнялися, з одного боку, збереженням у їх компонентів окремої етногрупової ідентичності, а з іншого – виникненням ідентичності, спільної для усіх. Феномен подвійної ідентичності став постійним супутником усіх багатоетнічних націй...» [12, с. 21].

Для нашого дослідження важливі висновки О. Майбороди про те, що 1) нація – це завжди «політизований соціум» і, що 2) не лише моноетнічний, але й поліетнічний та полікультурний націям властива «ідентичність, спільна для усіх», а отже і спільна культура (т. зв. «національна» або «соцієтальна культура»).

Політичну націю у науковій та публіцистичній літературі часто позначають термінами «громадянська» чи «територіальна нація», або «нація-держава», мовляв – це синоніми. Однак існують й інші думки щодо співвідношення цих термінів. Так, А. Колодій обгрунтувала ідею про те, що поява та розвиток політичної нації продовжується в процесі визрівання громадянського суспільства, що має наслідком конституювання т. зв. громадянської нації. «Ці поняття (політична спільнота, громадянське суспільство та громадянська нація – О. Р.), – зазначає науковець, – близькі за значенням і взаємо перекривають одне одного. Проте вони відображають різні вияви життєдіяльності і різні ступені інтеграції громадянства національної держави – територіально організованого, соціально консолідованого, політично єдиного організму з суверенною владою на чолі і єдиною загальною національною ідентичністю більшості населення» [7, с. 110]. Оскільки основним ідентитетом завжди виступають базові культурні цінності, то постає питання про їх походження, природу та зміст. На думку Колодій, – «...становлення громадянської нації і притаманної їй ідентичності має стати надбудовою над українською етнонаціональною ідентичністю... Без культурної серцевини, – продовжує науковець, – немає нації (ні етнічної, ні політичної), а без нації немає належного рівня єдності народу та інтегрованого суспільства» [7, с. 113]. Отже, зв'язок між нацією та громадянським суспільством є взаємними.

Не заперечуючи певного резону такого тлумачення громадянської нації, вважаємо, що становлення і розвиток громадянського суспільства є важливою складовою концепції не тільки політичної, а й етнічної нації. Більше того, формування і проголошення суверенітету етнічної нації неможливе без дієздатного національного громадянського суспільства, яке бере державну владу в свої руки. І чим міцнішим є громадянське суспільство – тим міцніша і більш зріла нація будь-якого типу.

Ведучи мову про роль народної ініціативи та самоорганізації у формуванні і визріванні нації, слід мати на увазі також, що, по-перше, громадянське суспільство, його інституції диференціюються на сферні складові соціуму, частина з яких мають політичну природу й призначення (партії, громадсько-політичні об'єднання і рухи), а інші – неполітичні, які самотужки намагаються вирішити назрілі проблеми або здійснюють тиск на органи публічної влади задля їх успішного розв'язання. По-друге, громадянське суспільство має етнічні сегменти, які можуть не лише співпрацювати між собою, але й змагатися, а то й конфронтувати, руйнуючи національну спільність; по-третє, особливо цінними для націєтворчого процесу є загальнонаціональні формування громадянського суспільства, як моно– так і поліетнічні, а також їх альянси (національні фронти тощо). Революція гідності дала нову форму такого об'єднання – революційний майдан у столиці та в регіонах країни, який консолідував усі протестні сили країни в боротьбі за демократичне оновлення суспільства.

Оригінальну спробу зробити прорив у теорії і практиці вітчизняного націєтворення здійснив В. Котигоренко. Виступаючи на конгресі вітчизняних політологів у 2016 році з доповіддю «Націєтворчий потенціал суспільних криз в Україні», він піддав критиці «етнізоване тлумачення української нації», яке «закладене в термінах

«титульний український етнос», «титульна українська нація», «українська етнічна нація» [9, с. 155]. На його погляд, застосування двох останніх «до сучасної етнополітичної динаміки є логічно не коректним». Це пов'язано з тим, що «оперування ними спонукає до визнання начебто наявності в Україні разом з «титульною» українською нацією ще якоїсь, теж української, але не титульної нації. Та й прикметник «титульності», – на думку науковця – не є достатньо коректним» [9, с. 155].

В. Котигоренко не є прихильником і таких термінів, як «українська політична нація» та «українська політична поліетнічна нація», якими позначають усі національності, що проживають у державі. Ці, на його погляд, «багатослівні конструкти» зручно вживати в наукових та публіцистичних працях та політичних деклараціях для виразнішого пояснення відповідних суспільних феноменів. Але ними «недоречно обтяжувати вітчизняний, а надто правовий дискурс» [9, с. 158]. На думку дослідника, «треба шукати не стільки теоретичну, скільки політико-правову відповідь» на актуальні питання націєтворення.

Головний висновок В. Котигоренка полягає в тому, що «термін «нація» не потребує якихось роз'яснювальних прикметників» [9, с. 158]. Це очевидно стосується і поняття «українська нація». Щоб аргументувати це положення щодо української нації, автор вдається до власного тлумачення Основного Закону країни. «Ані Конституція України, ані будь-які інші чинні акти Української держави? – вважає він, – не етнізують терміна «українська нація». І далі: «Якщо точніше, вони допускають подвійне його тлумачення» [9, с. 158], тобто ним позначають як етнічних українців, так і весь український народ, а конституційні терміни «українська нація» та «Український народ» науковець пропонує «трактувати як синоніми» [9, с. 159].

Щоб підсилити своє розуміння сутності модерної української нації в контексті європейських політико-правових процесів, В. Котигоренко відсилає читача до Рекомендації Ради Європи (ПАРЄ) №1735 від 26 січня 2006 року під назвою «Про поняття «нація» в якій, мовляв, є вказівка на те, що «державам-членам ПАРЄ належить привести свої конституції у відповідність з демократичними європейськими стандартами, що вимагають, аби кожна держава інтегрувала своїх громадян, незалежно від їхнього етнокультурного походження, у складі єдиного громадянського багатокультурного утворення і припинила визначати себе виключно етнічною або громадянською державою» [9, с.159]. Подібне посилання на Рекомендацію ПАРЄ №1735 можна знайти і в інших вітчизняних публікаціях, наприклад, у статті М. Степики [27, с. 30], але жодний з авторів цей документ дослівно не цитує і не називає вихідних даних про його публікацію. Насправді, там розставлені дещо інші акценти.

По-перше, у Рекомендації 1735 (2006) визнається те, що у Резолюції ПАРЄ №1335, прийнятій у 2003 р., зазначалося, «що дотепер немає загальноєвропейського правового визначення поняття «нація» [16, с. 25]. Отже, міжнародна європейська організація ще не дійшла згоди з цього питання, а тому немає нормативного визначення дискутованого поняття. Методологічно важливим є також уточнення про те, що мова йде про юридичне (правове) визначення нації, а отже допустиме також його політологічне та інше трактування, яке, очевидно, включатиме й інші сутнісні ознаки нації, їх певне співвідношення.

По-друге, вказується на «необхідність уточнення термінології, яка використовується в конституціях і законодавствах держав» [16, с. 25] щодо терміну «нація» і пов'язаних із ним термінів. Іншими словами, мова йде

про те, що термінологія – це інструмент, який може змінюватися для того, щоб адекватно відображати реалії суспільного життя.

По-третє, висловлюється сподівання, що «узагальнене поняття «нація» може «допомогти у вирішенні проблем національних меншин і забезпеченні їх прав» [16, с. 25]. Отже йдеться не стільки про націю як особливий соціальний організм та її понятійне трактування, як про шляхи розв'язання практичних проблем меншинних етнонаціональних груп. Якщо конкретно, то в Рекомендації ПАРЕ сказано: «Захист цих прав слід юридично оформити на рівні кожної держави та міжнародному рівні. Найважливіша роль у збереженні самобутніх національних меншин належить державі, громадянами якої вони є» [16, с. 26]. Асамблея закликає держави-члени «прийняти законодавчі і нормативні акти, що визначають традиційні національні меншини, і сумлінно їх застосовувати» [16, с. 26].

По-четверте, Асамблея також рекомендує державам-членам Ради Європи «підписати і ратифікувати Рамкову конвенцію про захист національних меншин, Європейську хартію регіональних мов або меншин, Європейську хартію місцевого самоврядування» [16, с. 26], що створить необхідні політико-правові умови для демократичних етнополітичних відносин у суспільстві.

По-п'яте, у рекомендаціях є побажання і щодо змін у конституціях національних держав. Дослівно сказано таке: «Асамблея зазначає, що сучасні європейські держави набули свого законного статусу, спираючись або на цивільне, або на культурне розуміння поняття «нація». Однак, у конституціях ряду держав-членів РЕ і до тепер *не розрізняються ці два значення* (виділення наше – *О.Р.*), тоді як загальна тенденція еволюції національної держави полягає в тому, що вона трансформу-

ється в багатокультурну державу, де конкретні права визнаються не тільки за фізичними особами, а й за культурними і національними общинами» [16, с. 26]. Асамблея рекомендує Комітету міністрів запропонувати державам-членам «привести свої конституції у відповідність із сучасними демократичними європейськими стандартами» [16, с. 27].

Наскільки дані побажання є актуальними для України? На нашу думку, до України зауважень не може бути, адже в її Конституції відповідні поняття розмежовуються і співставляються: використовується поняття «українська нація» в етнічному сенсі цього терміну, і поняття «Український народ», яке не тільки охоплює всі національні групи, все населення країни, а й пишеться з великої букви, щоб засвідчити суверенний статус народу: політична влада в Україні належить не етнічним українцям, а усім громадянам держави, незалежно від їх національності [8, с. 4].

Оскільки питання сутності та статусу української нації та українського народу, їх взаємозв'язу та динаміки не перестають викликати запитання у громадян, політиків і науковців, – Конституційному Суду України слід дати окреме тлумачення змісту та застосування етнополітичних термінів, які використовуються в ній? До речі, КСУ, розглянувши у 1999 р. подання народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови, у пункті 3 свого Рішення записав: «Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі» [17]. Як бачимо, КСУ, по-перше, уже дав етнокультурне

тлумачення конституційному терміну «українська нація», а по-друге, підтвердив той факт, що політонім «Україна» походить не від топоніма, а від етніоніма «українці», «український етнос» чи «українська нація».

Для обґрунтування бажаної, позбавленої «прикметникової» характеристики сутності української нації, В. Котигоренко наводить такі переконливі, на його погляд, емпіричні дані.

І. На думку дослідника, основним доказовим фактом є те, що, відповідаючи на питання «Ким Ви себе передусім вважаєте?» – 1) Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете; 2) Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете; 3) Громадянином України; 4) Представником свого етносу, нації; 5) Громадянином колишнього Радянського Союзу; 6) Громадянином Європи; 7.) Громадянином світу; 8) Інше, – більшість населення країни ідентифікує себе передусім не членом свого етносу чи нації, а громадянином держави Україна. За даними щорічного моніторингу життєдіяльності українського суспільства, що здійснює Інститут соціології НАН України з 1992 р., у 2015 р. це співвідношення було 3,1% проти 57,5%. Дані за попередні роки приблизно такі ж, хоч зростала кількість відповідей на користь ідентифікації з державою (у 1992 р. було 45,6% такого населення) [9, с. 167]. «Тож очевидно, – підкреслює В. Котигоренко, – що кожен, хто означає українську націю як передусім або виключно етноукраїнську спільноту, мимоволі й усупереч власним переконанням обмежує її чисельність тим само 1,8–3,1 відсотками серед загалу громадян [9, с. 156]. Отже, за логікою В. Котигоренка, якщо нацією вважати громадян держави, які передусім ідентифікують себе з нею, то більшість нашого населення уже вважає себе членом української політичної чи громадянської нації, а національність чи етнічна приналежність як така значення не

має. Однак виникає питання: «Куди віднести етнічних українців та іноетнічне населення країни, яке, маючи паспорт громадянина України, ідентифікує себе з локальними чи більш глобальними спільнотами, або з неіснуючим нині СРСР, адже це більше 30 процентів населення країни»?

Якщо не можна сперечатися з результатами підрахунку відповідей на соціологічну анкету, то можна вести полеміку на предмет їх інтерпретації соціологом, або тими, хто використовує дані опитування для обґрунтування певних положень. Усе залежить від того, яку мету ставить перед собою соціолог чи науковець. До того ж не можна порівнювати між собою непорівнювані речі. Коли б соціолог, наприклад, захотів з'ясувати, до якої етнічної чи етнополітичної спільноти належить громадянин за своїм «переконанням», то він підібрав би інші варіанти відповідей і не змішував би їх з суто регіональними чи громадянськими характеристиками. Варто також звернути увагу на те, що варіант відповіді «4) Представником свого етносу, нації» був внесений в анкету лише у 2001 р., тобто через 9 років після запровадження моніторингу, і виглядає там як вельми випадковий.

II. На думку В. Котигоренка, особливо вагомим аргументом на користь трактування української нації як «єдиного громадянського багатокультурного утворення» і «водночас показником стану її сформованості» стали результати референдуму, що відбувся в Україні 1 грудня 1991 року» [9, с. 159]. Оскільки 90,32% дорослого населення підтримали ідею проголошення незалежності України, це означає, «що на початок 1990-х років, – як вважає дослідник, – державна незалежність стала спільною інтегративною національно-громадянською цінністю понад 90 відсотків політично активного дорослого населення України всіх національ-

ностей» [9, с. 161]. Іншими словами, вважає В. Котигоренко, відбулося «національно-громадянське самоусвідомлення людей», а отже й підтвердження народження не лише нової держави, а й нації. Подальші зміни в ставленні громадян до державної незалежності України дослідник розглядає «як індикатор динаміки української нації» у наступні десятиліття.

Всеукраїнський референдум, який відбувся 1 грудня 1991 р. дійсно дав безпрецедентні результати на користь державної самостійності України. Але чи міг осколок вчорашньої радянської імперії – УРСР, її населення так швидко трансформуватися в суверенну і повноцінну націю і до того ж поліетнічну за складом? Відомо, що західно-європейські нації формувалися впродовж кількох століть. А може українська політична нація існувала в Українській Радянській Соціалістичній Республіці? Але чому тоді інший референдум, який відбувся в СРСР у березні 1991 р. дав інший результат, коли 70, 2% жителів Радянської України дали позитивну відповідь на питання Всесоюзного референдуму «Чи вважаєте ви за необхідне збереження СРСР як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності?», і, одночасно 80% населення дало ствердну відповідь на питання «Чи згодні ви, що б Україна була у складі Союзу Суверенних Республік на підставі Декларації про державний суверенітет України?» в ході республіканського консультативного опитування, яке проводилося паралельно [1].

Аналізуючи 1991 рік, як переломний у вітчизняній історії, відомий канадський історик українського походження О. Субтельний звертає увагу на те, що формування модерних держав часто супроводжувалося гострою політичною боротьбою між національно-

визвольними силами та представниками колишньої колоніальної адміністрації. Перехід України до суверенного статусу та національної держави також був непростим. У статті «Розпад імперій та утворення національних держав: випадок України» (2004 р.) він вказав на особливості становлення незалежної української держави. «Нова держава, – підкреслював історик, – з'явилася без національно-визвольної боротьби», що є досить незвичною рисою для новітньої історії; це означає, що «героїчний період» – час спільних зусиль, боротьби і жертв (дійсних і уявних), який зазвичай охоплює довгий період в історії національних держав, – в українському випадку відсутній; внаслідок цього Україні буде важко витворити той, здатний надихати «міф творення», який є стандартною рисою нових державних формувань; більшість борців за українську справу, котрі провели десятки років у таборах ГУЛАГу, зробили свій вибір на користь співпраці з перефарбованим колишнім комуністичним істеблшментом і були більшою чи меншою мірою поглинуті ним; найсуттєвіші наслідки відсутності національно-визвольної боротьби пов'язані з кадрами, адже будівничими нової держави мали бути люди, які ще вчора заповзято боролися з будь-якими проявами української національної самосвідомості та ідеології [28, с. 66-77]. За таких умов платою за відносну безконфліктність у незалежній українській державі стали певні політичні та ідеологічні поступки силам, які намагалися стримати радикальне оновлення країни.

Сказане пояснює, чому Україна останньою з пострадянських республік прийняла Конституцію незалежної держави і чому вона значною мірою залишалася своєрідним заповідником радянського способу життя, політичного мислення і поведінки. Варто також згадати про те, що територіальні втрати України після Революції

гідності та неоголошеної війни Росії проти суверенної України значною мірою також пов'язані з наявністю у свідомості населення Сходу та Півдня України значного прошарку радянських ідеологем і проросійських орієнтацій.

Аксіомою теорії нації, в т.ч. політичної є положення про те, що національна спільнота, хоч би й поліетнічна, повинна володіти необхідним мінімумом спільної культури. Для національних спільнот, які формувалися на основі певного політичного утворення (держави), таку культуру нині все частіше називають соціетальною (загаломосоціумною).

Так, канадський етносоціолог В. Кимлічка зазначає: «Якщо ми прагнемо зрозуміти природу побудови сучасної держави, – нам потрібна зовсім інша, більш вузька концепція культури, у центрі якої – спільна мова та соціетальні інститути» [6, с. 27]. Йдеться про т. зв. «соціетальну культуру» в якій поруч із спільними цінностями, допускаються відмінності релігійних вірувань, ідеологічних переконань, давніх та новітніх етнічних традицій, особистого стилю життя. Отже, ця культура є внутрішньо плюралістичною.

Неоліберальна концепція соціетальної культури, яка розкриває культурну основу сучасної політичної нації емігрантського типу, важливу увагу приділяє спільній мові на основі якої функціонують суспільні інститути, якими користуються усі громадяни. Однак європейські нації формувалися і розвиваються нині на базі культури певного етносу і йдеться не тільки про мову, а й про інші елементи етнічності: традиції, символи, міфи, народне мистецтво, релігійні вірування тощо. З цієї точки зору національна культура в європейських країнах не є аналогом соціетальної культури. Це варто підкреслити, оскільки прихильники «чисто» політичної нації в Україні всі етнічні ознаки пропонують залишити у приватній сфері,

забуваючи, що українська етнічна нація реально існує і є головною суспільною силою формування модерної української нації. Тому було б помилкою не враховувати цей факт у розробці стратегії і тактики націєтворення. Ми згодні з думкою відомого філософа-дисидента В. Лісового про те, що зважений підхід до етнонаціональної політики полягає «в розумному поєднанні та співпраці культурного й політичного (громадянського) націоналізму» [11, с. 608].

Якщо звернутися до досвіду національної політики в Радянському Союзі, який прагнув створити нову історичну спільність людей «радянський народ», здійснюючи політику русифікації національних окраїн, та, уніфікуючи суспільні інституції в рамках усієї держави, то можна дійти висновку, що в СРСР цілеспрямовано формувалася радянська політична нація з російською етнокультурною основою. Подібне можна сказати і про УРСР, адже маючи, хоч і політично залежну систему республіканських державних інституцій, інші атрибути державності, певні елементи громадянського суспільства, тут формувалася громадянська спільнота, яку можна назвати політичною нацією УРСР. Правляча еліта цієї нації 16 липня 1990 р. прийняла «Декларацію про державний суверенітет України», яка стала політико-ідеологічним орієнтиром боротьби за незалежність. До речі, це єдиний офіційний документ, в якому зазначено, що українська держава є не тільки «суверенною», а й «національною державою», яка «розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення» [3]. Нажаль, вельми важлива теза про національний характер держави не знайшла свого прямого відображення в Основному Законі України, прийнятому в 1996 р., що стримувало розбудову української нації.

III. В якості ще одного «важливого» емпіричного факту, який виконує роль аргументу в доказах В. Котигоренка про доцільність громадянського трактування нації, є твердження про те, що найменування української держави «походить не від етноніма «українці», а від топоніма «Україна» [9, с. 156]. Це, очевидно, мало допомогти автору підсилити територіально-громадянську концепцію української нації.

Насправді це не так. Відомо, що етнонім «українці» активно утверджується у розмовній та літературній мові ще з середини XIX ст., а тому назви таких державних формувань як Українська Народна Республіка, Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка та інших походять а не від топоніму, а етноніму.

Безумовно, в Україні йде націєтворчий процес у руслі новітньої європейської та світової практики. Однак, не можна видавати передумови формування громадянської нації за сформовану націю, як і не можна ототожнювати націю і державу. Доволі об'єктивна характеристика стану української нації дається в статті О. Поліщука «Українська політична нація – міф чи реальність»? , в якій зроблено висновок, що «політичної нації в Україні як такої поки що немає». Причина, зокрема в тому, на думку дослідника, що не можливо в умовах реальних демократичних свобод «швидко сформувані на рівні суспільної свідомості уніфіковане уявлення про причетність усіх членів поліетнічного співтовариства до єдиної політичної нації» [14, с. 177]. Наша відповідь на це питання менш категорична: українська політична нація, контури якої проявилися ще в останні роки існування СРСР, після здобуття незалежності і демократизації суспільного життя стають все більш очевидними, хоч стверджувати, що консолідована громадянська спільнота, відповідна їй культура та морально-політична єдність населення країни уже сформувалась – не можна. Для глибшого усвідомлення націє-

творчого процесу в Україні слід дати більш аргументовану відповідь на сутність національного феномену. Не претендуючи на істину в останній інстанції, розкриємо власні концептуальні погляди на природу, визначальні риси та динаміку нації.

Дослідження національних спільнот привело нас до висновку, що існує два універсальні способи самоорганізації соціуму – етнокультурний та політико-правовий [19, с. 66-71; 84-91]. Перший організовує, регулює та консолідує соціум по-горизонталі на основі спільності культурного коду й етнічності, другий – по-вертикалі, спираючись на політичну владу та закон, їх свідоме використання. Однак нація (національний феномен) формується та розвивається тоді, коли ці два способи саморганізації соціуму діалектично поєднуються. Це поєднання ми назвали **національним принципом**, який, з одного боку, є об'єктивною закономірністю генези, функціонування та розвитку національного організму, а з іншого – принципом діяльності соціальних акторів, які свідомо використовують цю настанову в процесі націєтворення [19, с. 108-109].

Важливо також мати на увазі, що етнокультурна та політико-правова самоорганізація функціонують на основі властивої народу національної свідомості, яка має психологічний та ідеологічний компоненти. Перший з них діє на підсвідомому рівні, а другий є раціонально обґрунтованим і має цілеспрямовану вольову складову. Свідомою волею, – зазначав В. Старосольський, – «се воля яка визволилася зпід психічної стихії. Вона вже не безпосередній вислів почувань та настроїв, але наслідком праці думки, яка «свідомо» означає та вибирає цілі та засоби для їх здійснення, вона має не тільки напрям, але й означену ціль» [26, с. 34]. Свідомо означена ціль знаходить своє концентроване вираження в національній ідеї.

У домодерну епоху національний принцип саморганізує лише правлячу еліту, а народні маси, які позбавлені політичних прав та мають різнорідну локалізовану культуру, живуть під проводом вищої касты. Такі спільноти у вітчизняній етнологічній та етнополітичній літературі здебільшого називаються народностями. Донаціональні спільноти в яких сформувалася політично та культурно консолідована провідна верства можна назвати «нацією-елітою», «внутрішньою нацією» або «нацією народу». Так, канадський історик українського походження Ф. Сисин для характеристики національних процесів козацької доби використовує поняття «націоналізація козаків», «козацька українська нація», «політична нація українського (руського) народу», «нація-еліта» [24, с. 30-37]. «Внутрішня нація» може бути як етнічно однорідною (етнічною), так і поліетнічною (політичною). Народність переростає в націю, коли все доросле населення країни долучається до політичного життя країни, маючи широкі політичні права, свободи та обов'язки, і, коли сформувалася літературна мова, якою володіє населення, є патріотична інтелігенція, розвиваються соціогуманітарні та інші науки й висока культура. Подібний процес відбувається і в ході формування громадянської нації: спочатку консолідується «нація-еліта», а з часом і «повна нація». Формування сучасної української нації також повинно пройти стадію формування «нації-еліти», як осердя зрілої української нації.

Етнополітична концепція нації» обґрунтована нами в ряді статей [18; 20; 21 та ін.] та розгорнуто викладена в монографії «Національний принцип. Етнополітична концепція нації» (2009 р.) [19], а також в колективній праці «Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації» (2015 р.). [23, с. 10-43]. Вона має істотну відмінність від етнологічної теорії нації

Е. Сміта в якій етнос і нація – це «дві окремі концепції і дві різні історичні формації» [25, с.100]. Наша принципова позиція полягає у тому, що нація, незалежно від того – формувалась вона з народності, чи з державної спільноти – є спільнотою найвищого рівня етнічного соціоцивілізаційного розвитку. До того ж ми вважаємо, що чимала кількість існуючих націй є націями гібридного типу – етнополітичними.

Перед тим, як проаналізувати сучасний стан націєтворення в Україні, розглянемо теоретичну модель націєгенетичного процесу, який впливає із означених вище концептуальних положень.

Вітчизняні дослідники здебільшого не звертають належної уваги на той факт, що т. зв. етнічна та політична нації – не є «чисті» суто етнічні та політичні спільноти. Усі вони «змішані» з двох причин: 1) завдяки сутнісному чиннику, згідно з яким будь-яка нація – це поєднання політичних та етнічних засад; 2) через історичні обставини, коли формування новітніх націй відбувалося чи на етнічній, чи на політичній основі, доповнившись згодом іншим – політичним чи етнокультурним чинником. Схематично співвідношення концептуальних моделей політичної та етнічної націй, їх взаємозв'язок показано на рис. 1.

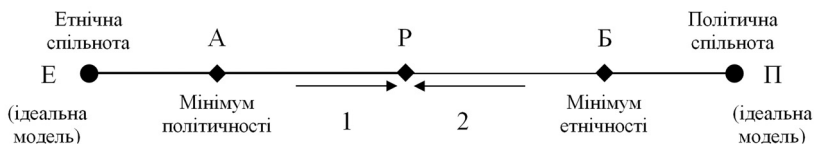

Рис. 1. Взаємозв'язок та динаміка етнічної та політичної моделей нації

Крайні точки відрізка ЕП символізують ідеальні гіпотетичні моделі етнічної та політичної спільностей, коли в них відсутній інший універсальний механізм само-

організації: в етносі – політичний, в політичному співтоваристві – етнічний. Такі спільноти нежиттєздатні: етнос, позбавлений політичної складової, перебуває у стані т. зв. «етнічної маси» (І. Франко), а держава без культурної основи може утримуватися лише суворими законами й силовими засобами. Точки А і Б характеризують відповідно етнічну та політичну нації, в яких присутній необхідний мінімум іншого способу самоорганізації, що дає змогу забезпечувати менш-більш стабільне й демократичне функціонування цих спільнот. Стрілка «1» позначає формування етнічної нації, в якій етнокультурна самоорганізація має давню історію і є домінуючою відносно політичної (наприклад, польська чи угорська нації), а стрілка «2» – ґенезу політичної (громадянської) нації, яка спирається, перш за все, на політичні чинники життєдіяльності (наприклад, американська в США та канадійська нації). Точка Р характеризує націю, в якій політичні та етнічні способи самоорганізації рівнозначні. Реально існуючі нації розташовані на відрізку АБ. Точка, яка відповідає певному стану нації, може рухатися вправо чи вліво під впливом внутрішніх або зовнішніх чинників.

Коли ж національна держава на час її утворення включає в основному сформовану етнічну націю та доволі чисельні національні меншини, – в такому соціумі відбуватиметься *два націєгенетичні процеси* – 1) *зміцнення та розвиток базової етнічної нації та 2) формування модерної нації з усіх етнонаціональних груп, що населяють державу*. Ці два процеси взаємодіють між собою, накладаються один на одного, в результаті чого формується нація змішаного типу – етнополітична нація. Саме це характеризує динаміку націєтворення в суверенній Україні, яка відноситься до «переважно моноетнічних держав». За даними М. Дністрянського у такого типу держав понад 80% території – ареал розселення

одного етносу за наявності порівняно невеликих ареалів компактно розселених етнічних меншин. При цьому частка державотворчого етносу в абсолютній чисельності населення становить не менше 65%, а розселення етнічних меншин має переважно малокомпактний та дисперсно-змішаний характер (Білорусь, Молдова, Румунія, Словаччина, Туреччина, Фінляндія, Франція та ін.). В Україні за даними перепису населення 2001 р. етнічні українці становили 77,8% і були в чисельній більшості майже на 95% території держави. Тоді ж показник етно-територіальної мозаїчності дорівнював 0,10, що є характерним для етнічно моноареальних держав [4, с. 59, 222-223]. Динаміка української етнічної та політичної націй представлена на рис. 2.

Українська етнічна нація, завдяки сформованій національній культурі та наявності держави, яка покликана виражати й захищати її інтереси, а також власних інститутів громадянського суспільства, перебуває в точці У1 і продовжує рух у напрямі до точки Р, що означає зростання політичної зрілості й організованості етнічних українців.

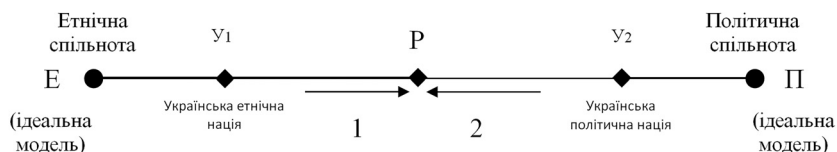

Рис. 2. Взаємозв'язок та динаміка української етнічної та політичної націй в суверенній Україні.

Українська політична (громадянська) нація, яка почала формуватися в суверенній Україні на основі демократичних цінностей, перебуває у точці У2 і також, хоч і повільно, рухається до точки Р. Етнокультурна самоорганізація політичної нації представляє собою функціонування набутого в спільній життєдіяльності досвіду і

традицій народами, що проживають на українській етнічній території. Політична самоорганізація української громадянської нації також базується на державній владі й місцевому самоврядуванні, адже Україна є загальнонародною демократичною державою – національною державою української політичної нації. Слід також мати на увазі функціонування і взаємодію політичних та політизованих інститутів громадянського суспільства, створених як окремими етнічними групами, так і спільними зусиллями громадян різних національностей.

Між точками У1 та У2, що символізують українську етнічну та українську політичну (громадянську) нації, існує певна динамічна рівновага, яка відповідає співвідношенню політичних сил та досягнутому компромісу між українською етнічною нацією, національними меншинами та українським соціумом загалом. Однак, ця рівновага може набувати нового змісту, внаслідок розвитку цих національних утворень, або перебувати в кризовому стані, якщо етнічна та політична нації будуть розвиватися всупереч засадам однієї із них. Саме така криза виникла, коли певні політичні сили у парламенті за підтримки органів державного управління прийняли Закон «Про засади державної мовної політики» (2012 р.), який підривав повноцінність української мови як державної і загрожував не тільки українській етнічній нації, а й консолідованому існуванню політичної нації в Україні.

Важливо підкреслити, що просування українського соціуму до точки Р не означає розмивання української етнічної нації та національних меншин. Навпаки, в умовах демократії вони будуть утверджувати свій етнокультурний та політичний статус, хоча все більшою мірою відбуватиметься взаємодія і взаємозбагачення етнонаціональних культур та формування спільних механізмів політичної та етнокультурної самоорганізації. Особливо

важливо, щоб українська етнічна нація залікувала рани, завдані їй в роки несuverенного існування; тоді вона зможе успішно виконувати роль головного державотворчого етносу. На думку окремих науковців, зокрема О. Хорошилова, поки-що український етнополітичний організм (ЕПО) не має якості політичної нації. Як система, ЕПО міг би запрацювати, коли б ядро – українська етнонація – була здатна утримувати біля себе елементи периферії. «Проте, кількісно переважаюча етнічна більшість (українці – О. Р.), – зазначає автор, – сьогодні не в достатній мірі спроможна виконувати роль лідера... Серед основних причин цього не останнє місце належить значній субкультурній сегментованості українського суперетносу та, як наслідок, наявності регіональних типів ідентичностей його представників» [29, с. 8].

На шляху відродження та розквіту української етнічної нації все ще стоять колишні та новоспечені «фахівці» з розвінчування так званого «українського буржуазного націоналізму», яким у розгляді українського питання вбачається розробка «концепції української України». Так, Ф. Рудич вважає, що за президентства В. Ющенка на державному рівні формувалася не «національна ідеологія», а «ідеологія титульної нації», «що внесло розкол у багатонаціональне українське суспільство і поставило під загрозу цілісність України» [22]. Слід зазначити, що нова влада, яка постала після Революції гідності, відновила інтерес до назрілих проблем української етнічної нації і зробила частину з них предметом своєї цілеспрямованої діяльності. Це стосується освітніх реформ, консолідації українського православ'я, утвердження ролі української мови як державної та ін. Однак ідеологічна та політична боротьба між проукраїнськими та проросійськими силами продовжується і набирає нових форм. У «Посланні Президента України до Верховної

Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» П. Порошенко підкреслив: «Ми бачимо, як п'ята колона піднімає голову, намагається зібрати до купи різні свої шеренги, користуючись перевагами демократії, активізується в інформаційному просторі. Наше завдання надзвичайно складне – дати їм відсіч, не порушуючи норм європейської демократії» [15, с. 31].

За умов, що склалися, вітчизняні науковці, органи публічної влади та інститути громадянського суспільства повинні значно більше уваги приділяти націєтворчому процесу, і, зокрема, українській етнічній нації. Насторожує той факт, що в проектах нової редакції Конституції України чи змінах до неї питання про правове визначення української етнічної нації, її співставлення з громадянською нацією в Україні вирішується таким чином, що новітні конституціоналісти взагалі уникають поняття «українська нація», послуговуючи термінами «Український народ» чи просто «народ», а останнім часом все частіше звертаються до терміну «народ України», Його, як відомо, наполегливо відстоювати комуністи у 90-х роках минулого століття, коли питання «хто кого?» (українські патріоти подолають прорадянські та проросійські сили, чи другі здатні на реванш) гостро стояло на порядку денному, і, коли термін «український народ» вважався надто «націоналістичним». Йдеться про проекти Основного Закону України, розроблені останніми роками Інститутом стратегічних досліджень «Нова Україна» (директор А. Ярмолаєв), Інститутом вільної економіки (директор М. Чернишов), Асоціацією міст України, доктором юридичних наук В. Журавським та іншими.

Завершуючи означення основних теоретичних підвалин української нації, підкреслимо, що політико-правовий та етнокультурний компоненти національної

спільноти, поєднуючись, обумовлюють синергійний ефект, суть якого в тому, що їх спільне функціонування істотно перевищує суму окремо взятих потенціалів етнокультурної та політико-правової самоорганізації. Політична система нації, її головний інститут – національна держава – сприяє національній мові як необхідному засобу комунікації членів спільноти, надаючи їй статусу державної; держава, її освітня система, ЗМІ, військо, органи державного управління та місцевого самоврядування здійснюють важливу роботу з формування національної свідомості та історичної пам'яті народу, утвердження ідей, цінностей і принципів державного та суспільного ладу.

З іншого боку, етнокультурна система озброює політичне співтовариство та його політичну систему історичним досвідом, перевіреними часом традиціями, знаннями та уявленнями, формує національну мрію та національну ідею, яка об'єднує народ у боротьбі за втілення ідеалів і цілей. Етнокультурна система соціуму легітимізує політичну владу, формує лояльне ставлення до неї, заохочує до участі в управлінні державними і суспільними справами, формує національну ідеологію як необхідну основу державної стратегії і тактики та підтримує належний рівень патріотизму.

Підсумовуючи сказане, можна зробити такі *висновки*.

По-перше, українська етнічна нація – це об'єктивна реальність, яка має право на наукове осмислення та на означення відповідним поняттям в Конституції та інших політико-правових документах. Ця нація вижила впродовж століть підневільного існування і нині консолідує навколо себе національні меншини, які проживають на її споконвічній території. Так звана політична нація України може зазнати дезінтеграції, якщо українці втраять свій суверенітет, адже головна умова формування

та існування громадянської нації – наявність національної держави. Не дай Бог, щоб це сталося знову. Тому провідна верства української нації, усі свідомі українці повинні самовіддано відстоювати безпеку та дбати про розвиток своєї спільноти, яка є головною консолідуючою силою держави та українського суспільства.

По-друге, успішне формування української громадянської нації можливе лише за умови відродження та всебічного розвитку української етнічної нації. Вона має стати соціальною, культурною та політичною основою консолідованого на демократичних засадах соціуму. Нерозуміння цієї закономірності стало однією з головних причин перманентної глибокої ризи суверенної української держави та суспільства, коли проросійські політичні сили намагалися заморозити деформований стан української етнічної нації, стверджуючи, що в проголошеній державі є два державотворчі етноси – українці та росіяни, і, здійснюючи курс на зближення з Російською Федерацією задля відновлення імперії.

По-третє, українська етнічна та політична нації, як об'єктивно існуючі соціальні системи, перебувають у діалектичній єдності та значною мірою соціально, культурно й політично перекривають одна одну. Мистецтво ефективної етнополітики полягає в тому, щоб розбудова громадянської нації не підривала життєвих потреб та інтересів титульної нації й етнічних меншин. З іншого боку, розбудова та зміцнення української етнічної нації не повинна гальмувати закономірного процесу формування української громадянської нації.

По-четверте, продуктивною є ідея «внутрішньої нації» або «нації-еліти» без формування якої не може бути успішною розбудова загальнонародної нації. Реалізація цієї ідеї в незалежній Україні є вельми актуальною, адже саме фрагментарність української еліти – одна з головних перешкод на шляху відродження укра-

їнської етнічної нації та формування громадянської спільноти.

По-п'яте, націологія як наукова галузь, має свій об'єкт дослідження та своє призначення в суспільстві. Вироблені нею поняття та обґрунтовані закономірності мають усвідомлюватися і творчо використовуватися політичними діячами, у тому числі в розробці стратегії суспільного розвитку та в законодавчому процесі. Щодо категорії «нація», то прийшов час дати їй узагальнене визначення, яке б виражало її глибинну сутність. Вона полягає в тому, що нації – це спільноти, в яких діалектично поєднуються етнокультурний та політико-правовий механізми саморганізації соціуму, підпорядковуючи собі всіх інші сфери життєдіяльності народу: економічну, соціальну, оборонну тощо.

По-шосте, використання в Конституції України термінів «українська нація» в етнологічному сенсі і «Український народ» у смислі громадянської нації відповідає Рекомендації ПАРЄ, оскільки вона чітко визначає зміст та розділяє ці поняття, надаючи пріоритет останньому, яким позначається носій суверенітету та єдине джерело влади в Україні. Однак, при виробленні нової редакції Основного Закону доцільно було б поруч із поняттям «Український народ» використовувати термін «громадянська нація України».

По-сьоме, вітчизняні соціогуманітарні науки, система освіти й ЗМІ мають цілеспрямовано утверджувати ідеї всебічного розвитку української етнічної нації та розбудови української громадянської спільноти, їх діалектичного взаємозв'язку та взаємодії. Разом з тим слід вести рішучу боротьбу з різного роду ідеологічними викривленнями сутності, історії та перспектив формування модерної української нації.

Література:

1. Всесоюзний референдум про збереження СРСР. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%85%D1%81%D0%](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%85%D1%81%D0%...)
...
2. Горовський Ф., Картунов О., Римаренко Ю. Нація. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Київ, 1996. С. 121-123.
3. Декларація про державний суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/show/55-12>
4. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: моногр. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 490 с.
5. Кафарський В. Українська політична чи етнополітична нація? Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 44-54.
6. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / [пер. з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. І. Лизогуб]. Харків: Центр освіт. ініціатив, 2001. 176 с.
7. Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів: Астролябія, 2008. 368 с.
8. Конституція України. Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. 56 с.
9. Котигоренко В. Націотворчий процес суспільних криз в Україні. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 3-4. С. 153-174.
10. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): моногр. Київ: Вища школа, 1998. 392 с.
11. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? Націоналізм. Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 593-626.
12. Майборода О. Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення. Політичний менеджмент. 2004. № 5. С. 15-22.
13. Основи етнодержавознавства. Підручник / ред. Ю. Римаренка. Київ: Либідь, 1997. 656 с.
14. Поліщук О. Українська політична нація – міф чи реальність? Наука. Релігія. Суспільство. 2011. №1. С. 170-178.
15. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». Київ: Видавництво Політія, 2018. Випуск 3(10). С. 12-36.
16. «Про поняття «нація»: Рекомендація ОБСЄ №1735 від 26 січня 2006 р. Реферативний огляд європейського права / за заг. ред. В. О. Зайчука. Київ, 2006. Вип. 1. С. 25-27.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення

чення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14.12.1999 № 10-пп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/y010p710-99/print>

18. Рудакевич О. Діалектика етнічної та політичної націй у поліетнічній державі. Політичний менеджмент. 2012. № 4-5. С. 114-120.

19. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації: моногр. Тернопіль: Вид-во THEU «Економічна думка», 2009. 292 с.

20. Рудакевич О. М. Принцип, що розкриває сутнісну ознаку національних спільнот. Українська політична нація: проблеми становлення / за заг. ред. М. М. Розумного. Київ: НІСД, 2012. С. 57-66.

21. Рудакевич О. М. Три складові національної ідеї та їх актуальний зміст для України. Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». Київ: Видавництво Політія, 2018. Випуск 2(9). С. 145-180.

22. Рудич Ф. Політична нація: передумови утвердження єдиної держави. URL: <http://viche.kitv.ua/journal/2267/?fbclid=IwAR1hx88MGUO17z5zTF6FKoJN87>

23. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: моногр. / авт. колектив: О. М. Рудакевич (керівник) та ін. Тернопіль: THEU, 2015. 256 с.

24. Сисин Ф. Хмельниччина та її роля в утворенні модерної української нації. Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів-Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). Львів, 1995. С. 23-42.

25. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / [з англ. пер. П. Тарашук]. Київ: Основи, 1994. 223 с.

26. Старосольський В. Теорія нації / Передмова Ірини Кресіної. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка; Київ: Вища школа, 1998. XL, 157 с.

27. Степико М. Т. Щодо поняття нація. Українська політична нація: проблеми становлення / за заг. ред. М. М. Розумного. Київ: НІСД, 2012. С. 23-31.

28. Субтельний О. Розпад імперій та утворення національних держав: випадок України. Сучасність. 1994. С. 66-71.

29. Хорошилов О. Ю. Формування української політичної нації: передумови та перспективи: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2003. 17 с.

30. Шкляр Л. Етнополітика: структурні елементи та механізми реалізації. Генеза: Історія. Політологія. 1997. №1. С. 225-233.

Oleh Rudakevych

Doctor of Political Science, Professor,
Academician of the Academy of Political Sciences

Ukrainian Nation as the Object of Scientific Reflection

There are processes that threaten the Ukrainian society national and civil unity in the conditions of the Ukrainian-Russian military confrontation. It updates the subject of scientific understanding of the Ukrainian nation essence, forms its self-organization and development prospects. The purpose of the article is to carry out a scientific reflection focused on criticism and awareness of theoretical knowledge, the object and subject of which is the modern Ukrainian nation, as well as to express our own point of view on the theoretical and methodological principles of the national phenomenon research.

The article describes the national scholars' ideas on the essential features of the nation, the peculiarities of the theoretical foundations of Ukrainian ethnic and political nations, and the methodology of their research. An attempt to comprehend the essence of the Ukrainian nation is made on the basis of the PACE Recommendation 1735 (2006) «The concept of «nation».

The author presents his own point of view on the theoretical and methodological principles of the Ukrainian nation, using own provisions of the nation's ethnic political concept and the «national principle» justified therein. It is concluded that the successful formation of the Ukrainian civilian nation is possible only with the Ukrainian ethnic nation revival and comprehensive development, with the consolidation of the Ukrainian people leading strata. Under these conditions, the art of effective ethnic politics is that the Ukrainian civilian nation development does not undermine the vital needs and interests of the titular nation and ethnic minorities. On the other hand, care should be taken to ensure that the Ukrainian ethnic nation strengthening does not hinder the legitimate process of the Ukrainian civilian nation forming. Another key problem of the nation-building process in Ukraine is the consolidation of the Ukrainian people leading strata as the core of the nation. Under the current conditions, scholars, public authorities and civil society institutions should pay more attention to nation-building in Ukraine.

It is also concluded that the use of the terms «Ukrainian nation» in the Ukrainian Constitution in the ethnological sense and «Ukrainian people» in the meaning of the civilian nation corresponds to the PACE Recommendations, since it clearly defines the content and separates these concepts, giving priority to the latter, which affects the carrier of sovereignty and source of power in Ukraine.

Keywords: nation, Ukraine, Ukrainian nation, Ukrainian ethnic nation, Ukrainian political nation, Ukrainian civilian nation, national minority, ethnic political concept of nation, national principle.

УДК: 321.7:342.7

Шляхтун Петро Панасович

доктор філософських наук, професор

Малкіна Ганна Миколаївна

доктор політичних наук,

академік Академії політичних наук

ДЕКОРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ

В ХХ столітті демократія утвердила себе як загальновизнана найвища політична цінність. Проте, як і в Античні часи, вченим не вдалося подолати суперечності між ідеалом демократії як повновладдям народу і неможливістю його практичного втілення. Формальна і реальна демократія ніколи не збігаються повністю. Особливо наочно відмінність між формальною і реальною демократією виявляється в наявності таких конституційно-правових інститутів, які в перехідних суспільствах мають тенденцію набувати декоративного характеру. До них відносяться такі форми безпосередньої демократії (прямого народовладдя) як: конституційно-правові інститути народної ініціативи (народної референдної ініціативи, народної конституційної ініціативи, народної законодавчої ініціативи), конституційної скарги, права на звернення. Їх ефективність значною мірою залежить від рівня політичної та правової культури суспільства і чинного в країні політичного режиму. На практиці в демократичних країнах вони покликані забезпечувати реалізацію та захист прав і свобод особи. В Україні вони мають низьку ефективність та великий маніпулятивний потенціал.

Ключові слова: демократія, форма прямої демократії, народна референдна ініціатива, народна конституційна ініціатива, народна законодавча ініціатива, конституційна скарга, право на звернення.

За всієї зрозумілості того, що має назву «демократія» (від грец. *demos* – народ і *kratos* – влада), поняття демократії у політичній науці є одним із найменш визначених. Передусім тому, що демократії у прямому її розумінні – як безпосередньої влади народу – майже ніколи й ніде, за деякими винятками, не було і, будемо сподіватися, не буде. Безпосередня демократія неможлива вже суто технічно, оскільки немає таких механізмів, які забезпечували б пряме народовладдя з будь-якого суспільно значущого питання на всіх рівнях. Крім того, безпосереднє народовладдя недоцільне й під кутом зору ефективності соціального управління, оскільки абсолютна більшість народу некомпетентна у вирішенні конкретних питань управління державою і суспільством.

Понад те, правляча більшість, як і народ загалом, може бути таким само тираном, як і одноособовий правитель. У стародавньому світі найбільшого розвитку демократія як правління народу досягла в Афінійській державі (полісі). Проте найвідоміші давньогрецькі філософи Сократ, Платон і Аристотель негативно ставились до тогочасної грецької демократії. Основною її формою були народні збори – збори вільних громадян полісу. На них верховодили вожді народу – демагоги, не було належної організованості, компетентності й виваженості у прийнятті рішень. Тогочасна демократія існувала переважно як влада натовпу – охлократія (від грец. *ochlos* – натовп, чернь і *kratos* – влада). Народні збори ухвалювали не тільки державно-управлінські, а й судові рішення, у тому числі виносили смертні вироки. Жертвою такої демократії став, зокрема, Сократ, засуджений зборами до смертної кари «за введення нових божеств та за розтління молоді в новому дусі».

Проте демократія як влада народу не втратила свого значення і через два з половиною тисячоліття і в XX сто-

літті утвердила себе як загальновизнана найвища політична цінність. Проте і в ці часи так і не вдалося подолати суперечність між ідеалом демократії як повновладдям народу і неможливістю його практичного втілення. Щоправда, з'явилися численні концепції демократії, як форми розв'язання цієї суперечності: плюралістичної демократії (Е.Хейвуд, Г.Ласкі, І.Шапіро), корпоративної демократії (Ф.Шміттер, Дж.Лембрух), партисипітарної демократії (К.Пейтман, Дж.Цимерман, Н.Боббіо), поліархії (Р.Даль, Ч.Ліндблом), деліберативної демократії (Е.Гутман, Д.Томпсон, Дж.Фішкін) тощо. Окрему групу становлять концепції «елітарної демократії» як намагання теоретично обґрунтувати сумісність демократичного і елітарного правління (концепції конкуруючих еліт, відкритості еліти, рухливих еліт, рівних можливостей, вертикальної демократії та ін.).

За всієї багатоманітності концепцій демократії основною з них була і залишається класична ліберальна концепція демократії, що ґрунтується на низці принципів, які у тій чи тій формі закріплюються в конституціях демократичних держав. Основними конституційними засадами демократії є закріплені в конституції принципи: народного суверенітету; безпосереднього здійснення влади народом; народного представництва; виборності; більшості (мажоритаризму); поділу державної влади; політичної багатоманітності (багатопартійності); ідеологічної багатоманітності (ідеологічного плюралізму); рівності; свободи та деякі інші.

Базовим, основоположним принципом демократії є принцип народного суверенітету (фр. *souverainet  * – самостійність, верховна влада), який полягає у визнанні народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в державі. Визнання народу єдиним джерелом влади в державі (повновладдя народу) означає, що будь-які функції і повноваження публічної влади в державі в

кінцевому підсумку йдуть від народу, верховенство влади народу в державі полягає в тому, що влада народу є найвищою щодо всіх інших конкретних форм і виявів публічної влади в державі, у тому числі стосовно влади (суверенітету) самої держави. Народний суверенітет реалізується безпосередньо в різних формах прямої демократії, основними з яких є вибори і референдум, і опосередковано – через формовані народом органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Ці основоположні принципи демократії лежать в основі побудови всієї системи публічної влади в державі і у тій чи тій формі закріплюються в конституціях демократичних держав. Наприклад: «Національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників і шляхом референдуму» (ст.3 Конституції Франції 1958 р.) [1]; «Вся державна влада виходить від народу. Вона здійснюється народом шляхом виборів і голосувань і через спеціальні органи законодавства, виконавчої влади і правосуддя» (ч.2 ст.20 Основного закону ФРН 1949 р.) [2]; «Національний суверенітет належить іспанському народу, від якого походять повноваження держави» (ч.2 ст.1 Конституції Іспанії 1978 р.) [3]; «Народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (ч.2 ст.3 Конституції Росії 1993 р.) [4].

Усі інші конституційні принципи демократії тією чи тією мірою є похідними від принципів народного суверенітету, безпосереднього здійснення влади народом і народного представництва. На конституційних принципах ґрунтуються конституційні інститути демократії як системи конституційно-правових норм – інститути виборів, референдуму, демократично сформованих вищих органів державної влади (президента, парламенту, уряду), органів місцевого самоврядування, полі-

тичних партій, прав і свобод особи тощо. Закріплені в конституції, такі принципи та інститути конкретизуються у звичайних законах і реалізуються у політичній практиці. У зв'язку з цим розрізняють формальну демократію, як систему демократичних конституційно-правових принципів, норм та інститутів, і реальну демократію – реалізацію таких принципів, норм та інститутів на практиці.

Формальна і реальна демократія ніколи не збігаються повністю, практика завжди багатша не тільки від теоретичних схем, а й від правових систем, досконале в теорії і праві може бути далеким від досконалості на практиці. Особливо наочно відмінність між формальною і реальною демократією виявляється в наявності таких конституційно-правових інститутів, які мають значною мірою декоративний характер. Декоративними можуть бути й фундаментальні інститути демократії – вибори (якщо вони, наприклад, є безальтернативними, відбуваються з грубими порушеннями виборчого законодавства, використанням адміністративного ресурсу тощо) чи референдум (якщо правлячі кола використовують його з метою досягнення бажаних для них політичних цілей). Проте без таких і подібних інститутів демократія взагалі неможлива. Термін «декоративна демократія» ми пропонуємо використовувати для позначення – можливо, не стільки в політичній науці, скільки в публіцистиці – таких конституційно-правових інститутів, які не є необхідними для забезпечення демократії, носять значною мірою декоративний (від лат. *decoro* – прикрашаю) характер. «Декоративний», як відомо, означає «Призначений для оздоблення, прикраси... Розрахований на зовнішній ефект, показний» [5, с.212].

Самі по собі такі конституційно-правові інститути можуть мати важливе значення для демократії. Декоративного характеру вони набувають за низької

ефективності і використання їх як засобу політичної боротьби та маніпуляції. Прикладами можуть бути інститути народної ініціативи.

Народна ініціатива – це форма безпосередньої демократії, яка полягає у конституційно закріпленому праві громадян зобов'язати органи державної влади вчинити певні дії. Основними різновидами народної ініціативи є народна референдна ініціатива, народна конституційна ініціатива і народна законодавча ініціатива. Різновиди народної ініціативи є складовими більш загального конституційного права громадян на участь в управлінні державними справами, закріпленого, зокрема, в Конституції України: «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (ч.1 ст.38) [6] і вважаються важливими засобами його реалізації.

Народна референдна ініціатива – це конституційно закріплене право громадян ініціювати проведення референдуму із запропонованих ними питань. Інститут народної референдної ініціативи закріплений новітніми конституціями деяких держав, переважно постсоціалістичних і пострадянських. Для ініціювання проведення референдуму потрібно зібрати не менше конституційно визначеної кількості підписів громадян, наділених активним виборчим правом. В Італії, наприклад, цей мінімум становить 500 тисяч виборців, у Білорусі – 450 тисяч, Словаччині – 350 тисяч, Швейцарії – 100 тисяч для ініціювання конституційного референдуму і 50 тисяч – законодавчого. За наявності необхідної кількості підписів громадян уповноважений державний орган – президент чи парламент – зобов'язаний призначити загальнодержавний референдум із запропонованого громадянами питання. Референдуми за народною іні-

ціативною можуть проводитися з різних питань, зокрема з питання внесення змін до конституції, вступу держави до міжнародної організації чи виходу з неї, прийняття якогось закону чи, навпаки, скасування чинного закону тощо.

Інститут народної референдної ініціативи нерідко поєднується з інститутом народної конституційної ініціативи, який полягає у конституційно закріпленому праві громадян запропонувати проект змін конституції, що підлягає обов'язковому розгляду у визначеному законом порядку. Іншим різновидом народної конституційної ініціативи є внесення конституційно визначеною кількістю громадян проекту змін конституції до парламенту. У такому разі парламент зобов'язаний розглянути проект запропонованих громадянами змін конституції, але не зобов'язаний його приймати, тобто вносити до конституції відповідні зміни.

Інститут народної конституційної ініціативи може бути різновидом інституту народної законодавчої ініціативи, суть якого полягає в конституційно закріпленому праві громадян запропонувати проект закону (іноді і законопроект щодо внесення змін до конституції), що підлягає обов'язковому розгляду парламентом. Інститут народної законодавчої ініціативи закріплено, зокрема, в конституціях Австрії, Іспанії, Італії, Литви, Польщі, Швейцарії та деяких інших держав. Для внесення проекту закону, як і в разі ініціювання внесення змін до конституції, необхідно зібрати певне число підписів виборців: в Іспанії – 500 тисяч, Румунії – 250 тисяч, Австрії, Польщі – 100 тисяч, Білорусі, Італії, Литві, Швейцарії – 50 тисяч тощо. Конституції нерідко встановлюють обмеження кола питань, з яких можуть бути внесені законопроекти в порядку народної законодавчої ініціативи. Не допускається, зокрема, внесення проектів законів з питань, що підлягають регулюванню органічними законами, стосуються подат-

ків, бюджету, міжнародних відносин, амністії, помилування тощо.

Інститут народної законодавчої ініціативи є малоефективним засобом демократії, оскільки, з одного боку, парламент юридично не зобов'язаний прийняти внесений виборцями законопроект як закон, він може ухвалити запропонований законопроект, прийняти його зі своїми поправками або взагалі відхилити. З іншого боку, народна законодавча ініціатива може використовуватися як засіб політичного маніпулювання, тиску президента на парламент з метою спонукати його до прийняття якогось закону, політичного лобіювання в інтересах тих чи тих політичних сил або підприємницьких структур.

Конституція України не передбачає інститутів народної конституційної ініціативи і народної законодавчої ініціативи, тому немає потреби докладно зупинятися на їх аналізі. В Україні народна конституційна ініціатива може бути реалізована через закріплений в Конституції України інститут народної референдної ініціативи.

Демократизм інститутів народної ініціативи як таких сумнівів не викликає. Проте їх ефективність значною мірою залежить від рівня політичної та правової культури суспільства і чинного в країні політичного режиму. Декоративного характеру вони набувають за тоталітарних і авторитарних режимів, де нерідко використовуються як засоби політичного маніпулювання, демонстрування єдності влади з народом, в умовах демократичного режиму можуть використовуватися як засіб тиску президента на парламент, внесення до конституції змін чи прийняття якогось закону в обхід парламенту.

Наведемо приклади з вітчизняного конституційного досвіду. Конституція України 1996 року встановила, що «Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйо-

нів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області» (ч.2 ст.72) [7].

За президентства в Україні Леоніда Кучми нерідко виникали гострі суперечності між ним і Верховною Радою України з питань внутрішньої і зовнішньої політики України. З метою розширення правових можливостей впливу Президента України на Верховну Раду України 1999 року було ініційовано проведення всеукраїнського референдуму щодо внесення відповідних змін до Конституції України. Ініціатором збирання підписів громадян України щодо проведення референдуму виступила політична партія Демократичний союз, лідер якої був наближеною до Президента України Леоніда Кучми особою.

7 грудня 1999 року збори громадян України в місті Житомирі створили ініціативну групу з проведення всеукраїнського референдуму щодо внесення змін до Конституції України. Центральна виборча комісія (ЦВК) на своєму засіданні 14 грудня не зареєструвала цю ініціативну групу через порушення законодавства щодо її створення, а 23 грудня 1999 року вимушена була це зробити за рішенням суду. Необхідну кількість голосів громадян України щодо призначення референдуму майже 300 ініціативних зібрали в рекордно короткий строк і вже 15 січня 2000 року Президент України Леонід Кучма видав указ «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою», яким референдум щодо внесення змін до Конституції України було призначено на 16 квітня 2000 року.

Усього на референдум передбачалося винести шість питань, два з яких було знято за рішенням Конституційного Суду України, решта чотири питання передбачали: встановлення додаткових підстав для розпуску Прези-

дентом України Верховної Ради України; обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України; зменшення загальної кількості народних депутатів України з 450 до 300; формування двопалатного парламенту в Україні.

Народ дружно – більшістю у понад 80 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні – проголосував на підтримку «народної ініціативи» з кожного питання. Проте Верховна Рада України з думкою народу не погодилась і результати референдуму в Конституцію України не імплементувала. На що мала повне право, оскільки референдум був консультативним. Він і не міг не бути консультативним, оскільки Конституція України не передбачає можливості внесення до неї змін шляхом референдуму.

Інститут консультативного референдуму також має значною мірою декоративний характер, оскільки реально є не волевиявленням народу, а всенародним опитуванням, з'ясуванням громадської думки, яке юридично нікого ні до чого не зобов'язує. Референдум має бути консультативним тоді, коли остаточне вирішення винесеного на нього питання залежить не від виборців і навіть не від їхньої держави, а від інших держав чи міжнародних організацій, наприклад, у разі вступу держави до якогось міждержавного об'єднання. Якщо ж вирішується якесь суто внутрішнє питання, що залежить тільки від волі виборців і самої держави, то в такому разі референдум, у тому числі за народною ініціативою, має бути зобов'язальним.

Зовсім інша ситуація з народною референдною ініціативою склалася у 2005-2006 роках. З листопада 2005 року до лютого 2006 року Соціал-демократична партія України (об'єднана) по всій країні організувала 109 ініціативних груп, які зібрали на підтримку референдуму щодо членства України в НАТО або участі в Єдиному

економічному просторі з Білоруссю, Казахстаном і Росією понад 4,6 мільйона підписів громадян України, які були передані до ЦВК. Збирання підписів супроводжувалося тиском влади і правоохоронних органів на членів ініціативних груп та громадян-підписантів, порушенням стосовно деяких із них кримінальних справ.

ЦВК лише 29 грудня 2006 року визнала дійсними близько 4,5 мільйона підписів і передала їх Президенту України Віктору Ющенку для вирішення питання щодо оголошення всеукраїнського референдуму. Оскільки Віктор Ющенко був палким прихильником членства України в НАТО, а суспільні настрої на той час склалися не на користь вступу України до альянсу, то проведенню ініційованого громадянами референдуму чинилися всілякі перешкоди і його так і не було проголошено.

Натомість Президент України Віктор Ющенко, Голова Верховної Ради України Арсеній Яценюк і Прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко направили на ім'я Генерального секретаря НАТО листа від 11 січня 2008 року про приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО. Лист було направлено без його обговорення не тільки в суспільстві, а й у Верховній Раді України, що викликало обурення парламентської опозиції і широких кіл громадськості.

6 березня 2008 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про питання вступу України до Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» № 126-VI, якою «Відповідно до Конституції України, згідно з якою носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, та враховуючи позиції політичних партій...» постановила: «1. Рішення щодо міжнародного договору про вступ України до НАТО приймається лише за наслідками всеукраїнського референдуму, який може проводитися за народною ініціативою відповідно до Закону України «Про всеукраїнський референдум» [8]. Саміт

НАТО у Бухаресті 3 квітня 2008 року відмовив Україні в наданні їй Плану дій щодо членства в НАТО.

Питання про проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою щодо вступу України до НАТО було актуалізовано лише через дев'ять років. 2 лютого 2017 року Президент України Петро Порошенко в інтерв'ю для німецької медіагрупи Funke Mediengruppe заявив про готовність провести референдум щодо членства України в НАТО. «Чотири роки тому лише 16 % підтримували ідею вступу України в НАТО. Зараз – 54 %. Як Президент, я керуюся думкою мого народу – я проведу референдум про перспективи членства України в НАТО», – сказав Петро Порошенко, пообіцявши «зробити все можливе, щоб домогтися членства в Північноатлантичному альянсі», якщо наш народ проголосує на плебісциті за входження [9].

Проте вже наступного року, попри цю свою обіцянку, Президент України Петро Порошенко 3 вересня 2018 року подав до Верховної Ради України законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», в якому було запропоновано закріпити підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, що й було зроблено Верховною Радою України шляхом остаточного прийняття цього законопроекту 7 лютого 2019 року. Закріплення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття членства в НАТО автоматично знімає питання про проведення всеукраїнського референдуму з цього питання.

Цього ж таки дня Верховна Рада України своєю постановою затвердила «Звернення Верховної Ради України до лідерів держав-членів НАТО, Північноатлан-

тичної Ради та Парламентської Асамблеї НАТО, національних парламентів держав-членів Альянсу про надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО», в якому зазначено, що це зроблено, зокрема, «ґрунтуючись на єдності позиції щодо членства в НАТО серед національних і демократичних сил, які виражають волю переважної більшості громадян України» [10], хоча така «воля переважної більшості громадян України» шляхом референдуму не виявлялась.

Зазначаємо все це зовсім не для того, щоб поставити під сумнів зовнішньополітичний курс України на членство в НАТО, а лише з метою проілюструвати декоративний характер закріпленого в Конституції України інституту народної референдної ініціативи. За президентства Леоніда Кучми цей інститут було використано з метою політичного маніпулювання, за президентства Петра Порошенка – просто проігноровано.

Проаналізуємо інститут конституційної скарги, із закріпленням якого в Конституції України шляхом внесення до неї 2016 року змін щодо правосуддя пов'язувались великі сподівання.

Конституційна скарга – це звернення до конституційного суду особи, яка вважає, що в конкретній судовій справі виявилися порушеними її конституційні права внаслідок невідповідності закону конституції. Скарга подається до конституційного суду тільки після того, як справа була розглянута в усіх судових інстанціях країни і результати розгляду не задовольнили заявника. У порядку конституційної скарги в конституційному суді оскаржується не судові рішення, а закон (його окремі положення), на основі якого воно було прийняте, – як такий, що суперечить конституції. У разі визнання конституційним судом невідповідності закону конституції (його неконституційності) судові рішення втрачає юридичну силу і відповідна судова справа переглядається.

Інститут конституційної скарги закріплено в конституціях відносно небагатьох держав з європейською моделлю судового конституційного контролю, за якого перевірка правових актів на відповідність конституції здійснюється спеціальними конституційними судами. За американської моделі судового конституційного контролю такий контроль здійснюють суди загальної юрисдикції у розгляді конкретних судових справ, тому потреби в інституті конституційної скарги немає.

Декоративність інституту конституційної скарги полягає у тому, що за його наявності не всі суб'єкти права, не з усіх питань і не у будь-який час можуть звертатися зі скаргою до конституційного суду. Покажемо це на прикладі України у порівнянні з досвідом інших держав.

В Україні інститут конституційної скарги було запроваджено Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [11]. Згідно із законом «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано» (ст.151¹).

Ці конституційні положення конкретизовано в Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII [11]. Згідно з цим законом:

«1. Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

2. У конституційній скарзі зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи...» (ч. 1, 2 ст. 55);

«1. Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права» (ч. 1 ст. 56);

«1. Конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченими статтями 55, 56 цього Закону, та якщо:

1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду);

2) з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців» (ч. 1, 2 ст. 77).

Розгляд конституційним судом конституційної скарги після розгляду справи в усіх національних судових інстанціях є загальноприйнятною практикою, проте порівняно з іншими державами інститут конституційної скарги в Україні має низку особливостей, які надають йому декоративного характеру.

З наведених та інших положень Закону України «Про Конституційний Суд України» можна зробити наступні висновки.

По-перше, в порядку конституційної скарги в Україні можна оскаржити лише закон, але не підзаконний акт, наприклад, указ Президента України, постанову Кабінету Міністрів України чи нормативно-правовий акт якого-небудь міністерства або іншого центрального органу виконавчої влади. Невідповідність закону Конституції України є рідкісним випадком, найчастіше їй суперечать саме підзаконні акти, однак їх оскаржити не можна.

Конституція Іспанії 1978 року, наприклад, встановлює, що «2. Кожний громадянин має право захищати свої права і свободи... перед судом першої інстанції, де справа повинна розглядатися у терміновому і пріоритетному порядку, а у відповідних випадках шляхом подання заяви відповідно до процедури ампаро до Конституційного суду» (ч.2 ст.53) [12]. Згідно з визначеною законом процедурою ампаро як різновидом конституційної скарги оскаржуватися в Конституційному суді можуть тільки підзаконні правові акти, але не закони, причому підставою для звернення до Конституційного суду може бути порушення політичних і деяких особистих прав громадянина, але не соціально-економічних прав.

Коли в Україні обговорювалися і вносилися зміни до Конституції України щодо правосуддя, які передбачали запровадження інституту конституційної скарги, досить поширеною була його висока оцінка. Не в останню чергу через те, що розгляд такої скарги Конституційним Судом України уявлявся як ще одна касаційна інстанція, яка може переглянути рішення в судовій справі. Насправді в Конституційному Суді України можна оскаржити лише закон, а не судові рішення, яке він змінити не може.

По-друге, з конституційною скаргою до Конституційного Суду України можуть звертатися громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні

особи (тобто організації, підприємства, установи), проте не можуть звертатися «юридичні особи публічного права». Публічне право, як відомо, – це сукупність галузей права, що регулюють відносини, які забезпечують спільні, суспільні (публічні) інтереси, на відміну від галузей приватного права, спрямованих на захист приватного інтересу. Основними суб'єктами публічного права є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а галузями публічного права – міжнародне публічне, конституційне (у тому числі муніципальне), адміністративне, фінансове, кримінальне, кримінально-процесуальне та деякі інші галузі права. Зазначене про суб'єкти права на конституційну скаргу означає, що в Україні ними не можуть бути, зокрема, органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, сільські, селищні та міські голови, хоча порушення державою законних інтересів територіальних громад, які вони представляють, можуть здійснюватися і шляхом прийняття законів, що суперечать Конституції України.

У Німеччині, наприклад, територіальні громади визнано суб'єктами права на конституційну скаргу на конституційному рівні. Згідно з Основним законом ФРН 1949 року «Федеральний конституційний суд вирішує справи: ... 4-b за конституційними скаргами громад та об'єднань громад з приводу порушення законом права на самоврядування, передбаченого статтею 28, а щодо законів земель за умови, що скарга не може бути подана до Конституційного суду землі» (ч.1 ст.93) [13].

По-третє, навіть у разі якщо особа є суб'єктом права на конституційну скаргу і звернулася з нею до Конституційного Суду України з дотриманням усіх встановлених законом вимог, Закон України «Про Конституційний Суд України» не гарантує її розгляду, оскільки передбачає, що «4. Суд відмовляє у відкритті конституційного

провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги» (ч.4 ст.77). Тобто, Конституційний Суд України на власний розсуд вирішує, розглядати конкретну конституційну скаргу чи ні.

Нарешті, по-четверте, Закон України «Про Конституційний Суд України» чітко не визначає наслідки визнання Конституційним судом України обґрунтованості конституційної скарги і визнання того чи того закону України (його окремих положень) неконституційним. На цей рахунок він містить лише досить загальне положення: «3. Способом забезпечення конституційної скарги є встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію» (ч.3 ст.78). Визнання Конституційним Судом України неконституційності закону (його окремих положень) зовсім не означає автоматичного перегляду відповідної судової справи, а тим більше вирішення її в інтересах скаржника.

В Україні інститут конституційної скарги, отже, має значною мірою формальний, декоративний характер і не є ефективним засобом захисту конституційних прав і свобод особи.

Одним із основних конституційних політичних прав громадян є право на звернення, яке полягає у їх праві направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів з проханням (пропозицією) вирішити те чи те питання. Право на звернення, яке визначається також як право петицій (від лат. *petitio* – прохання), передбачене більшістю сучасних конституцій, у деяких із них воно визнається як право людини. За змістом звернення громадян можуть бути заявами, скаргами, клопотаннями, пропозиціями. Органи державної

влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів зобов'язані у встановленому законом порядку розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь. Порядок подання і розгляду звернень визначається спеціальними законами про звернення громадян та іншими нормативними актами. Особлива увага при цьому приділяється наданню відповіді суб'єкту звернення у законодавчо визначений строк.

Очевидно, що право на звернення є формальним, значною мірою декоративним конституційно-правовим інститутом. Адже законодавство зобов'язує органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів не задовольняти звернення громадян (задовольняти всі звернення неможливо в принципі), а лише розглядати їх та давати заявникам відповіді. Такі відповіді можуть мати суто формальний характер, через що в Україні їх називають «відписками». Ефективність інституту права на звернення визначальною мірою залежить від рівня політичної і правової культури суспільства, поваги держави до громадян, наявності інших правових засобів задоволення і захисту законних прав та інтересів громадян, можливості й ефективності їх судового захисту тощо.

Право на звернення як право людини закріплене в статті 40 Конституції України: «Усі мають направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [14] і конкретизовано в Законі України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР.

Аналізувати тут цей закон немає потреби. В контексті проблематики даної статті звернемо увагу лише на те, що 2 липня 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» № 577-VIII [15], який, на нашу думку, може лише посилити декларативність закону «Про звернення громадян» та розширити можливості його використання в маніпулятивних політичних цілях.

Згідно зі змінами «Особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування є електронна петиція, яка подається та розглядається в порядку, передбаченому статтею 23¹ цього Закону» (ч.3 ст.5).

Стаття 23¹, зокрема, передбачає, що:

«Громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції...

Електронна петиція оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідно Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування або на веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, протягом двох робочих днів з дня надсилання її автором (ініціатором)...

Електронна петиція, яка в установленний строк не набрала необхідної кількості голосів на її підтримку, після завершення строку збору підписів на її підтримку розглядається як звернення громадян відповідно до цього Закону.

Електронна петиція, адресована відповідно Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, розглядається у порядку, встановленому цією статтею, за умови збору на її підтримку не менш як 25000 підписів громадян протягом не більше трьох місяців з дня оприлюднення петиції.

Вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади (згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями закону до визначення у статуті територіальної громади вимог щодо кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції така кількість коливається у межах від 50 підписів в адміністративно-територіальній одиниці, де проживає до 1 тисячі жителів, до 1000 підписів в адміністративно-територіальній одиниці, де проживає понад 1 мільйон жителів. – Авт.)...

Про підтримку або не підтримку електронної петиції публічно оголошується на офіційному веб-сайті... (органу, якому вона адресована. – Авт.).

У відповіді на електронну петицію повідомляється про результати розгляду порушених у ній питань із відповідним обґрунтуванням...

У разі визнання за доцільне викладені в електронній петиції пропозиції можуть реалізовуватися органом, якому вона адресована, шляхом прийняття з питань, віднесених до його компетенції, відповідного рішення...» (ч.1,6,10,11,12,18,19,21).

Демократизм інституту електронної петиції сумнівів не викликає. Так само немає сумнівів і щодо його неефективності і декоративності. Адже закон зобов'язує відповідний орган лише розглянути електронну петицію та дати її суб'єкту обґрунтовану відповідь, але не зобов'язує його задовольнити викладену в ній пропозицію. Інакше й бути не може, оскільки громадяни

можуть пропонувати що завгодно: скасувати податки, дозволити вільний обіг вогнепальної зброї, ввести безоплатний проїзд у громадському транспорті тощо, що вони вже й роблять.

Очевидно, що реалізовуватимуться тільки ті викладені в електронних петиціях пропозиції, які влада визнає доцільними. Це означає, що інститут електронної петиції по суті є формою опитування, причому не репрезентативного, громадської думки, а не засобом впливу громадян на владу чи вирішення ними суспільно значущих питань. Водночас інститут електронної петиції може використовуватися, і вже використовується, з метою політичного маніпулювання. Посиланнями на «думку громадян», висловлену в петиції, можна обґрунтовувати прийняття будь-яких рішень.

Лише один приклад.

4 жовтня 2018 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про схвалення пропозицій щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» № 2589-VIII, якою, «констатує, що у діяльності юридичних осіб, перелік яких наведено у додатку 1 до цієї Постанови, наявні системні ознаки наслідування дискурсивних практик російської імперсько-шовіністичної пропаганди, на постійній основі фіксуються прояви пропаганди і поширення ідеології тероризму», рекомендувала Раді національної безпеки і оборони України прийняти рішення про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) щодо юридичних осіб, перелік яких наведено у додатку 1 до цієї Постанови (у додатку 1 наведено назви семи товариств з обмеженою відповідальністю, що ведуть мовлення під емблемами українських телеканалів «112 Україна» і NewsOne, які вважаються проросійськими) [16].

Ми не ставимо тут під сумнів правомірність при-

йняття Верховною Радою України цієї Постанови. Звернемо увагу лише на те, що «пропозиціями щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», про які йдеться в її назві, послужили майже 26000 підписів під відповідною електронною петицією на веб-сайті Президента України, на чому, приймаючи Постанову, наголошували народні депутати України.

Таким чином, демократичні за своєю сутністю конституційно-правові інститути народної референдної ініціативи, народної конституційної ініціативи, конституційної скарги, права на звернення, що вважаються важливими засобами реалізації і захисту конституційних прав і свобод особи, на практиці можуть бути малоефективними і використовуватися з метою політичного маніпулювання. Наявність їх в конституціях відносно небагатьох держав (за винятком права на звернення) свідчить, що порівняно з іншими інститутами безпосередньої демократії (виборами, референдумом, більшістю політичних прав і свобод) вони не є необхідними в основних законах і можуть слугувати, швидше, їх «демократичними прикрасами», аніж реальними засобами реалізації і захисту конституційних прав і свобод особи.

Ми звернули увагу на декоративність лише декількох конституційно-правових інститутів. Насправді декоративний характер мають багато інших демократичних за їх сутністю і закріплених в конституційно-правових актах інститутів – місцевих ініціатив, громадських слухань, громадських обговорень, зборів громадян, парламентських слухань, парламентських розслідувань тощо – залежно від того, хто, як і з якою метою їх використовує. Наявність таких інститутів є підставою для того, щоб позначати їх сукупність іронічною і умовною назвою «декоративна демократія».

Література:

1. Конституция Французской Республики. *Конституции государств Европы: в 3 т. /* под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т.3. С. 411-434.

2. Основной закон Федеративной Республики Германии. *Конституции государств Европы: в 3 т. /* под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА. Т.1. С. 580-634.

3. Конституция Испании. *Конституции государств Европы: в 3 т. /* под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА. Т.2. С. 50-94.

4. Конституция Российской Федерации. *Конституции государств Европы: в 3 т. /* под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т.3. С. 18-50.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

6. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом України № 2222-IV від 08.12.2004. Київ: Парламентське вид-во, 2006. 160 с.

7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом України № 2222-IV від 08.12.2004. Київ: Парламентське вид-во, 2006. 160 с.

8. Постанова Верховної Ради України «Про питання вступу України до Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» від 6 березня 2008 року № 126-VI. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/126-vi?land=ru>.

9. Президент готовий до референдуму. *Голос України*. 2017. 3 лютого.

10. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до лідерів держав-членів НАТО, Північноатлантичної Ради та Парламентської Асамблеї НАТО, національних парламентів держав-членів Альянсу про надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО» від 7 лютого 2019 року № 2685-VIII. *Голос України*. 2019. 13 лютого.

11. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. *Голос України*. 2016. 29 червня.

12. Конституция Испании. *Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова.* Москва: НОРМА. Т.2. С. 50-94.

13. Основной закон Федеративной Республики Германии. *Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова.* Москва: НОРМА. Т.1. С. 580-634.

14. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом України № 2222-IV від 08.12.2004. Київ: Парламентське вид-во, 2006. 160 с.

15. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 року № 577-VIII. *Голос України.* 2015. 28 липня.

16. Постанова Верховної Ради України «Про схвалення пропозицій щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 4 жовтня 2018 року № 2589-VIII. *Голос України.* 2018. 20 жовтня.

Petro Shliakhtun

Doctor of Philosophy, Professor

Ganna Malkina

Doctor of Political Science,
Associate Professor

Decoratory Democracy

In XX century democracy confirmed itself as the universally recognized greatest political value. However, as well as in Ancient times, scientists had not succeeded to overcome contradiction between the ideal of democracy as sovereignty of people and impossibility of its practical embodiment. Formal and real democracy never can be fully gathered. Especially evidently a difference between formal and real democracy appears in such constitutionally-legal institutes that in transitional states can become decorative character. They include such forms of direct democracy like constitutionally-legal institutes of popular initiative (popular referendum initiative, popular constitutional initiative, popular legislative initiative), institute of constitutional complaint, right on an appeal.

Popular referendum initiative is the constitutionally embodied right of citizens to initiate referendum to questions offered them. The institute of popular referendum initiative quite often combines with the institute of popular constitutional initiative, that consists in the constitutionally embodied right of citizens to offer the project of constitutional changes that is subject to obligatory consideration in order provided by the law. An institute of popular constitutional initiative can be the variety of institute of popular legislative initiative, that consists in the constitutionally embodied right of citizens to offer the project of law (sometimes low-of-draft for constitutional changes) that is subject to obligatory consideration in parliament. An institute of popular legislative initiative is the ineffective means of democracy, because from one side, parliament legally is not under an obligation to vote for low-of-draft proposed by the citizens. Parliament can vote proposed bill or accept it with the amendments or to decline in general. From the other side, popular legislative initiative can be used as means of political manipulation, pressure of president on parliament with the purpose to motivate it accept some law, political lobbying in interests of political parties or business structures.

Institutes of popular initiatives undoubtedly are democratic. However, their efficiency largely depends on the level of political and legal culture of society and political regime in a country. Decorative character they acquire at the totalitarian and authoritarian regimes, where they used as facilities of political manipulation, demonstration of unity of state power with people. In democratic regime they can be used as means of pressure of president on parliament, changing of constitution or acceptance of some law without participation of parliament.

A constitutional complaint is an address of person to the constitutional court, that considers that his constitutional rights were offended because the law doesn't correspond with constitution. Institute of constitutional complaint is decorative in Ukraine, because of not all legal subjects, not on all questions and not at any time can apply with a complaint in a constitutional court. First of all, in order of constitutional complaint in Ukraine it is possible to appeal only a law, but not bylaws, for example, decree of President of Ukraine, resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine or normatively-legal act of some ministry or other central government authority. Laws do not correspond to the constitution of Ukraine rarely. More often by-

laws do not correspond to it, but appealing them is impossible. The second point is that a constitutional complaint can be appealed to Constitutional Court of Ukraine by the citizens of Ukraine, foreigners, persons without citizenship and legal entities (organizations, enterprises, establishments), but can be appealed by legal entities of public law (government agencies and municipalities).

One of basic constitutional political rights of citizens is a right on an appeal (a right on presentation of petitions), that consists in their right to direct individual or collective writing appeals or to come personally to public authorities, local self-government authorities, public and official servants of these authorities with a request (by suggestion) to decide any question. But petition submitted by citizens does not imply any legal consequences. The institute of electronic petition is a form of non-representative public opinion survey, and cannot be used by citizens as a mean of influencing to government or solving them socially significant issues. At the same time, the institution of electronic petition can be used, and is already being used, for the purpose of political manipulation. References to the «opinion of citizens» expressed in the petition can justify the adoption of any decisions.

Democratic nature of constitutional institutes does not raise questions. But their efficiency depends on the level of political and legal culture of society and political regime. In practice of democratic countries, they are designed to provide realization and protection of rights and freedoms of person. In Ukraine they have low efficiency and large manipulative potential.

Keywords: democracy, form of direct democracy, popular referendum initiative, popular constitutional initiative, popular legislative initiative, institute of constitutional complaint, right on an appeal.

Розділ IV. ПОЛІТИЧНА КОФЛІКТОЛОГІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 327.8:15

Демартино Андрій Павлович

доктор філософії (історичні науки),
член-кореспондент Академії політичних наук

ДЕРЖАВНІ АКТОРИ У СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОГО ЗОВНІШНЬО- ПОЛІТИЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

У даній статті досліджується рольова і структурна функція центральних органів державної влади, що є ключовими елементами російської системи інформаційного впливу на міжнародній арені. Аналізуються основні актори, що представляють державний сектор в рамках зовнішньої стратегії Кремля, їхні основні характеристики та вплив на процес прийняття і реалізації рішень вищого політичного керівництва Росії.

Ключові слова: інформаційна війна, кібербезпека, іномовлення.

Вступ

Постановка проблеми. В умовах російської агресії проти України, що триває з 2014 року, інформаційна війна в кіберпросторі, ЗМІ та соціальних мережах є однією з ключових стратегій Кремля, спрямованих на знищення нашої державності та деморалізацію українського суспільства.

У зв'язку з цим, виникає нагальна і досить актуальна потреба у вивченні ролі і місця основних державних акторів, що визначають напрями та інструменти реалізації інформаційного впливу Москви. Все це має велике зна-

чення для забезпечення національної безпеки, зокрема при підготовці відповідних зовнішньополітичних, організаційних та управлінських рішень і заходів по захисту від інформаційного впливу противника.

Аналіз літератури. Наукових праць, в яких досліджується специфіка роботи російських органів центральної влади у сфері зовнішнього інформаційного впливу, зовсім не багато. Останнє обумовлено тим, що значна частина змістовних матеріалів з даної проблематики часто-густо має конфіденційний або навіть засекречений характер. Крім того, в умовах гібридної війни Кремль постійно залучає нові технології і розширює існуючий арсенал засобів ведення інформаційного протиборства, що додатково збільшує потребу у своєчасному аналізі та систематизації російської діяльності в цій сфері. Зокрема, у працях [1-9, 19] досліджуються особливості діяльності основних державних акторів, що забезпечують інформаційний вплив Росії за кордоном.

Основна мета статті – дослідити рольову і структурну функцію центральних органів державної влади РФ, що є ключовими елементами інформаційного впливу Москви на міжнародній арені, систематизувати їхні основні характеристики та з'ясувати специфіку реалізації рішень вищого політичного керівництва Росії у цій сфері.

У цій статті автором буде розглянуто діяльність лише державних російських акторів, безпосередньо задіяних зовнішній інформаційній стратегії, яку Кремль веде на міжнародній арені. Масштаби інформаційної агресії РФ дозволяють говорити про те, що існує цілісна державна машина інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики застосування Росією проти своїх сусідів технологій інформаційної і гібридної війни свідчить про те, що Москва для зміцнення свого впливу назовні комплексно

використовує широкий спектр як державних органів, так і неурядових акторів, що діють як єдиний механізм за єдиним сценарієм.

У Росії до державних органів, що контролюють діяльність в інформаційній сфері, та мають специфіку роботи, пов'язану з міжнародними відносинами і безпекою, належать:

Рада безпеки Росії та Адміністрація Президента РФ;

Міністерство закордонних справ РФ;

Іномовні ЗМІ, що фінансуються з федерального бюджету;

Федеральна служба безпеки Російської Федерації (ФСБ Росії) та Служба зовнішньої розвідки РФ;

Міністерство оборони Російської Федерації (Міноборони Росії).

Рада безпеки Росії

Рада безпеки РФ утворена указом президента від 3 червня 1992 року. Є конституційним дорадчим органом. Здійснює підготовку рішень президента з питань забезпечення безпеки, організації оборони, військового будівництва, військово-технічного співробітництва з іноземними державами, а також з інших питань, пов'язаних із захистом конституційного ладу, незалежності та територіальної цілісності РФ. Діяльність здійснюється у формі засідань і нарад.

Вага і значення цього органу визначається тим, що згідно Конституції РФ Президент «формує і очолює Раду безпеки Російської Федерації, статус якої визначається федеральним законом». Крім нього до складу ради за посадою входять 12 постійних членів, включаючи секретаря Радбезу, і 18 членів, які призначаються президентом за поданням секретаря. Основними робочими органами є наукова рада та сім міжвідомчих комісій (з проблем СНД, по військової безпеки, з інформаційної безпеки та ін.). Апарат Радбезу, очолю-

ваний секретарем, є самостійним підрозділом адміністрації президента.

У 2011 році указом № 590 президента Дмитра Медведєва повноваження Радбезу і його секретаря були істотно розширені. Відомство, яке очолює Миколай Патрушев отримало право не тільки на «формування державної політики в галузі забезпечення національної безпеки», але й рішення Радбезу, згідно з указом, стали обов'язковими для виконання всіма міністерствами і відомствами. Відтоді Радбез також бере участь у «формуванні кадрової політики», «організовує контроль за цільовим витрачанням бюджетних асигнувань, передбачених у федеральному бюджеті на відповідний рік на фінансування витрат по забезпеченню національної оборони, національної безпеки та правоохоронної діяльності», а уряд, Рада Федерації і Держдума зобов'язані щорічно подавати звіт про виконану роботу [1].

Починаючи з 2013 року Рада безпеки по суті стала основним центром прийняття стратегічних рішень в системі влади РФ. Вона перетворилася в щось на зразок «тіньового уряду», що має істотний вплив на основні напрями державної політики. Однак формально порушень тут немає. З точки зору права – це орган дорадчий і обговорювати він може все що завгодно, щоб забезпечити умови «для здійснення Президентом Російської Федерації повноважень в галузі забезпечення національної безпеки».

З погляду автора, саме **Рада безпеки РФ є тим ключовим органом, що розглядає і приймає політичні рішення щодо початку інформаційної кампанії (війни, агресії, атаки) стосовно конкретної країни або недержавної організації.** Зокрема, секретар Ради Безпеки РФ Микола Патрушев, характеризуючи її діяльність за останні 25 років, зазначав: «Кожне засідання

або нараду Ради безпеки під головуванням президента Росії присвячено найбільш актуальним проблемам... У відповідь на розв'язання Грузією війни в Південній Осетії в серпні 2008 року Рада безпеки РФ прийняла рішення про примус до миру Грузії, визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії та надання допомоги в становленні їх державності. Серед пріоритетів залишалися питання протидії міжнародному тероризму, в тому числі з урахуванням негативного розвитку ситуації в Сирії, Ємені, Іраку, Лівії, загроз, що виходять з афганано-пакистанської зони нестабільності. Вплив цих факторів додатково враховувався при підготовці пропозицій щодо розвитку співробітництва з державами – учасниками СНД, в процесі вироблення заходів по забезпеченню безпеки Олімпійських та Параолімпійських ігор в Сочі та інших великих спортивних змагань. [2]

Адміністрація Президента Російської Федерації

Таким чином, Рада безпеки РФ є ключовим органом легітимізації політичних рішень в сфері реалізації заходів зовнішньополітичного інформаційного впливу. В цьому контексті виконавчим і контролюючим органом реалізації затверджених стратегій виступає Адміністрація Президента Російської Федерації (далі – АП РФ), яка в той же час виконує функції оперативного інформаційного реагування.

АП РФ є державним органом, сформованим відповідно до пункту «і» статті 83 Конституції Російської Федерації, який забезпечує діяльність Президента Російської Федерації і здійснює контроль за виконанням рішень Президента Російської Федерації.

Згідно «Положення про Адміністрацію Президента Російської Федерації», затвердженого Указом Президента РФ від 6 квітня 2004 № 490 «Про Адміністрацію

Президента Російської Федерації», цей орган створений для [23]:

- забезпечення реалізації Президентом Російської Федерації повноважень глави держави;
- здійснення контролю за виконанням рішень Президента Російської Федерації;
- підготовки пропозицій Президентові Російської Федерації щодо заходів, спрямованих на охорону суверенітету Російської Федерації, її незалежності та державної цілісності;
- сприяння Президентові Російської Федерації у визначенні основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- розробки загальної стратегії зовнішньої політики Російської Федерації, забезпечення реалізації Президентом Російської Федерації його повноважень по керівництву зовнішньою політикою Російської Федерації;
- сприяння Президентові Російської Федерації в забезпеченні узгодженого функціонування і взаємодії органів державної влади тощо.

На думку російського дослідника зовнішньої і внутрішньої політики Кремля Юрія Федорова, автора видання «Гібридна війна по-російськи», АП РФ здійснює загальну координацію російської зовнішньополітичною пропагандою, включаючи виділення коштів [24, с. 146]. За його думкою, ключову роль в цьому процесі відігравали (станом на 2016 рік):

Перший заступник Керівника Адміністрації Президента (Олексій Громов) та заступник Керівника Адміністрації Президента – прес-секретар Президента (Дмитро Песков), які спрямовують діяльність Управління у зв'язках з громадськістю і масових комунікацій АП.

Помічник Президента РФ з питань зовнішньої політики Юрій Ушаков, який координує діяльність Управління Президента із зовнішньої політики.

Помічник Путіна Владислав Сурков, який здійснює керівництво діяльністю Управління Президента з прикордонного співробітництва, що забезпечує діяльність Президента з питань прикордонного співробітництва з Республікою Абхазія, Республікою Південна Осетія і Україною та з іншими суміжними державами, а також Управління Президента з міжрегіональних і культурних зв'язків із зарубіжними країнами.

Міністерство закордонних справ Росії

Відповідно до Указу Президента РФ від 8 листопада 2011 року «Про координуючу роль Міністерства закордонних справ Російської Федерації (МЗС РФ – далі) в проведенні єдиної зовнішньополітичної лінії Російської Федерації», МЗС Росії **є головним органом у системі федеральних органів виконавчої влади у сфері відносин з іноземними державами і міжнародними організаціями. Міністерство координує проведення єдиної зовнішньополітичної лінії Російської Федерації.**

Саме МЗС РФ є ключовим органом, що політично, ідеологічно і пропагандистські використовує офіційну трибуну міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Ради Європи тощо), відпрацьовує майданчики глобальних і регіональних форумів (саміти «двадцятки», БРИКС, ШОС, СНД та ін.) та міжнародних конференцій. Крім того, координуюча роль МЗС поширюється на сферу інформаційного супроводу зовнішньої політики держави. Цю функцію здійснює діючий в рамках МЗС Департамент інформації та друку (ДІД) МЗС.

Основним джерелом офіційної зовнішньополітичної інформації є Інтернеті-портал МЗС Росії, що містить весь спектр інформаційних матеріалів Міністерства: офіційні документи, заяви, коментарі, інформацію про підсумки переговорів, огляди преси, моніторинги тощо.

МЗС Росії має свої сторінки в соціальних мережах Twitter, Youtube, Facebook, Flickr із загальною кількістю підписників понад 700 тисяч. Облікові записи в Twitter зареєстрували 135 закордонних установ МЗС Росії, 8 з них мають також іншомовну версію (на мові країни перебування). Одним з інструментів інформаційної роботи є соціальна мережа Storify, що використовується для аналізу, збору інформації та оцінки ефективності роботи закордонних установ по конкретним заходам (саміт ШОС, БРІКС і ін.). Крім офіційних акаунтів МЗС РФ, деякі представники Міністерства з числа вищого керівництва мають персональні сторінки, на яких також ведеться активне обговорення питань міжнародної політики [3].

Сьогодні інформаційну стратегію МЗС РФ можна визначити, як – агресивну інформаційну присутність, спрямовану на максимальне розширення російської присутності у світовому інформаційному полі. З метою реалізації цього завдання, створюються власні системи засобів впливу на зарубіжну аудиторію, включаючи використання новітніх можливостей інформаційних технологій.

Іномовні ЗМІ, що фінансуються з федерального бюджету

До інструментів зовнішньополітичного впливу, які створені і утримуються коштом російського уряду є – **Телеканал «Росія сьогодні»**. У 2005 році телеканал «Росія сьогодні» («Russia Today», RT) розпочав іноземне мовлення з метою висвітлення за кордоном державної політики Російської Федерації, подій внутрішнього життя країни та міжнародних тем в дусі відповідності пріоритетів Кремля. Телеканал був заснований агентством «РИА Новости» через його дочірню організацію «ТВ-Новости». Головним редактором було призначено журналістку Маргариту Симоньян.

В основу діяльності телеканалу покладено механізм глобального виробництва актуальних новинних інформаційних повідомлень, що забезпечує розширення інформаційної присутності Росії за кордоном. RT складається з чотирьох цілодобових інформаційних телеканалів, що ведуть мовлення з Москви у більш ніж 100 країнах світу англійською, арабською, іспанською і французькою мовами, телеканалів RT America і RT UK, що виходять в ефір з власних студій у Вашингтоні та Лондоні відповідно, документального каналу RTD, а також глобального новинного відеоагентства Ruptly, що пропонує ексклюзивні матеріали іншим телеканалам.

Основним є телеканал англійською мовою RT International – перший російський інформаційний телеканал, який веде цілодобове мовлення англійською мовою. RT цілодобово доступний 700 мільйонам глядачів по всьому світу [10].

За час свого існування телеканалу вдалося стати досить великим виробником новинної продукції. За словами міністра закордонних справ Сергія Лаврова, телеканал «Russia Today» – дійсно вдалий проект і ефективний засіб масової інформації, який за популярністю можна порівняти з Сі-Ен-Ен, Бі-Бі-Сі і багатьма іншими провідними телеканалами США і Європи, але представляє альтернативну їм точку зору на події в світі [9].

На думку відомого російського Савіка Шустера, глобальна мережа RussiaToday – головна зброя російської влади у інформаційній боротьбі.

RT фінансується з федерального бюджету РФ. Бюджет RussiaToday на 2012 рік становив 275 млн, а у 2014 – вже 500 млн доларів. Цей канал станом на 2012 рік посів перше місце у світі за розмірами державних витрат на одного працівника, які сягнули \$183 тис. на людину [11].

(МІА) «Росія сьогодні». 9 грудня 2013 року Президент Росії Володимир Путін підписав указ про ліквідацію інформаційного агентства «РІА Новини» і створення на його базі Федерального державного унітарного підприємства «Міжнародне інформаційне агентство «Росія сьогодні». МІА «Росія сьогодні» фінансується з державного бюджету РФ, зокрема у 2015 році агентству було виділено 6,48 мільярда рублів [12].

Всередині країни медіагрупа «Росія сьогодні» розвиває інформаційні ресурси російською мовою: інформаційне агентство РІА Новини, агентство економічної інформації ПРАЙМ, агентство спортивної інформації Р-Спорт, інформаційне агентство РІА Нерухомість, рейтингове агентство РІА Рейтинг, портал перекладних матеріалів зарубіжних ЗМІ ІнoСМІ.

Для роботи за кордоном медіа-група створила міжнародне агентство «Sputnik».

Інформагентство «Sputnik». Восени 2014 року МІА «Росія сьогодні» заснувало нове інформагентство «Sputnik», що об'єднало декілька десятків іншомовних сайтів в різних територіально-мовних доменних зонах і стало працювати на закордонну аудиторію. Окрім веб-сайтів воно також включає мобільний додаток, онлайн-трансляції, радіомовну службу і прес-центри. Головний офіс агентства розташований у Москві.

«Sputnik» має регіональні представництва та бюро в різних країнах, в тому числі в США (Вашингтон), Єгипті (Каїр), Китаї (Пекін) і Великобританії (Лондон і Едінбург), Уругваї (Монтевідео), Киргизії (Бішкек). Агентство висвітлює новини світової політики та економіки й орієнтоване на зарубіжну аудиторію.

Новинні сайти агентства працюють на більш ніж 30 мовах, включаючи англійську, іспанську, польську, киргизьку, сербську тощо. На сайтах також здійснюється радіомовлення. Новинні стрічки «Sputnik» працюють

цілодобово. Агентство має близько 14 млн підписників в соцмедіа. Крім новинного контенту, «Sputnik» продає фоторепортажі, прямі трансляції, інфографіку, опитування громадської думки та інші формати.

За даними SimilarWeb, загальна кількість відвідувачів сайту sputniknews.com на січень 2018 року становить 54 млн осіб у всьому світі. Найбільше сайт відвідують з Туреччини, Німеччини, Франції, Бразилії та США [13].

Досліджуючи те, як Кремль розробляв і реалізовував стратегію гібридного конфлікту в інформаційній сфері та інтернеті, французькі дослідники Ізабель Мандро та Наталі Гібер зазначали: «RT (Russia Today) і «Sputnik» фінансуються російською владою і ведуть мовлення на декількох мовах. Вони беруть під приціл чутливі для Заходу питання на кшталт міграційної кризи, грають на емоціях і часто представляють викривлену і конспірологічну картину дійсності. RT і «Sputnik» з 2012 року одержували доходи з російського бюджету від 600 мільйонів до мільярда доларів на рік» [4].

Федеральна служба безпеки Російської Федерації (ФСБ Росії)

Аналіз відкритих джерел інформації дає підстави стверджувати, що назовні РФ у структурі ФСБ інформаційні операції здійснюють принаймні два підрозділи.

Перший – 5-а Служба (Служба оперативної інформації і міжнародних зв'язків) ФСБ Росії. З 2009-го її керівником є генерал-полковник Сергій Беседа.

За даними Інтернет-видань, цей підрозділ було створено для того, щоб повернути «федералам» власні органи зовнішньої розвідки, які після ліквідації КДБ перейшли до Служби зовнішньої розвідки Росії. Ця Служба займається зовнішньою розвідувальною діяльністю, зокрема в країнах ближнього зарубіжжя. Керівництво і співробітники підрозділу неодноразово були помічені в Абхазії, Придністров'ї, Молдові, а також в Україні [5].

Зокрема, за інформацією групи «Інформаційний Опір», 20 лютого 2014 року генерал-полковник Сергій Беседа разом з групою співробітників ФСБ прибув в Україну після розстрілу Майдану для впливу на тоді ще президента України Віктора Януковича. За однією з версій, саме ці люди стояли за організацією сепаратистського з'їзду в Харкові і втечею Януковича до Росії [14].

За даними порталу «Грузія Online», начальник 5-ої служби ФСБ РФ був причетний до дестабілізації ситуації в Грузії в 2008-му і 2010-му роках. Зокрема, згідно однієї з версій, озвучених на порталі, під керівництвом Беседи була створена опозиційна Михайлу Саакашвілі «Грузинська партія», за що Кремль передав їй співголови Іраклію Окруашвілі близько 30 мільйонів доларів. Згідно зі сценарієм, розписаним в ФСБ, прокремлівський лідер Окруашвілі повинен був прийти до влади в Тбілісі після відділення Цхінвалі [5].

За повідомленнями ЗМІ, однією зі складових військових формувань бойовиків на Донбасі є армія, яка знаходиться під контролем ФСБ Росії, її керівництвом займається згадуваний вище генерал-полковник ФСБ Сергій Беседа [5].

Другий підрозділ – Центр інформаційної безпеки ФСБ Росії (ЦІБ ФСБ, 18-й центр), спеціалізований підрозділ ФСБ, що займається забезпеченням інформаційної безпеки Росії.

Центр створений на основі Управління комп'ютерної та інформаційної безпеки департаменту контррозвідки ФСБ і входить до складу служби контррозвідки ФСБ. Офіційно ЦІБ розслідує злочини в галузі електронної комерції та незаконного поширення персональних даних.

Зокрема, саме в Центрі інформаційної безпеки ФСБ Росії були створені підрозділи для дій в соціальних мережах в Україні. Про діяльність цієї структури дуже мало інформації у відкритих джерелах. Але в серпні 2014 р.,

під час загострення ситуації в АТО, глава Служби безпеки України Валентин Наливайченко оголосив наступні дані: «18-й спеціальний центр ФСБ Росії працює як спеціальний заклад, де цілодобово майже 1,5 тис. осіб в соціальних мережах через роботизовані системи розсилки повідомлень цілеспрямовано останні три доби розсилають повідомлення і тексти панічного характеру» [15].

У відкритих джерелах багато писалося про інформаційні та кібератаки, що здійснювалися хакерськими групами під егідою 18-го центру в інших країнах, але про це буде написано далі в розділі, присвяченому хакерам, яких асоціюють з Росією.

Служба зовнішньої розвідки Російської Федерації

Служба зовнішньої розвідки (СЗР) Росії є складовою частиною сил забезпечення безпеки держави від зовнішніх загроз.

Діяльність СЗР будується на базі федерального закону «Про зовнішню розвідку» № 5-ФЗ від 10 січня 1996 року (з наступними змінами). Так, у статті 11. «Сфери діяльності органів зовнішньої розвідки Російської Федерації» зазначається: «Розвідувальна діяльність у межах своїх повноважень здійснюється: 1) Службою зовнішньої розвідки Російської Федерації – в політичній, економічній, військово-стратегічній, науково-технічній та екологічній сферах, у сфері шифрованого, засекреченого та інших видів спеціального зв'язку з використанням радіоелектронних засобів і методів за межами Російської Федерації, а також в сфері забезпечення безпеки установ Російської Федерації, що знаходяться за межами території Російської Федерації, і відряджених за межі території Російської Федерації громадян Російської Федерації, що мають за родом своєї діяльності допуск до відомостей, що становлять державну таємницю» [17].

Також у законі чітко зазначено, що розвідувальна діяльність органів ФСБ здійснюється у взаємодії з органами зовнішньої розвідки Російської Федерації і відповідно до Федерального закону «Про федеральну службу безпеки».

Загальне керівництво Службою зовнішньої розвідки РФ здійснює президент РФ. Він призначає директора служби зовнішньої розвідки.

Сучасна організаційна структура СЗР РФ включає оперативні, аналітичні, функціональні підрозділи (управління, служби, самостійні відділи).

Враховуючи специфіку відомства у відкритих джерелах дуже мало інформації про діяльність СЗР РФ на ниві інформаційної війни. Натомість у ЗМІ повідомлялося про те, що СЗР Росії проводила закриті тендери на розробку методик «формування громадської думки» через соціальні мережі. Технічне завдання звучало як «розробка спеціального програмного комплексу автоматизованого розповсюдження інформації у великих соціальних мережах та організації інформаційної підтримки заходів по підготовленим сценаріями впливу на задану масову аудиторію соціальних мереж» [18].

Міністерство оборони Російської Федерації

Хоча у 2008 році в ході грузино-російського конфлікту збройним силам РФ вдалось достатньо швидко придушити опір грузинської армії, разом з тим отриманий досвід став серйозним сигналом для Кремля щодо необхідності серйозних змін у військовій сфері. Тому, за результатами бойових дій в Грузії, політичним керівництвом Росії восени 2008 р. було прийнято рішення про здійснення нового етапу радикальної військової реформи, що мало на меті прискорене приведення збройних сил до «нового вигляду», орієнтованого насамперед на участь в локальних конфліктах на території колишнього СРСР [6].

14 жовтня 2008 року міністр оборони Російської Федерації Анатолій Сердюков публічно оголосив про початок реалізації заходів з докорінного реформування російської військової системи. У 2010 року було підготовлено і прийнято масштабну програму озброєнь до 2020 року, яку підписав і затвердив президент РФ Дмитро Медведєв. Програма передбачала виділення 20,7 трлн рублів на нове, модернізоване озброєння і військову техніку, а також на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи [19]. У 2014 р. за сумарними асигнуваннями на армію Росія увійшла до трійки світових лідерів [20].

В кінці грудня 2011 р. Міноборони представило вже згадуваний документ під назвою «Концептуальні погляди на діяльність Збройних сил РФ в інформаційному просторі», де вперше визначався порядок дій ЗС Росії в умовах сучасної інформаційної війни, а також задані пріоритети інформаційного висвітлення і супроводу конфліктів, прописані завдання взаємодії ВС з медіа і громадськістю тощо.

Відповідно вже у березні 2012 р. віце-прем'єр РФ Дмитро Рогозін одним з перших російських високопосадовців озвучив тезу про необхідність створення в російській армії структури, аналогічної кіберкомандуванню в збройних силах США.

Влітку 2013 р. в російських ЗМІ повідомлялося про те, що вже до кінця року в російській армії з'явиться новий рід військ, який буде відповідати за інформаційну безпеку країни. Основні завдання цих військ: моніторинг і обробка інформації, що надходить ззовні, а також боротьба з кіберзагрозами. Офіцери, яких готують для служби в цих військах, в обов'язковому порядку повинні будуть пройти лінгвістичну підготовку, тобто вивчити іноземну мову, в першу чергу англійську [8].

Також у 2013 році Міноборони РФ оголосило про «велике полювання» на програмістів, які закінчують навчання в цивільних вузах, щоб залучити їх в наукові роти, які планувалося створити в якості підрозділів кібервійськ. Як заявив керівник міністерства Сергій Шойгу, з появою наукових рот може з'явитися «нове покоління людей, які будуть рухати військову науку» [7].

12 травня 2014 року Федеральне державне унітарне підприємство «Інформаційне телеграфне агентство Росії (ІТАР-ТАСС)» повідомило, що війська інформаційних операцій сформовані в Збройних силах Росії. Їх головне призначення – захист російських військових систем управління і зв'язку від кібертероризму та дій ймовірного противника. Як повідомило джерело агентства в Міноборони РФ: «Ідея створення такої структури, призначеної для кібернетичного та інформаційного протиборства з вірогідним противником, опрацьовувалася не один рік. Торішні викриття екс-співробітника ЦРУ Едварда Сноудена щодо глобального електронного стеження з боку АНБ США тільки прискорили процес прийняття рішення. До складу військ інформаційних операцій увійдуть частини і підрозділи у військових округах і на флотах, укомплектовані висококваліфікованими фахівцями: математиками, програмістами, інженерами, криптографами, зв'язківцями, офіцерами радіоелектронної боротьби, перекладачами та іншими. Керівником нової структури призначено воєначальника в генеральському званні» [21].

За повідомленнями російських ЗМІ ці війська формувалися у форматі «наукових рот» у військових частинах по всій країні. Набирали туди випускників технічних вузів – математиків, програмістів, криптографів, інженерів. В анкеті для вступу просили вказати знання мов програмування, програмних алгоритмів. Зокрема, Новосибірський державний технічний

університет оголошував серед студентів набір в наукову роту ЦНДІ Міністерства оборони РФ в Сергієвому Посаді для участі в «застосуванні суперкомп'ютерних технологій». У вересні 2015 року при Міноборони відкрилася кадетська школа ІТ-технологій, а трьома місяцями пізніше Військову академію зв'язку закінчили перші випускники наукової роти «спецназу інформаційної безпеки» [7].

Крім студентів Міноборони залучало хакерів, що мали проблеми із законом. Один з керівників кібердослідницької компанії CrowdStrike Дмитро Альперович фактично підтвердив цю інформацію: «Коли помічають когось технічно підкованого в російському підпіллі, на нього заводиться кримінальна справа, потім він просто зникає» [7].

22 лютого 2017 року міністр оборони Росії Сергій Шойгу під час свого виступу на засіданні Держдуми офіційно підтвердив існування в країні військ інформаційних операцій. За даними експертів зі спеціалізованої кампанії з інформаційної безпеки Zecurion Analytics, Росія входить в топ-5 країн за чисельністю і фінансуванням кібервійськ. Так, чисельність оцінюється приблизно в 1 тис. осіб, на фінансування яких щорічно може відводитися близько \$ 300 млн. Основними напрямками діяльності кібервійськ в Zecurion називають шпигунство, кібератаки та інформаційні війни, які включають різні засоби впливу на настрої і поведінку населення країн. При цьому чим більше розвинена країна, тим вразливіша вона для кібератак. Зокрема, керівник аналітичного центру Zecurion Володимир Ульянов зазначав: «Залежність різних пристроїв і устаткування від інтернету буде тільки зростати. В результаті буде збільшуватися вразливість окремих користувачів, їх гаджетів, машин, а також систем і інфраструктури країн» [22].

Висновки

У повній відповідності до російської концепції інформаційної та гібридної війни, Кремль створив мережу державних органів, які є частиною цілісного механізму зовнішнього впливу на будь-яку країну (міжнародну урядову чи нерегульовану організацію), що передбачає комплексне застосування усіх засобів – від кібератак у мережах і інформаційної війни – до ведення бойових дій, які підтримуються операціями з розповсюдження хаосу і безладу всередині країни ворога. Поява інтернету, зокрема, соціальних мереж, надала Кремлю прямий доступ до населення його супротивників, минаючи воротарів, роль яких раніше грали ЗМІ.

Як складові частини російської стратегії зовнішнього впливу та гібридної війни державні органи відповідають за прийняття політичних рішень та офіційну реакцію РФ на міжнародній арені. Жодна з інформаційних чи кібератак, які розпочинав Кремль – Естонія (2007), Грузія (2008), Україна (з 2014), Сирія (з 2015), як і багато інших випадків, не обходилися без участі державних органів, які спочатку санкціонували кожну інформаційну агресію, а потім супроводжували її на офіційному рівні.

Масштаби інформаційної агресії дозволяють говорити про те, що в Росії існує цілісна державна машина інформаційної війни. І за рівнем оснащення, фінансування кібератак та інформаційних війн Російська Федерація входить в топ-5 країн.

Література:

1. Канев С. Смотрящие от президента. *The New Times*. №11 (402). 04.04.16. URL: <https://newtimes.ru/stati/temyi/02436cd5b5bf254ceb4c06379300ab7-smotryashue-ot-prezidenta.html>
2. Войны и миры. Николай Патрушев: об Украине и США, киберактаках, Сирии и роли Совбеза в истории России. *Российская газета*. 18.05.2017. URL: <https://rg.ru/2017/05/18/nikolaj-patrushev-ob-ukraine-i-ssha-kiberatakah-sirii.html>
3. Мельникова О. А. Основные задачи информационного обеспечения внешнеполитической деятельности. *Вестник МГИМО-Университета*. № 2 (41) 2015. С. 95.
4. Мандро И., Гибер Н. Новый арсенал фирмы «Россия». Цикл «Информационные войны Кремля» о том, как Москва разрабатывала и реализовала стратегию «гибридного» конфликта в информационной сфере и интернете. 07.03.2017. URL: <http://inosmi.ru/politic/20170307/238837275.html>
5. Рудомський Руслан. Куратор окупированного Донбасса от ФСБ. Что известно про Сергея Беседу. *Интернет-издание Depo.ua*. 26 октября 2017. URL: <https://www.depo.ua/rus/war/kh/kurator-okupovanogo-donbasu-vid-fsb-scho-vidomo-pro-sergiya-besidu-20171026664368>
6. Барабанов М. Испытание «нового облика». Украинский конфликт и военная реформа в России. 10 ноября 2014. URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Ispytanie-novogo-oblika-17097>
7. Туровский Д. Российские вооруженные киберсилы. Как государство создает военные отряды хакеров. *Meduza*. 7 ноября 2016. URL: <https://meduza.io/feature/2016/11/07/rossiyskie-vooruzhennye-kibersily>
8. Благовещенский А. В 2013 году России появятся свои кибервойска. *Российская газета*. 05.07.2013. URL: <https://rg.ru/2013/07/05/cyberwar-site-anons.html>
9. Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова в ходе дискуссии в рамках Молодежного образовательного форума. Селигер, 27 августа 2014 г. *МИД России*. 27.08.2014. URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/7cf0446902f9584544257d410064d1c8
10. Russia Today. *Википедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/RT>
11. Російсько-українська інформаційна війна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українська_інформаційна_війна
12. МИА «Россия сегодня». URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Россия_сегодня

13. Інформагентство «Sputnik» . URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Sputnik>

14. Генерал ФСБ Беседа приїжджав к Януковичу после расстрела Майдана стимулировать сепаратизм. *Вс*, 06/04/2014. URL: <http://crime.in.ua/news/20140406/beseda>

15. Полторы тысячи сотрудников ФСБ круглосуточно сеют панику в соцсетях среди украинцев. *Обозреватель*. 28 августа 2014. URL: <https://www.obozrevatel.com/politics/28351-politoryi-tyisyachi-sotrudnikov-fsb-kruglosutochno-seyut-paniku-v-sotsialnyih-setyah.htm>

16. Федеральный Закон от 10.01.1996 № 5-ФЗ «О внешней разведке». URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102039044>

17. Служба внешней разведки России создает ботов для социальных сетей за 30 млн. Рублей. *Сайт для IT специалистов «Хабр»*. 27 августа 2012. URL: <https://habr.com/post/150269/>

18. Джулиан Купер. Военное лицо «Воинственной России». *Журнал «Россия в глобальной политике»*. 2015. №6. URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Voennoe-litco-Voinstvennoi-Rossii-17830>

19. Список стран по военным расходам. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_%D0%BF%D0%BE_%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%BC_%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BC

20. Источник в Минобороны: в Вооруженных силах РФ созданы войска информационных операций. *Федеральное государственное унитарное предприятие «Информационное телеграфное агентство России (ИТАР-ТАСС)»*. 12.05.2014. URL: <https://tass.ru/politika/1179830>

21. В интернет ввели кибервойска. Аналитики оценили количество хакеров на госслужбе. *Коммерсант*. 10.01.2017. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3187320>

22. Положение об Администрации Президента Российской Федерации, утвержденное Указом Президента Российской Федерации от 6 апреля 2004 г. № 490 «Об Администрации Президента Российской Федерации». URL: <http://letters.kremlin.ru/info-service/acts/3>

23. Федоров Ю. «Hybrid» War a la Russe: «Гибридная» война по-русски. *Центр исследований армии, конверсии и разоружения*. Київ: ТОВ «Бизнесполиграф», 2016. С. 176.

Andrii Demartyno

PhD in History

State Actors in the Russian System of Information Influence Abroad

The article examines the role and structural function of the central government bodies, which are the key elements of the Russian system of information influence on the international stage. The main actors representing the public sector within the framework of the Kremlin's foreign strategy, their main characteristics and influence on the process of making and implementing decisions of Russia's ruling establishment are analyzed.

Against the background of Russia's aggression against Ukraine, which has been lasting since 2014, information warfare in cyberspace, mass media, and social networks is one of the Kremlin's key strategies aimed at the destruction of our statehood and the demoralization of Ukrainian society.

In this regard, there is an urgent and highly topical need to study the role and place of the main state actors that determine the directions and tools for implementing the information influence of Moscow. All of this is essential to ensuring national security, in particular, when preparing appropriate foreign-policy, organizational and managerial decisions and measures to protect against the informational influence of the enemy.

Analysis of Russia's practical application of its informational and hybrid warfare technology against its neighbors shows that Moscow comprehensively uses a wide range of state bodies and non-governmental actors acting as a single mechanism under a single scenario to strengthen its influence externally.

In Russia, the state bodies that control activities in the information sphere, and perform work related to international relations and security include:

The Security Council of Russia and the Presidential Administration of the Russian Federation;

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation;

Foreign media financed from the federal budget;

The Federal Security Service of the Russian Federation (FSB of Russia) and the Foreign Intelligence Service of the Russian Federation;

Ministry of Defense of the Russian Federation (Ministry of Defense of Russia).

Keywords: *information warfare, cybersecurity, abroad broadcasting.*

УДК 341.123

Кресін Олексій Веніамінович

доктор юридичних наук, доцент

ЗАСОБИ МИРНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ООН

Класифіковано види здійснення діяльності ООН в інтересах миру. Зокрема, серед них виокремлені: участь ООН у мирному розв'язанні спорів; миротворчі операції; ініціативи щодо деколонізації; ініціативи щодо роззброєння; боротьба з тероризмом. Мирне розв'язання спорів згідно з розділом VI Статуту ООН здійснюється за згодою сторін згідно з процедурою, обраною ними або запропонованою Радою Безпеки. Проаналізовано засоби мирного розв'язання міжнародних спорів. Такими нормативно визначеними засобами є: переговори, обстеження, посередництво (навіть після початку бойових дій), примирення, добрі послуги, арбітраж, судовий розгляд (у Міжнародному Суді ООН).

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, миротворча діяльність, мирне розв'язання міжнародних спорів, переговори, обстеження, посередництво, примирення, добрі послуги, арбітраж.

Агресія Російської Федерації проти України розпочалася чотири роки тому, в лютому 2014 р. з операцій спецслужб, замаскованих під народне невдоволення, а продовжилася у вигляді прямого вторгнення російських військ і найманців, організації незаконних збройних формувань та колаборантських «органів влади». Неможливість суто воєнного вирішення проблеми зважаючи на різницю військового потенціалу України та РФ, ймовірні значні людські втрати і неоднозначність позиції провідних держав світу й міжнародних організацій змушують нашу державу шукати альтернативні

шляхи припинення російської агресії. І хоча використання системи засобів мирного розв'язання спорів, напрацьованих у діяльності ООН, у випадку з агресією РФ проти України може видатися малоімовірним, усе ж вони заслуговують на прискіпливу увагу.

Серед форм здійснення діяльності ООН в інтересах миру в різний час були сформульовані й апробовані такі (перелік є авторським і не претендує на вичерпність): 1) участь ООН у мирному розв'язанні спорів (peaceful settlement of disputes); 2) миротворчі операції; 3) ініціативи щодо деколонізації; 4) ініціативи щодо роззброєння; 5) боротьба з тероризмом. Миротворчу діяльність (діяльності в інтересах миру) можна визначити як «систематизований зовнішній вплив, спрямований на врегулювання або зниження інтенсивності конфлікту» [1].

Мирному розв'язанню спорів присвячено розділ VI Статуту ООН. Зокрема, однією з форм миротворчої діяльності є ухвалення Радою Безпеки ООН вимоги до сторін міжнародного конфлікту вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів чи угод чи за допомогою інших мирних засобів за їх вибором (ст. 33). Іншою, пов'язаною формою є розслідування спору чи ситуації Радою Безпеки з метою визначення, чи загрожують вони міжнародному миру та безпеці (ст. 34). РБ має повноваження рекомендувати «належну процедуру чи методи врегулювання» спору чи ситуації, й зокрема ту, що вже ухвалена сторонами, або іншу на свій розсуд, якщо сторони не дійшли згоди; чисто юридичні аспекти спору мають передаватися до Міжнародного Суду (ст. 36, 37, 38).

Положення ст. 33 Статуту ООН відтворюються у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно із Статутом ООН (1970 р.) [2], а Манільська

декларація щодо мирного вирішення міжнародних спорів 1982 р. та Декларація про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою чи її застосування у міжнародних відносинах 1987 р. доповнюють цей перелік добрими послугами [3, 4, 5].

Розглянемо ці елементи окремо.

Переговори передбачають «безпосередні дискусії дипломатичних представників конфліктуючих сторін з метою досягнення угоди» [6], є найбільш доступним і ефективним, провідним засобом мирного розв'язання спорів; вони передбачають узгодження конкретних цілей, складу учасників та інших процедурних питань самими сторонами спору, але з дотриманням принципу рівноправності [7]. Цьому елементу мирного розв'язання спорів присвячено Принципи та настанови для ведення міжнародних переговорів 1998 р. [8]. Консультації сторін здійснюються на основі їх добровільної згоди і є засобом вирішення спорів, попередження конфліктів, а також способом досягнення домовленості про застосування інших засобів урегулювання [9].

Обстеження здійснюється у випадках, коли сторони спору не можуть або не бажають погодитися щодо тих чи інших фактів і згодні на з'ясування сутності конфлікту комісією нейтральних експертів [10]. Воно передбачає створення на основі окремої угоди сторін спору міжнародної слідчої комісії, нерідко на чолі з представником третьої держави чи міжнародної організації [11].

Згідно з Конвенцією про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) 1907 р., до якої безпосередньо апелюють резолюції ГА ООН, за необхідності встановити спірний факт на основі спеціальної угоди між сторонами може бути заснована міжнародна слідча комісія, покликана здійснити розслідування і надати висновок, що не має зобов'язального характеру (ст. 9, 10, 35) [12].

Як на досвід інституціоналізації у цьому контексті вкажемо на Резолюцію 2329 (XXII) Генеральної Асамблеї «Питання про методи з'ясування фактів» 1967 р., що запропонувала Генеральному секретарю скласти список експертів, у тому числі юристів, для міжнародних комісій із з'ясування фактів на основі пропозицій держав-членів. Такий список було складено, до 1969 р. 42 держави призначили до нього 189 експертів [13].

Посередництво передбачає участь у переговорах третьої сторони з дорадчими повноваженнями [14]. Згідно з Конвенцією про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) 1907 р. держави – сторони спору мають звертатися до добрих послуг чи посередництва незацікавлених держав (ст. 2) або приймати відповідні пропозиції таких держав, навіть після початку бойових дій (ст. 3, 7) [15]. Посередництво, за цією конвенцією, передбачає «узгодження протилежних претензій та заспокоєння почуття неприязні» між сторонами спору, має дорадчий характер і припиняється, якщо запропоновані засоби примирення не були прийняті однією із сторін (ст. 4 – 6) [16].

Примирення є схожою до посередництва процедурою, але більш формальною і менш гнучкою, передбачає створення міжнародної узгоджувальної комісії, висновки якої мають рекомендаційний характер [17]. Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. з поправками, внесеними Генеральною Асамблеєю ООН у 1949 р., передбачав запровадження узгоджувальної процедури для міждержавних спорів, що не можуть бути вирішені дипломатичним шляхом. Для цього за згодою сторін або за ініціативою однієї сторони третьою державою (державами) або головою Генеральної Асамблеї мала створюватися постійна чи спеціальна узгоджувальна комісія з представників сторін та третіх держав (ст. 2 – 16) [18, 19]. Процедуру здій-

снення цього елемента мирного розв'язання спорів розглянуто у Типовому узгоджувальному регламенті ООН для вирішення спорів між державами 1995 р. [20].

Добрі послуги передбачають зведення за столом переговорів сторін спору і надаються третьою стороною, зокрема в умовах розірвання сторонами дипломатичних відносин або їх небажання першими виявити ініціативу щодо початку переговорів [21]. «Загальна доктрина» 2008 р. визначає добрі послуги як «авторитет і легітимність, підкріплені чиеюсь моральною висотою чи одержані завдяки чийсь посаді чи функції, що дають змогу здійснювати дії на підтримку іншого» [22].

Арбітраж передбачає передання (на основі спеціальної угоди, застереження у договорі чи загальних арбітражних договорів) спору сторонами на розгляд обраним ними суддям (постійному арбітражу чи арбітражу *ad hoc*), рішення яких має базуватися на нормах і принципах міжнародного права та є юридично обов'язковим [23]. Згідно з Конвенцією про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) 1907 р. передбачалася можливість створення міжнародних третейських судів, рішення яких є обов'язковими для сторін (ст. 37, 38, 55, 84) [24]. Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. з поправками, внесеними ГА ООН у 1949 р., вказував, що спори, «щодо яких сторонами взаємно оспорювалося б яке-небудь право», мали передаватися, за згодою сторін, на розгляд третейського суду, а якщо згоди немає – на розгляд Міжнародного Суду (ст. 17 – 20). Але положення Загального акту мали поширюватися лише на спори, сторони яких цей акт ратифікували (ст. 29) [25], а таких країн небагато [26].

Судовий розгляд передбачає передання спору міжнародним судам, рішення яких є остаточними і обов'язковими [27].

Отже, вичерпного переліку форм здійснення миротворчої діяльності ООН не існує, але насамперед це мирне розв'язання спорів і миротворчі операції. Мирне розв'язання спорів згідно з розділом VI Статуту ООН здійснюється за згодою сторін згідно з процедурою, обраною ними або запропонованою Радою Безпеки. Нормативно визначеними засобами мирного розв'язання міжнародних спорів є: переговори, обстеження, посередництво (навіть після початку бойових дій), примирення, добрі послуги, арбітраж, судовий розгляд (у Міжнародному Суді ООН).

Література:

1. Воробйов Р. А. Класифікація видів миротворчої діяльності. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія Юрид. науки*. Вип. 6. Т. 2. 2015. С. 38.

2. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml

3. Манильская декларация о мирном разрешении международных споров. Принята резолюцией 37/10 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 1982 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/manila_declaration.shtml

4. Декларация об усилении эффективности принципа отказа от угрозы силой или ее применения в международных отношениях. Принята резолюцией 42/22 Генеральной Ассамблеи от 18 ноября 1987 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/useofforce_refraining.shtml

5. Шібель В. Миротворчий процес: методологічні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6.

6. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. Київ: Либідь, 1995. С. 28.

7. Батычко В. Т. Международное право. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011. URL: http://www.aup.ru/books/m232/4_6.htm

8. Принципы и установки для ведения международных переговоров. Приняты резолюцией 53/101 Генеральной Ассамблеи от 8 декабря 1998 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disputes.shtml

9. Батычко В. Т. Цит. праця.

10. Бруз В. С. Цит. праця. С. 28.

11. Батычко В. Т. Цит. праця.

12. Конвенция о мирном решении международных столкновений. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_938

13. Бруз В. С. Цит. праця. С. 30-31.

14. Бруз В. С. Цит. праця. С. 28.

15. Конвенция о мирном решении международных столкновений...

16. Конвенция о мирном решении международных столкновений...

17. Батычко В. Т. Цит. праця.

18. Общий акт о мирном разрешении международных споров от 26 сентября 1928 г. с поправками, внесенными Генеральной Ассамблеей ООН 28 апреля 1949 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f68

19. Бруз В. С. Цит. праця. С. 30-31.

20. Типовой согласительный регламент ООН для разрешения споров между государствами. Принят резолюцией 50/50 Генеральной Ассамблеи от 11 декабря 1995 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dispute.shtml

21. Бруз В. С. Цит. праця. С. 28-29.

22. United Nations Peacekeeping Operations. Principles and Guidelines. United Nations, 2008. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping/en/capstone_eng.pdf P. 95.

23. Бруз В. С. Цит. праця. С. 28.

24. Конвенция о мирном решении международных столкновений...

25. Общий акт о мирном разрешении международных споров...

26. Бруз В. С. Цит. праця. С. 30-31.

27. Бруз В. С. Цит. праця. С. 28.

Oleksii Kresin

Doctor of Juridical Science,
Associate Professor

Means of Peaceful Settlement of International Disputes in the Activities of United Nations

The impossibility of a purely military solution to the problem of ending the Russian aggression against Ukraine compels our state to look for alternative ways. And while the use of a system of peaceful settlement of international disputes in the work of the United Nations in this case may seem unlikely, they still deserve close attention. Among the forms of UN activities in the interests of peace at different times were formulated and tested: 1) UN participation in peaceful settlement of disputes; 2) peacekeeping operations; 3) decolonization initiatives; 4) disarmament initiatives; 5) the fight against terrorism. Negotiations provide for direct discussions of diplomatic representatives of the conflicting parties in order to reach agreement, is the most accessible and effective, the leading means of peaceful settlement of disputes. The survey is carried out in cases where the parties to the dispute can not or do not want to agree on certain facts and agree to find out the essence of the conflict by the commission of neutral experts. The mediation involves participation in negotiations of a third party with advisory powers. Reconciliation is similar to the mediation procedure, it provides for the establishment of an international conciliation commission, the conclusions of which are of a recommendatory nature. Good services include the gathering of the parties to the dispute at the negotiation table and provided by a third party, in particular in the event of termination of diplomatic relations by the parties or their reluctance to first manifest the initiative to open negotiations. Arbitration provides for the transfer of the dispute to the parties for consideration by their elected judges whose decisions are legally binding. The trial implies the transfer of the dispute to international courts whose decisions are final and binding. Thus, the peaceful settlement of disputes in accordance with Section VI of the Charter of the United Nations is carried out with the consent of the parties in accordance with the procedure chosen by them or proposed by the Security Council. Normatively determined means of peaceful resolution of international disputes are: negotiations, survey, mediation (even after the beginning of hostilities), reconciliation, good offices, arbitration, international trial (in the UN International Court of Justice).

Keywords: United Nations, peacekeeping, peaceful settlement of international disputes, negotiations, survey, mediation, reconciliation, good offices, arbitration.

УДК 341.123

Стойко Олена Михайлівна

доктор політичних наук

ІДЕОЛОГІЧНА ЕВОЛЮЦІЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН

Розглянуто зміну концептуальних підходів ООН до миротворчої діяльності після закінчення «холодної війни». На прикладі ситуації у Південному Судані проаналізовано недоліки ліберального підходу до миробудівництва. Висвітлено особливості прагматичного підходу та виділено три сценарії еволюції миротворчості ООН: мінімальний, нейтральний та заохочувальний. Мінімальний передбачає, що міжнародна спільнота береться лише за гарантування мінімальних вимог щодо прав людини і громадянина і ліквідацію лише ключових викликів міжнародній безпеці. Нейтральний варіант акцентує увагу лише на підтримці місцевих соціально-політичних процесів, не нав'язуючи свої цінності та інституційні рамки. Заохочувальний варіант орієнтується на розробку комплексу заходів, що стимулюють уряди рухатися у бажаному напрямі інституційного розвитку.

Ключові слова: миротворчість, миробудівництво, ООН, державобудівництво.

Історія миротворчих операцій ООН розпочалася у травні 1948 року з місії Сприяння забезпеченню стабільності на Близькому Сході, яка триває і до сьогодні. Загалом ООН організувала 71 мирну місію, 14 з яких реалізуються нині. Понад 90 тис. осіб зі 124 країн світу беруть участь у їх проведенні, а бюджет миротворчих операцій на період з липня 2018 по липень 2019 рр. складає майже 6,7 млрд. дол. США. За весь період миротворчої діяльності загинуло майже 4 тис. миротворців.

Попри загальне зміцнення миру за останню чверть століття в останні роки (починаючи з 2012 р.) відбувається ослаблення недавніх позитивних тенденцій і конфлікти знову ширяться. Найбільш тривожним є те, що за останні кілька років зросла кількість громадянських воєн і вперше за десятиліття зросла кількість нападів на цивільних осіб з боку урядів і озброєних груп [1]. Це посилюється поширенням екстремізму, пов'язаного з насильством, що може сприяти зростанню тероризму. Понад 50 млн. осіб були змушені залишити свої будинки, що є історичним максимумом, і стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном, що лягає значним тягарем на країни приюту і серйозно позначається на можливостях реагування гуманітарних установ.

У 1987 р. здійснювалося 5 мирних операцій, а в 1993 р. їх кількість сягнула 19, у 1995 р. – 20. Певний спад був зареєстрований у 2003 р. – 14, а в 2014 р. – 16 [2]. При цьому не всі миротворчі операції здійснюються лише ООН. У період 2004-2013 років до стабілізації конфлікту залучалися регіональні організації та ситуативні альянси (як у випадку місій у ЦАР, Чаді і Дарфурі).

В останні роки миротворча операція ООН у Сьєрра-Леоне стала найбільш цитованим прикладом успішної миротворчості. З 1999 по 2005 роки миротворці ООН працювали у цій країні для стабілізації ситуації під час і після завершення громадянської війни. Основними цілями місії були допомога у роззброєнні та виконання умов мирної угоди. ООН також брала участь у створенні судів для розгляду злочинів проти людяності, військових злочинів та порушення як міжнародного, так і національного права. У Ліберії встановлення миру вдалося домогтися за допомогою чотирьох миротворчих місій впродовж двадцяти років. У роботі «Чи справді працює миротворчість» [3] В. Фортна проаналізувала резуль-

тати миротворчості на прикладах громадянських воєн і з'ясувала, що присутність миротворців зменшує ризик відновлення громадянської війни на 70-75%.

Однак далеко не завжди миротворчі місії ООН приносять успіх. Вбивства в Сребрениці в ході боснійської війни 1992 – 1995 років відбулися за присутності миротворців ООН з Нідерландів. Було вбито близько 8 тис. мусульман, що є найбільшим вбивством в Європі після Другої світової війни. Більше того, «блакитні шоломи» використовувалися як заручники сербами, щоб стримати військову операцію з боку Заходу. В Африці ООН не вдалося запобігти геноциду в Руанді в 1994 р., коли загинуло за різними підрахунками від 500 тис. до 1 млн. осіб. Окрім того, миротворці ООН у Сомалі були змушені залишити країну після погіршення ситуації в 1995 р. Громадянська війна в країні продовжувалася після виходу ООН і триває досі.

Сьогодні низка дослідників констатують, що на сьогодні миротворчість уже не є пріоритетом у діяльності міжнародних організацій, зокрема ООН. Остання дедалі більше орієнтується на створення у постраждалих від конфлікту країнах умов, які б дали їм змогу самостійно знаходити розв'язок внутрішніх проблем, відмовляючись від безпосереднього зовнішнього втручання, що широко практикувалося в 1990-х роках. Нині очевидно, що такий підхід пропонував шаблонні рішення, орієнтовані насамперед на інтереси міжнародних акторів, спряв збільшенню «ризиків загострення розбіжностей» [4, р. 12] між країнами-членами ООН.

Не останню роль у зміні підходу відіграло усвідомлення відсутності казуальності та лінійності у розвитку сучасних конфліктів, розуміння складності їх природи, що вимагає відмови від шаблонних рішень, орієнтації на гнучкі стратегії вирішення конфліктів з урахуванням місцевої специфіки.

ООН більше не прагне позиціювати себе як зовнішнього експерта та управлінця у процесах перехідного миробудівництва, а прагне подавати себе як частину внутрішніх процесів підтримки та примирення. Цей прагматичний підхід, робота з місцевими процесами: «вимагає, щоб персонал ООН на місцях взаємодівав з людьми і громадами, які звернулися за допомогою, ... пріоритетом має бути ближча взаємодія з місцевим населенням для кращого розуміння їх проблем, потреб та прагнень» [4, р. 30].

Відповідно, ООН намагається дистанціюватись від миробудівництва, акцентуючи увагу на мирі як стабільності і легітимності, а не перетвореннях під міжнародним тиском, що переслідує власні цілі і реалізується зовнішніми акторами у соціальній та політичній сферах.

Прагматизм можна розглядати як «реалістичну» відповідь на ліберальний ідеалізм в міжнародному миробудівництві. Згідно з Д. Лейком миробудівництво перетворилося на ліберальний проект одночасно із завершенням «холодної війни» в 1990-х роках. До того США та Радянський Союз були зацікавлені у підтримці лояльних режимів і жодної концепції миробудівництва як просування ліберальних інститутів ззовні не існувало: «Ліберальне державобудівництво почалося з кінцем «холодної війни», маючи за мету побудову легітимних держав та послуговувалося стратегією, за якою демократія та вільний ринок є достатніми для легітимного управління з точки зору народу» [5, р. 6].

Однак проблема полягає в тому, що ліберальна модель державного будівництва, що набула популярності в кінці ХХ ст., є радше ідеологічним концептом, що відповідав тодішнім уявленням про позитивну роль певних політичних інститутів. На практиці з'ясувалося, що, всупереч поширеній думці, легітимність не успадковується інститутами як такими чи лише тими, що сформовані

згідно з принципом представництва. Інститути не є сильними по своїй природі чи приймаються суспільством самі по собі, що є частою помилкою у всіх випадках державотворення протягом останнього десятиліття, оскільки інституціоналісти переоцінювали легітимність влади демократичних інститутів.

У свою чергу прагматизм як критика миробудівництва проблематизував ідею інституційного будівництва як зверху вниз, так і знизу вверху. На особливу увагу заслуговує позиція прагматиків як щодо ідеї, що міжнародні експерти можуть запропонувати інституційні рішення, придатні для експорту в інші країни, що була досить популярна у кінці 1990-х років, так і щодо уявлення, що глибокі соціальні, економічні чи політичні реформи, реалізовані під тиском ззовні, можуть змусити ліберальні інститути працювати ефективно, що характерно для підходу до миробудівництва як державного будівництва, застосовуваного у 2000-х роках. Обидва цих ліберальних підходи припускають, що зовнішні актори можуть впливати на соціально-економічні та політичні процеси, отримувати бажані результати послуговуючись принципом лінійності й казуальності: певна політика за будь-яких умов дає конкретні прогнозовані наслідки. Прагматики також критикували застосування універсальних рецептів розв'язання проблем країн без урахування їх особливостей.

Ситуація у Південному Судані є хорошою ілюстрацією невдач ООН у сфері миробудівництва. 9 січня 2005 р. у результаті підписання комплексної мирної угоди між урядом Судану та Народно-визвольним рухом Судану завершилася громадянська війна, що тривала понад 20 років. Угода передбачала проведення референдуму для визначення статусу Південного Судану, який відбувся у січні 2011 р. На ньому майже 99% учасників проголосували за незалежність, її було проголошено 9 липня 2011 р.

Для нормалізації процесу формування нової держави рішенням РБ ООН [6] було створено місію ООН у Республіці Південний Судан (МООНПД).

Її мандат передбачав: підтримку уряду в справі зміцнення миру і сприяння довгостроковому державному будівництву та економічному розвитку; сприяння уряду в здійсненні ним своїх обов'язків щодо запобігання, пом'якшення та врегулювання конфліктів і захисту цивільних осіб; підтримка органів влади у встановленні верховенства права і зміцненні секторів безпеки і правосуддя в країні. Максимальна чисельність встановлювалася на рівні 7000 військовослужбовців, включно з офіцерами зв'язку і штабними офіцерами, до 900 осіб цивільного поліцейського персоналу, включаючи, де це доречно, сформовані підрозділи, цивільним компонентом, включно з технічними фахівцями з розслідувань у сфері прав людини.

У кінці 2013 – на початку 2014 р. у державі виник збройний конфлікт, в який виявилися залучені сім з десяти штатів, а на адресу місії ООН лунали обвинувачення в упередженості, сприянні неурядовим силам, у низці міст відбулися демонстрації проти ООН.

Зростання кількості біженців, які шукали захисту в представників ООН, загрози нападу на об'єкти місії, перешкоджання її діяльності зумовили ухвалення нової резолюції РБ 24 грудня 2013 р. [7]. Через надзвичайний характер до складу місії вводився військовий (12500 осіб) і поліцейський (1323 особи) компоненти. У результаті розширення присутності ООН вдалося врятувати та захистити значну кількість цивільних осіб.

У 2014 р. Генеральний секретар ООН у своїй доповіді [8] запропонував переглянути основні завдання операції й перейти від миробудівництва, державного будівництва і зміцнення державної влади до неупередженої взаємодії з обома сторонами. Такий крок дав би змогу

підтримувати зв'язки між усіма сторонами конфлікту та здійснювати реалізацію завдань місії. Відповідно, основна мета місії полягатиме у захисті цивільних осіб і прав людини, сприянні створенню сприятливих умов для постачання гуманітарної допомоги на вимогу учасників конфлікту до його завершення. 27 травня 2014 р. РБ внесла відповідні зміни до мандату місії [9]. Крім того, було схвалено введення військового компоненту (до 12500 осіб) та поліцейського (до 1323 осіб), а також розгортання цільової групи міжурядового органу з питань розвитку для підтримки захисту мирного населення у рамках механізму з контролю і перевірки, створеного згідно з Угодою про припинення воєнних дій від 23 січня 2014 р.

Захист мирного населення передбачав:

1) захист осіб, які знаходяться під загрозою фізичного насильства, незалежно від джерела такого насильства, в рамках своїх можливостей і районів розгортання, приділяючи особливу увагу захисту жінок і дітей;

2) стримування насильства щодо мирного населення, в тому числі іноземних громадян, особливо за допомогою ініціативного розгортання, активного патрулювання, приділяючи особливу увагу переміщеним цивільним особам, зокрема тим, які перебувають у зонах під охороною і таборах біженців, гуманітарному персоналу і правозахисникам; виявлення загроз і нападів на цивільне населення, в тому числі за допомогою підтримання регулярного контакту з цивільним населенням і тісної взаємодії з гуманітарними, правозахисними організаціями і організаціями, що займаються питаннями розвитку в районах, де існує високий ризик виникнення конфлікту, особливо в тих випадках, коли уряд країни не може або не в змозі гарантувати таку безпеку;

3) впровадження стратегії раннього попередження в рамках всієї місії, включно із скоординованим підходом

до збору інформації, моніторингу, перевірки, раннього попередження та поширення, і механізми реагування, включно з механізмом реагування для підготовки до можливих нападів на персонал і об'єкти ООН;

4) забезпечення цивільної охорони й безпеки в рамках захисту МООНПС цивільних об'єктів;

5) надання добрих послуг, проведення заходів зі зміцнення довіри й сприяння на підтримку стратегії місії щодо захисту, в тому числі сприяння міжетнічному примиренню в районах, де існує висока небезпека виникнення конфлікту, як невід'ємна частина довгострокової діяльності у сфері державного будівництва;

6) створення умов для подальшого безпечного та добровільного повернення внутрішньо переміщених осіб і біженців.

Що стосується спостереження за дотриманням і розслідування порушень прав людини, то така діяльність включала здійснення контролю, проведення розслідувань, перевірок і регулярне оприлюднення випадків недотримання і порушення прав людини, порушення міжнародного гуманітарного права, включно з випадками, що можуть бути рівносильні воєнним злочинам і злочинам проти людяності.

Також на місію було покладено обов'язок створення умов для постачання гуманітарної допомоги. Підтримка виконання угоди про припинення бойових дій полягала у забезпеченні належної координації дій разом зі Спільним технічним комітетом, механізмом спостереження і контролю і групами спостереження і контролю; забезпеченні охорони і підтримки механізму спостереження і контролю Міжурядової організації з питань розвитку.

Тобто, у випадку Південного Судану провал операції з миробудівництва і незадоволення населення діяльністю ООН змусило останню обмежити мандат миротворців лише підтриманням миру.

Невдалий досвід миробудівництва у низці країн довів небезпеку надмірної довіри до узагальнених рецептів зовнішніх акторів, засвідчивши, що соціальні розмежування, унікальні для кожної країни, можуть мати вирішальний вплив на утвердження і розвиток ліберальних, демократичних інститутів. Таким чином, прагматичний підхід відходить від зовнішніх чи універсальних цілей та орієнтується на сукупність соціально-політичних показників, що дають повнішу інформацію про суть проблеми та можливі рішення. Тому при вирішенні конфліктних ситуацій важливо зосередитись насамперед на тому, як насправді дане суспільство функціонує, ніж на просуванні ліберальних ідей Заходу. Поширення такого підходу означало своєрідну смерть миробудівничого руху, оскільки дедалі більше фахівців та політиків погоджувалося з тим, що міжнародна інтервенція, керована ліберальним, універсальним розумінням, може лише погіршити ситуацію.

Навіть більше, популярною ставала думка, що незалежно від катастрофічності ситуації, що склалася у конкретній країні, міжнародне втручання у кращому випадку не принесе позитивних результатів, а в гіршому – лише загострить проблеми. Як політики, так і радикальні критики дедалі частіше погоджуються з думкою, що збереження статус-кво може бути найбільш оптимальним варіантом, ніж намагання здійснити будь-які позитивні перетворення.

Таким чином розчарування у результатах втручання з боку міжнародної спільноти лягло в основу критики миробудівництва прагматиками, що виводить на три варіанти подальшої діяльності міжнародних організацій, зокрема і ООН, у сфері врегулювання конфліктів:

1) мінімальний: міжнародна спільнота береться лише за гарантування мінімальних вимог щодо прав людини і громадянина і ліквідацію лише ключових викликів

міжнародній безпеці, що є набагато важливішим, ніж демократія. Іншими словами, йдеться про один з проявів прагматизму і повернення в епоху «холодної війни», коли лояльні режими отримували підтримку без втручання в їх внутрішню політику;

2) нейтральний: миробудівництво зосереджується лише на підтримці місцевих соціально-політичних процесів, не нав'язуючи свої цінності та інституційні рамки. Тобто робота ведеться з наявними у конкретній країні ресурсами та можливостями, а міжнародні актори не втручаються у внутрішньополітичні процеси, що перетворює миротворчість у царину діяльності недержавних організацій, що переймаються розвитком громад та соціальним добробутом.

3) заохочувальний: міжнародні актори не прагнуть до прямого втручання у конфліктну ситуацію, а розробляють комплекс заходів, що стимулюють уряди рухатися у бажаному напрямі інституційного розвитку.

Водночас низка експертів виходять за рамки ідеологічних підходів і намагаються виділити чинники успішності миротворчих операцій, що мають об'єктивний характер. Аналіз відповідної літератури дає змогу виділити сім передумов вдалої миротворчості ООН.

1. Готовність учасників конфлікту до співробітництва. Сторони конфлікту справді бажають співпрацювати для реалізації цілей миротворчої операції. Для цього вони мають розглядати її як важливу складову мирного процесу, який вони розглядають як найкращу альтернативу конфлікту. Якщо ж почати встановлювати мир в умовах, коли сторони планують поновити конфлікт після завершення місії ООН, то досягнені результати будуть швидко втрачені [10].

Згода учасників конфлікту, неупередженість та використання сили тільки в порядку самооборони повинні залишатися фундаментальними принципами

миротворчості [12]. Однак досвід показує, що в контексті внутрідержавних / транснаціональних конфліктів принципом згоди можна маніпулювати. Тому стосовно операцій ООН неупередженість повинна означати дотримання принципів Статуту: якщо одна зі сторін мирної угоди явно і безперечно порушує його умови, подальше однакове ставлення Організації Об'єднаних Націй до всіх сторін може в кращому випадку привести до неефективності, а в гіршому – рівносьильне змові зі злом. Жодна невдача не завдала більшої шкоди престижу миротворчої діяльності ООН в 1990-х роках, ніж її небажання відрізнити жертву від агресора.

2. Гарантування певного рівня безпеки. На початку миротворчої операції сторони конфлікту можуть розглядати мир як найкращу альтернативу, однак відсутність довіри один до одного провокує подальше використання методів збройної боротьби. Щоб зупинити цю спіраль насильства та запустити процес роззброєння та демобілізації, операція має надати альтернативні джерела для почуття безпеки. Сторони конфлікту вважатимуть, що безпека зростає, якщо припинення дотримання вогню моніториться військовими, які мають відповідний мандат, викликають довіру, досить численні, добре підготовлені та озброєні [13].

Виконати цю вимогу досить складно без участі великої держави, спроможної і готової застосувати силу для виконання завдань мандату миротворчої місії. Великі держави мають більше ресурсів і більш послідовні у готовності її застосувати, що посилює ефективність втручання. Вони мають відправити свої війська разом з миротворчою місією ООН для гарантування успіху останньої [14]. Успішна миротворча операція це та, що дає змогу встановити інституційну владу та виконати мандат місії.

3. Орієнтованість на ліквідацію причин конфлікту, а не на наслідки. Встановлення миру буде нетривким, якщо не будуть ліквідовані причини до конфлікту, що обернеться новою фазою збройної боротьби. Вірогідність, що операція розв'яже проблеми, що лежать в основі конфлікту, зростає, якщо вона орієнтується на їх максимальне охоплення (ширина), і кожна з них отримує належну увагу (глибина). Якщо не всі причини отримали належне висвітлення, то шанси на відновлення конфлікту зростають. Найбільше потребують уваги такі причини конфлікту як нелегітимність держави і уряду [15].

До числа інших змінних величин, від яких залежить складність здійснення мирного процесу, належать перш за все джерела конфліктів [12]. Ними можуть бути економічні проблеми (наприклад, питання бідності, розподілу доходів, дискримінації або корупції), політичні проблеми (відверта боротьба за владу), ресурси та інші екологічні питання (наприклад, боротьба за мізерні запаси водних ресурсів) або питання етнічного походження, релігії або грубих порушень прав людини. Політичні та економічні цілі можуть мати більш непосредний характер і бути більш відкритими для компромісу, ніж цілі, пов'язані з потребами в ресурсах, етнічним походженням або релігією.

4. Політична підтримка. Успішна миротворча операція реалізується за наявності політичної підтримки і готовності до співробітництва міжнародних акторів. Зокрема, особливо важливою є підтримка постійних членів Ради Безпеки, оскільки вони уповноважені приймати необхідні резолюції та мандат, а також можуть чинити тиск на повстанців, щоб вони прийняли умови миру. У в згаданому вище звіті Л. Брахімі зазначалося, що повна і суттєва політична підтримка Ради Безпеки залишається одним з ключових елементів успіху.

Політика повинна визначати підходи до планування і проведення миротворчих операцій. Міцний мир досягається за допомогою не військових і технічних заходів, а через політичні рішення. Політичні рішення мають завжди визначати підходи до планування та розгортання миротворчих операцій ООН. Необхідність підтримки з боку сусідніх країн є очевидним, оскільки ці країни часто підтримують певні сторони конфлікту і реалізація певних інструментів миротворчої операції не можлива без їх допомоги [16; 17].

Сусідні держави можуть сприяти загостренню проблеми, пропускаючи контрабандні товари, які використовуються для підтримки конфлікту, виступаючи як посередники або дозволяючи бойовикам розгортати свої бази на їх території. Для надання протидії таким сусідам, що підтримує конфлікт, операція на користь миру повинна користуватися активною політичною, матеріально-технічною та/або військовою підтримкою однієї або декількох великих держав або великих регіональних держав. Чим складніша операція, тим важливішою є така підтримка.

Більше того, противники миру схильні ігнорувати положення мирних угод, якщо у них є власне незалежне джерело доходів, що дозволяє оплачувати солдат, закуповувати зброю, збагачувати керівництво повстанців. Якщо не вдається припинити потік таких доходів від незаконного експорту наркотичних засобів, дорогоцінних каменів або інших цінних товарів, мир не може бути стійким.

5. Своєчасність втручання. Миротворча операція має бути розгорнута своєчасно і у відповідний час. Перші 6-12 тижнів після припинення вогню або укладення мирної угоди часто мають вирішальне значення як для встановлення міцного миру, так і для підтримання авторитету нової операції [12]. Можливості,

втрачені протягом цього періоду, важко компенсувати. Інтервал між підписанням мирної угоди та розгортанням операції має бути зведений до мінімуму, щоб підтримати імпульс до миру [18; 12]. Надто пізнє розгортання може також ослабити уже стабілізовані інститути.

6. Компетентне керівництво і персонал. Чітка структура управління підготовленим персоналом відіграють провідну роль у реалізації мандату, оперативному реагуванні на зміни ситуації, прийняттю ефективних рішень [19]. Критики втручання ООН у конфлікти вказують на те, що миротворчі контингенти формуються не виходячи з професіоналізму, а з готовності країн надати своїх солдат та отримати фінансові ресурси. Відповідно, якість персоналу є досить низькою, члени місій орієнтуються насамперед на пошук місцевих розваг, а не дотримання вимог мандату. Також виникають труднощі з координацією їх діяльності, оснащення та обмундирування.

7. Наявність довготривалої стратегії. Миротворча операція лише започатковує позитивні зміни, укорінення яких вимагає тривалого часу, ініціює вирішення проблем, що лежать в основі конфлікту. Більше того, за відсутності достатньої послідовності, вірогідно, що короткого періоду присутності миротворчого контингенту недостатньо для стабілізації політичної, економічної ситуації у країні, тому позитивні результати операції швидше за все будуть скороминущими [20].

Отже, миротворча діяльність ООН протягом останніх трьох десятиліть перейшла від лібералізму (сприяння утвердженню демократичних інститутів та ліберальних цінностей шляхом реалізації під зовнішнім тиском універсальних рецептів розв'язання конфліктів) до прагматизму – вживання лише тих заходів, що враховують особливості конкретної конфліктної ситуації. Відпо-

відно, подальша політика миротворчості ООН буде реалізовуватися згідно з одним із трьох сценаріїв: мінімального, нейтрального або заохочувального. Таку ідеологічну еволюцію діяльності ООН у сфері миротворчості слід мати на увазі оцінюючи перспективи впровадження миротворчої місії в Україні для врегулювання ситуації в Донбасі. Тому будь-яке рішення ООН по Україні (навіть відмова від введення миротворчого контингенту) слід розглядати не лише з позицій реалізму (складнощі із узгодженням позицій постійних членів Ради Безпеки ООН, наявність консенсусу у Генеральній Асамблеї), а й перспектив розвитку організації: чи продовжить вона відігравати провідну роль у врегулюванні міжнародних конфліктів, чи самоусунеться, поступившись місцем регіональним акторам і відмовившись від реалізації масштабних проектів.

Література:

1. Доклад Независимой группы высокого уровня по миротворческим операциям об объединении наших сил в интересах мира: политика, партнерство и люди 2015 A/70/95 S/2015/446. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2015/446 (дата звернення: 12.09.2018).
2. Roser M., Nagdy M. Peacekeeping. URL: <https://ourworldindata.org/peacekeeping> (дата доступу: 20.06.2018).
3. Fortna V. P. Does peacekeeping work? Shaping belligerents' choices after civil war. Princeton: Princeton University Press, 2008. 232 p.
4. Uniting our strengths for peace: Politics, partnership and people. Report of the high-level independent panel on United Nations peace operations. New York: United Nations, 2015. URL: http://peaceoperationsreview.org/wp-content/uploads/2015/08/HIPPO_Report_1_June_2015.pdf (дата звернення: 12.09.2018).
5. Lake D. The statebuilder's dilemma: On the limits of foreign intervention. Ithaca: Cornell University Press, 2016. 256 p.

6. Resolution 1996 (2011) Adopted by the Security Council at its 6576th meeting, on 8 July 2011. URL: [http://undocs.org/en/S/RES/1996\(2011\)](http://undocs.org/en/S/RES/1996(2011)) (дата звернення: 12.09.2018).

7. Resolution 2132 (2013) Adopted by the Security Council at its 7091st meeting, on 24 December 2013. URL: [http://undocs.org/en/S/RES/2132\(2013\)](http://undocs.org/en/S/RES/2132(2013)) (дата звернення: 12.09.2018).

8. Report of the Secretary-General on South Sudan, 6 March 2014. S /2014/158. URL: <http://undocs.org/en/S/2014/158> (дата звернення: 12.09.2018).

9. Resolution 2155 (2014) Adopted by the Security Council at its 7182nd meeting, on 27 May 2014. S/RES/2155 (2014). URL: [http://undocs.org/en/S/RES/2155\(2014\)](http://undocs.org/en/S/RES/2155(2014)) (дата звернення: 12.09.2018).

10. Doyle M. W., Sambanis N. Building peace: Challenges and strategies after civil war. Washington, DC.: World Bank, 1999. 64 p.

11. Wesley M. Casualties of the New World Order: The causes of failure of UN missions to civil wars. Basingstoke: Macmillan Press, 1997. 200 p.

12. Brahimi L. Report of the Panel on United Nations Peace Operations, UN doc. A/55/305– S/2000/809, 21 August 2000. URL: <https://www.unv.org/sites/default/files/Report%20of%20the%20Panel%20on%20United%20Nations%20Peace%20Operations%20%28BRAHIMI%20Report%29%20-%20A-55-305.pdf> (дата звернення: 12.09.2018). 58 p.

13. Carment D., Rowlands D. Three's company: Evaluating third-party intervention in intrastate conflict. *Journal of Conflict Resolution*. 1998. Vol. 42. № 5. P. 572-599.

14. Martin-Brule S.-M. Evaluating peacekeeping missions: A typology of success and failure in international interventions. London: Routledge, 2016. 154 p.

15. Fetherston B. A. Putting the peace back in to peacekeeping: Theory must inform practice. *International Peacekeeping*. 1994. Vol. № 1. P. 3-29.

16. Bratt D. Explaining peacekeeping performance: The UN in internal conflicts. *International Peacekeeping*. 1997. Vol. 4. № 3. P. 45-70.

17. Pushkina D. Towards successful peace-keeping: Remembering Croatia. *Cooperation and Conflict*. 2004. Vol. 39. № 4. P. 393-415.

18. Zartman W. I. Ripeness: The hurting stalemate and beyond / Stern P. C., Druckman D. International conflict resolution after the Cold War. Washington DC: National Academy Press, 2000. P. 225-250.

19. Diehl P. F. International peacekeeping: With a new epilogue on Somalia, Bosnia, and Cambodia. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1994. 240 p.

20. Chesterman S. You, the people: The United Nations, transitional administration and state-building. Oxford: Oxford University Press, 2004. 296 p.

Olena Stoyko

Doctor of Political Sciences

The Ideological Evolution of United Nations Peacekeeping Operations

Despite the general strengthening of peace over the two decades, since 2012 the recent positive trends are weakening, and conflicts are rising again. The most alarming thing is that over the past few years the number of civil wars has increased, and for the first time in a decade the number of attacks on civilians by governments and armed groups has increased.

Some researchers state that peacebuilding is no longer a priority in the activities of international organizations, in particular the United Nations. The latter is increasingly focusing on creating conditions in the countries affected by the conflict that would enable them to independently find a solution to their internal problems by refraining from direct external interference that was widely practiced in the 1990s. Not least role in changing the approach was played by the awareness of the lack of casual and linearity in the development of modern conflicts, the understanding of the complexity of their nature, which requires the abandonment of template decisions, the orientation on flexible conflict resolution strategies, taking into account local specifics.

The disappointment the international intervention results was the basis for criticism of peacebuilding by pragmatists, which highlights three options for further action by the UN in the area of conflict resolution: 1) minimal: the international community is only committed to guaranteeing the minimum human and civil rights requirements and the elimination only key challenges to international security, which is far more important than democracy. In other words, it refers to one of the manifestations of pragmatism and return to the era of the Cold war, when loyal regimes gained support without interfering in their domestic politics; 2) neutral: peacebuilding focuses only on supporting local socio-political processes without imposing their values and institutional framework. So the work is carried out with resources and capabilities available in a given country, and international actors do not interfere in domestic political processes, which transform peacekeeping into the field of activity of NGOs engaged in community development and social welfare; 3) stimulating: international actors do not seek direct intervention to a conflict situation, but develop a set of measures that encourage governments to move in the desired direction of institutional development.

Such an ideological evolution of the United Nations in the field of peacekeeping should be taken into account when assessing the prospects for the implementation of a peacekeeping mission in Ukraine to resolve the situation in the Donbas.

Keywords: *peacekeeping, peacebuilding, UN, state-building.*

УДК 341:355.357

Савчук Костянтин Олександрович

кандидат юридичних наук

**МІЖНАРОДНА МИРОТВОРЧА ОПЕРАЦІЯ
НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК МОЖЛИВИЙ ШЛЯХ
ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ
УКРАЇНИ**

В статті розглядається питання про можливість проведення міжнародної миротворчої операції на Сході України як один з можливих шляхів відновлення територіальної цілісності держави. Констатовано практичну неможливість визначення збройного втручання Російської Федерації як акту агресії Радою Безпеки ООН відповідно до статті 39 Статуту ООН внаслідок застосування Росією права вето. Водночас зроблено висновок, що збройне втручання Російської Федерації на Сході України безперечно підпадає під «Визначення агресії», ухвалене Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 р. і підтверджене в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Подано інформацію щодо кваліфікація збройного втручання Російської Федерації як акту агресії в актах національного законодавства України та в цілій низці резолюцій авторитетних міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, Парламентська Асамблея Ради Європи, Парламентська Асамблея ОБСЄ. Розкриті можливі варіанти розгортання на Сході України міжнародної миротворчої місії під егідою ООН, зокрема той, що пропонується у так званій «Доповіді Расмуссена».

Ключові слова: агресія, міжнародна миротворча операція, Організація Об'єднаних Націй, доповідь Расмуссена.

Збройне втручання Російської Федерації на Сході України, яке розпочалося спочатку у формі насильницьких дій незаконних збройних формувань за підтримки російських спецслужб, а починаючи з літа 2014 р. переросло у повномасштабне вторгнення підрозділів збройних сил Російської Федерації на територію України безперечно слід розглядати як збройну агресію в розумінні «Визначення агресії», прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 р. [1] і Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду. Проте цілком зрозуміло, що визначення Російської Федерації державою-агресором відповідно до рішення Ради Безпеки ООН відповідно до положень ст. 39 Статуту ООН видається практично неможливим, враховуючи той факт, що як постійний член Ради Безпеки ООН Російська Федерація наділена «правом вето». Сценарій, за якого Російська Федерація проголосує на користь визначення своїх дій на Донбасі як акту агресії або принаймні утримується від голосування, що дозволить прийняти відповідне рішення, виглядає фантастичним. Також слід враховувати той факт, що донині в практиці Ради Безпеки ООН відсутні рішення, в яких би вона кваліфікувала дії якоїсь держави, не кажучи вже про свого постійного члена, в якості акту агресії. Навіть, здавалося би, у випадку явної агресії однієї держави-члена ООН проти іншої під час окупації і анексії території Кувейту Іраком у 1990 р. Рада Безпеки ООН у своїй резолюції 660 (1990) від 2 серпня 1990 р. [2] кваліфікувала дії Іраку лише як «порушення міжнародного миру та безпеки», але не «агресію». Таке більш м'яке формулювання використовувалося саме з метою досягнення консенсусу між постійними членами Ради Безпеки ООН і унеможливлення застосування права вето Радянським Союзом або Китайською Народною Республікою, хоча по суті зміст цієї та прийнятих згодом резолюцій 661 (1990) від

6 серпня 1990 р.[3], 662(1990) від 9 серпня 1990 р. [4] тощо фактично не залишав сумніву, що міжнародне співтовариство в особі уповноваженого на прийняття відповідних рішень органу ООН розглядало дії Іраку саме як агресію проти суверенної держави Кувейту.

Щодо можливості задіяння того правового інструментарію, який надає Римський статут Міжнародного Кримінального Суду для судового переслідування конкретних осіб за звинуваченням у скоєнні злочину агресії, то слід мати на увазі, що після винесення вироків Нюрнберзьким та Токійським трибуналами у 1946 та 1948 роках практики притягнення індивідів до міжнародної кримінальної відповідальності за злочини проти миру не існувало. Юрисдикція міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* щодо колишньої Югославії та Руанди також не розповсюджувалася на цей вид міжнародних злочинів. Римський статут Міжнародного кримінального суду, ухвалений на дипломатичній конференції в Римі 17 липня 1998 р. (набув чинності 1 липня 2002 р.) [5] у ст. 5, де перераховуються злочини, що підпадають під його юрисдикцію, згадує злочин агресії, проте у цій же статті зазначалося, що юрисдикцію щодо неї Суд зможе здійснювати лише тоді, коли буде прийнято відповідно до ст. 121 і 123 положення, що містить визначення цього злочину, і викладає умови, в яких Суд здійснює юрисдикцію щодо цього злочину. Самого визначення поняття «агресія» Римський статут не містив. Проте на конференції з перегляду Римського статуту в столиці Уганди Кампалі 10 червня 2010 р. були ухвалені так звані «Кампальські поправки» щодо доповнення тексту статтями 8 біс та 15 біс і 15 тер. Стаття 8 біс містить визначення злочину агресії, де останній розуміється як «планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка в змозі фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними або військо-

вими діями держави, акту агресії, який в силу свого характеру, серйозності й масштабів є грубим порушенням Статуту ООН» [6]. Визначення акту агресії та кваліфікаційні ознаки цього міжнародного злочину у цій статті аналогічні тим, що містяться в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії». Стаття 15 біс передбачає, що: по-перше, МКС зможе здійснювати юрисдикцію тільки щодо злочинів агресії, скоєних через один рік з моменту ратифікації або прийняття «Кампальських поправок» тридцятьма державами-учасниками Римського статуту; по-друге, Суд буде здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії згідно з рішенням, прийнятим після 1 січня 2017 р. тією ж самою більшістю держав-учасниць, яка потрібна для прийняття поправки до Статуту. 15 грудня 2017 р. Асамблея держав-учасниць Римського статуту МКС ухвалила рішення щодо активації юрисдикції МКС щодо злочину агресії, і таким чином починаючи з 17 липня 2018 р. він зможе здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії. В практичному плані застосування цього положення для порушення переслідування щодо громадян Російської Федерації не уявляється можливим, оскільки п. 5 ст. 15 біс прямо передбачає, що «щодо держави, яка не є учасницею Римського статуту, Суд не здійснюватиме свою юрисдикцію щодо злочину агресії, здійсненого громадянами цієї держави або на її території». Тим не менш, набуття чинності «Кампальськими поправками» безперечно посилює юридичне значення встановленого у ст. 2 Статуту ООН принципу заборони погрози силою або її застосування у міжнародних відносинах і дає змогу хоча б у перспективі розраховувати на створення працюючого механізму притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності осіб, винних у розв'язанні агресивних війн.

Повертаючись до питання юридичної кваліфікації дій РФ на сході України, слід зазначити, що попри присутню

у зовнішньо– і внутрішньополітичному дискурсі різноманітних таких термінів, як, зокрема, «гібридна війна», збройне втручання РФ на сході України безперечно підпадає під вищезгадане «Визначення агресії», ухвалене ГА ООН і підтверджене в Римському статуті МКС. Як справедливо наголошує відомий вітчизняний правознавець В. А. Василенко, «війна Російської Федерації проти України справді має свої особливості, але з погляду міжнародного права її слід однозначно кваліфікувати як збройну агресію, оскільки наша країна зазнала нападу підрозділів ЗС РФ та (або) контрольованих нею найманців, які діяли як приховано, так і відкрито» [7]. Адже, навіть залишаючи поза увагою силові дії РФ, що призвели до окупації та анексії невід’ємної складової території України – АР Крим та м. Севастополь у лютому-березні 2014 р., у діях РФ на території Луганської та Донецької областей, починаючи принаймні з квітня 2014 р., чітко прослідковується наявність кваліфікаційних ознак злочину агресії, а саме: п. б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави (неодноразово мало місце починаючи з липня 2014 р.); п. d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські й повітряні флоти іншої держави (також неодноразово мав місце починаючи з літа 2014 р.); п. g) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівносильне перерахованим вище актам, або його значну участь у них (з цього власне почалося збройна фаза протистояння на Донбасі ще у квітні 2014 р.). Починаючи з кінця серпня 2014 р., коли розпочалося масштабне вторгнення регулярних підрозділів російських збройних

сил на територію Донецької та Луганської областей України, у діях Російської Федерації можна чітко простежити кваліфікаційну ознаку п. а) «Визначення агресії», а саме – «вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини». Надзвичайно глибокий юридичний аналіз та серйозна доказова база щодо кваліфікації дій Російської Федерації проти України як агресії наводиться у колективній монографії, підготовленій за редакцією таких відомих юристів-міжнародників як С.В. Саяпін та Є. М. Цибуленко «Застосування сили проти України та міжнародне право» [8]. Отже, якщо наявність доказів прямої і непрямой агресії Російської Федерації проти України зрозуміла будь-якому неупередженому спостерігачу, то здійснити кваліфікацію дій Російської Федерації як акту агресії відповідно до ст. 39 Статуту ООН, м'яко кажучи, проблематично, а якщо казати прямо – то на даний момент практично неможливо.

Проте кваліфікація збройного втручання Російської Федерації на Сході України як акту агресії була здійснена як на рівні відповідного національного законодавства України, так і в цілій низці резолюцій авторитетних міжнародних організацій. Верховна Рада України 27 січня 2015 р. у Постанові «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» [9] наголосила на тому, що Україна залишається об'єктом воєнної агресії з боку Російської Федерації, яку вона здійснює,

серед іншого, і через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак. У цій Постанові Верховна Рада України, посилаючись на положення Статуту ООН та «Визначення агресії», визнала Російську Федерацію державою-агресором та закликала міжнародних партнерів України: не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України; визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані «ДНР» і «ЛНР» визнати терористичними організаціями; посилити тиск на Російську Федерацію, у тому числі шляхом запровадження нових секторальних обмежувальних заходів (санкцій), щоб зупинити російську агресію та примусити російське керівництво виконати у повному обсязі усі пункти Мінських домовленостей, припинити незаконну окупацію Криму, звільнити усіх заручників та незаконно утримуваних на території Російської Федерації громадян України; обмежити повноваження російської делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи доти, доки Російська Федерація не припинить ігнорувати вимоги міжнародної демократичної спільноти; надавати Україні необхідну військову допомогу з метою посилення її оборонних можливостей, гуманітарну допомогу для постраждалого мирного населення та внутрішньо переміщених осіб і сприяти відновленню критично важливої інфраструктури на Донбасі. Верховна Рада України закликала міжнародне співтовариство визнати факт агресії проти України, окупації її території і посилити вимоги щодо повернення до міжнародно визнаних кордонів України, запобігши створенню небезпечного прецеденту у вигляді грубого порушення світового порядку та системи безпеки, що склалися після Другої світової війни.

Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. [10] у ст. 1 було чітко визначено, що «тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону визнаються частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль». Відповідно до положень цього закону формат Антитерористичної операції, який застосовувався при відсічі російської агресії на Донбасі починаючи з квітня 2014 р., було змінено з 30 квітня 2018 р. на Операцію Об'єднаних сил.

Як було зазначено вище, кваліфікація силових дій РФ на Сході України як збройної агресії була здійснена у резолюціях міжнародних організацій, які хоча і не є з формальної точки зору нормами жорсткого міжнародного права, проте безперечно здійснюють суттєвий регулятивний вплив на сучасні міжнародні відносини. Так, у п. 21 Резолюції Парламентської Асамблеї ОБСЄ від 8 липня 2015 р. «Продовження очевидних, грубих та не виправлених порушень Російською Федерацією зобов'язань в рамках ОБСЄ та міжнародних норм» [11] було, зокрема, зазначено, що дії РФ в АР Крим та м. Севастополь, а також у певних районах Донецької та Луганської областей України є актами збройної агресії проти України. 12 жовтня 2016 р.

Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила достатньо жорстку за своїм змістом Резолюцію, навіть з самої назви якої була зрозуміла міжнародно-правова позиція цього авторитетного органу міжпарламентського співробітництва щодо юридичної оцінки дій Російської Федерації на сході України – «Політичні

наслідки російської агресії в Україні» [12]. В ухваленій у цей же день Резолюції «Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на окупованих українських територіях, не підконтрольних українській владі» [13] ПАРЄ, підтвердивши свою позицію щодо того, що анексія Криму з боку Російської Федерації і військове втручання російських військ на сході України порушують міжнародне право і принципи, підтримувані Радою Європи, у пп. 3 і 4 чітко зазначила, що ««ДНР» і «ЛНР», створені за підтримки та під контролем Російської Федерації, не мають будь-якої легітимності у відповідності з українським або міжнародним правом. Це відноситься до всіх їх «установ», включаючи «суди», встановлені владою *de facto*. За міжнародним правом, Росія, яка *de facto* здійснює контроль над цими територіями, несе відповідальність за захист їх населення». Кваліфікація дій Російської Федерації як агресії була також здійснена ЄС [14], а в Резолюції ПАРЄ 2198 від 23 січня 2018 р. «Гуманітарні наслідки війни в Україні» [15] дії Росії на Сході України нарешті були прямо названі тим, чим вони були від самого початку – «триваючою російською війною проти України, що відбувається в деяких районах Донецької та Луганської областей».

Проте, незважаючи на безумовно важливу роль усіх цих документів, які безперечно будуть взяті до уваги Міжнародним судом ООН, Європейським судом з прав людини та іншими міжнародними юрисдикційними органами, що здійснюють розгляд скарг України проти Російської Федерації щодо порушення нею своїх міжнародно-правових зобов'язань за конкретними міжнародними договорами, таких як Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.

тощо, наразі їх вплив на розвиток ситуації на Донбасі є досить обмеженим. Російська Федерація продовжує заперечувати, що вона є стороною конфлікту на Донбасі, наполягаючи на тому, що на сході України має місце громадянська війна, тобто збройний конфлікт не-міжнародного характеру, і розв'язання цього конфлікту можливе лише шляхом переговорів між Україною й так званими «ДНР» і «ЛНР» та реалізації положень Мінських угод 2014 та 2015 років. Утім, на сьогоднішній день є зрозумілим, що ці домовленості, попри те, що вони відіграли певну позитивну роль у процесі запобігання подальшої ескалації конфлікту, не виконано в повному обсягу за жодним пунктом і вони нині вже не відповідають політико-правовим реаліям конфлікту на сході України.

Можливим виходом з цього глухого кута видається розгортання миротворчої місії під егідою ООН чи іншої міжнародної організації. Питання можливого проведення миротворчої операції на Донбасі почало обговорюватися ще у кінці 2014 – на початку 2015 р. 2 березня 2015 р. Президент України своїм Указом «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року «Про звернення до Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу стосовно розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру та безпеки» [16] ввів в дію відповідне рішення РНБО. Останнє в своєму рішенні від 18 лютого 2015 р., з метою забезпечення національної безпеки України та невідкладного розв'язання кризової ситуації, що склалася в ОРДЛО, забезпечення ефективної імплементації Мінських домовленостей запропонувала Президенту України звернутися від імені України до Ради Безпеки ООН та Ради ЄС з проханням про розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру і безпеки та звернутися до Верховної

Ради України щодо прийняття Радою такого звернення від імені України. Відповідне звернення було ухвалене Верховною Радою України 17 березня 2015 р. [17].

Утім, незважаючи на те, що Президент України П. О. Порошенко та міністр закордонних справ України П. А. Клімкін неодноразово порушували це питання у переговорах із західними лідерами та тодішнім Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном, українські пропозиції не знайшли відображення в конкретному проекті резолюції Ради Безпеки ООН, не кажучи вже про рішення офіційних органів ЄС. У виступі на засіданні Ради Безпеки ООН 11 грудня 2015 р. П. А. Клімкін, серед іншого, наголосив на тому, що ще в березні 2015 р. Україна офіційно звернулася до ООН з проханням розгорнути миротворчу місію для підтримання виконання мінських угод і закликав Раду Безпеки ООН взяти на себе керівництво створенням такої місії [18].

Протягом 2016 – першої половини 2017 років питання можливого введення миротворців ООН в Донбас продовжувало обговорюватися, але практичні кроки у цьому напрямі не здійснювалися. Україна та її союзники не вносили проект відповідної резолюції, оскільки Російська Федерація категорично заперечувала проти можливої миротворчої місії на Донбасі. Внесення проекту резолюції, який майже зі 100 % ймовірністю був би заветований Росією в Раді Безпеки ООН, навряд чи мало сенс.

Однак, ситуація почала змінюватися у другій половині 2017 р. 5 вересня 2017 р. Російська Федерація внесла свій власний проект резолюції про створення Місії ООН зі сприяння охорони Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ на Південному Сході України [19]. Російський проект резолюції передбачає розміщення місії на фактично існуючій лінії зіткнення після повного розведення сил і засобів сторін на період

6 місяців, а її мандат має бути обмежений лише сприянням охороні СММ ОБСЄ на Південному Сході України. Згідно з російським проектом Місія ООН буде озброєна лише стрілецькою зброєю і уповноважена виключно забезпечувати безпеку груп спостерігачів СММ ОБСЄ, які здійснюють цілодобовий моніторинг у зонах розведення сил і засобів сторін від фактично існуючої лінії зіткнення між територією, контрольованою збройними силами України, і територією ОРДЛО. Зрозуміло, що такий варіант не відповідає національним інтересам України і жодним чином не вирішує питання повноцінного відновлення миру на Донбасі та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Україна, попри неодноразові заяви її високопосадовців про те, що відповідний проект резолюції вже підготовлений і узгоджений із західними союзниками [20], свого проекту станом на кінець 2018 р. ще не вносила.

Досвід проведення різноманітних миротворчих операцій дає підстави стверджувати, що стандартний підхід до формування їх моделі та мандату неможливо розробити, оскільки вони завжди визначаються виходячи з численних факторів, характерних для конкретного міжнародного конфлікту. Однак обговорення у пресі та експертному середовищі ідеї запровадження миротворчої операції в Донбасі дає підстави вважати, що центральним фактором у визначенні її моделі є ділянка, на якій ця операція буде діяти. Існує два варіанти її визначення: вся територія ОРДЛО – що, зокрема, пропонується в так званій «Доповіді Расмуссена» [21] (підготовленій експертом ООН Р. Гоуеном під егідою фонду колишнього Генерального секретаря НАТО А. фог Расмуссена і презентованій на Мюнхенській конференції з питань безпеки 17 лютого 2018 р. концепції введення миротворчих сил ООН в Донбас, що для України є прийнятним варіантом, а для Російської Федерації – непри-

йнятним); лише на «лінії вогню» чи лінії проведення АТО/ООС, тобто лінії між Україною та незаконними формуваннями ДНР та ЛНР, що підтримує Російська Федерація.

Зрозуміло, що в останньому випадку мандат такої миротворчої місії буде зводитися лише до здійснення нагляду за припиненням вогню та відведенням військ. Проте, розглядаючи можливість здійснення миротворчої операції за російським сценарієм, Україна має усвідомлювати, що в такому разі мова може йти не про розв'язання, а лише про «заморожування» конфлікту за придністровським чи кіпрським зразком, що навряд чи відповідає її національним інтересам, а також інтересам підтримання миру та безпеки в регіоні в цілому. При такому варіанті питання відновлення територіальної цілісності України навряд чи може бути вирішено у коротко чи середньостроковій перспективі.

У випадку розміщення миротворчої операції на всій території ОРДЛО, що є бажаним для України сценарієм, її мандат буде набагато ширшим та передбачатиме протягом перехідного періоду: здійснення нагляду за припиненням вогню та відведенням військ; забезпечення стабілізації на цій території, її реінтеграцію; захист цивільних осіб відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини; надання допомоги правоохоронним органам України у здійсненні діяльності, пов'язаної з розмінуванням території, роззброєнням і демобілізацією бойовиків незаконних військових терористичних угруповань, що діяли на території ОРДЛО та сприяння в притягненні до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів; стримування насилля, в тому числі шляхом попереджувального розгортання та патрулювання в районах з високим ризиком конфлікту, з пріоритетом захисту цивільних осіб від загрози

фізичної розправи; сприяння забезпеченню контролю щодо запасів зброї та боєприпасів; надання допомоги правоохоронним органам України у відновленні їх функцій на реінтегрованій території та в їх зусиллях щодо захисту прав людини; забезпечення підтримки органам державної влади України у відновленні своїх повноважень та юрисдикції на всій території держави, зокрема шляхом надання допомоги в організації та проведенні вільних, чесних та прозорих виборів до Верховної Ради та місцевих органів, а також зміцненню довіри до цих органів; сприяння наданню гуманітарної допомоги в безпечних умовах; сприяння добровільному поверненню внутрішньо переміщених осіб та біженців; забезпечення захисту персоналу, об'єктів та майна ООН та безпеки й свободи пересування персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу.

Зупинимося трохи докладніше на проекті миротворчої операції, що пропонується у згаданій «Доповіді Расмуссена», основні положення якої є, з нашої точки зору, такими, що в цілому відповідають як національним інтересам України, так і цілям відновлення міжнародного миру та безпеки в Європі. Отже, пропонується розгортання досить масштабної миротворчої місії з 20 тисяч військового персоналу та 4 тисяч поліцейського. Оскільки Російська Федерація ніколи не погодиться, щоб ключову роль в миротворчому контингенті відігравали збройні сили держав-членів НАТО, то основу місії мають скласти миротворці з європейських країн, які не є членами НАТО (Швеції, Австрії, Фінляндії), деяких пострадянських країн (Казахстану, Білорусі), країн Азії та Латинської Америки (Монголії, Бразилії). В той же час можлива участь і деяких держав-членів НАТО, які традиційно мають добрі стосунки з Росією, зокрема, Греції. Щодо питання керівництва місією, то оскільки операція під егідою ЄС чи НАТО є, як зазначено в доповіді, «полі-

тично нежиттєздатною», то обираючи між операцією під безпосереднім керівництвом ООН та операцією багатонаціональних сил з мандатом ООН, перевагу слід віддати останній. На роль «рамкової держави», що надасть значний контингент миротворців, пропонується Швеція.

Вважаємо, що підхід, запропонований у «Доповіді Расмуссена» може бути покладений в основу переговорної позиції України та її союзників, які мають політико-дипломатичним шляхом здійснювати тиск на Російську Федерацію з тим, щоб вона нарешті погодилася підтримати розгортання масштабної миротворчої місії на Сході України. В той же час, автор даної публікації жодним чином не наполягає на тому, що розгортання міжнародної миротворчої місії під егідою ООН є єдиним шляхом відновлення територіальної цілісності України і пропонує розглядати його лише як один з можливих сценаріїв розвитку подій. Проте неухильне дотримання таких основоположних принципів міжнародного права як принцип територіальної цілісності держав та непорушності державних кордонів є, на нашу думку, єдиним шляхом для побудови стабільної системи міжнародних відносин в Європі і світі. І в цьому контексті повному відновленню територіальної цілісності України як в Донбасі, так і згодом у Криму, немає і не може бути альтернативи.

Література:

1. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74.
2. Резолюция 660 (1990) от 2 августа 1990 года. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/660\(1990\)](https://undocs.org/ru/S/RES/660(1990)).
3. Резолюция 661 (1990) от 6 августа 1990 года. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/661\(1990\)](https://undocs.org/ru/S/RES/661(1990)).

4. Резолюция 662 (1990) от 9 августа 1990 года. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/662\(1990\)](https://undocs.org/ru/S/RES/662(1990)).

5. Римский устав Международного уголовного суда. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

6. Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court. Kampala, 11 June 2010. URL: https://asp.icc-cpi.int/ic-cdocs/asp_docs/RC2010/AMENDMENTS/CN.651.2010-ENG-CoA.pdf

7. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. № 42(362). 17-23.10.2014. С. 31. URL: http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/war.pdf.

8. Див.: The Use of Force Against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum / Sayapin S., Tsybulenko E. (eds). The Hague: T.M.C. Asser Press/Springer, 2018; Tsybulenko E., Francis J.A. Separatists or Russian Troops and Local Collaborators? Russian Aggression in Ukraine: The Problem of Definitions / The Use of Force against Ukraine and International Law / Sayapin S., Tsybulenko E. (eds). The Hague: T.M.C. Asser Press/Springer, 2018. P. 123-144; Tsybulenko E., Kelichavyi B. International Legal Dimensions of the Russian Occupation of Crimea / Sayapin S., Tsybulenko E. (eds). / The Use of Force against Ukraine and International Law. The Hague: T.M.C. Asser Press/Springer, 2018. P. 277-296.

9. «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором»: Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19>

10. «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях»: Закон України від 18.01.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

11. Резолюция Парламентской Ассамблеи ОБСЕ «Продолжение очевидных, грубых и неисправленных нарушений Российской Федерацией обязательств в рамках ОБСЕ и международных норм». Хельсинская декларация и резолюции,

принятие Парламентской Ассамблеей ОБСЕ на двадцать четвертой ежегодной сессии. Хельсинки, 5-6 июля 2015 года. С. 28. URL: <https://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2015-helsinki/declaration-3/2979-2015-helsinki-declaration-rus/file>.

12. Political consequences of the Russian aggression in Ukraine. Resolution 2132 (2016). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23166&lang=en>

13. Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities. Resolution 2133 (2016). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23167&lang=en>

14. EU statement on «Russia's Ongoing Aggression against Ukraine and Illegal Occupation of Crimea». URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/pc_1118_eu_on_ukraine.pdf

15. Humanitarian consequences of the war in Ukraine. Resolution 2198 (2018). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24432&lang=en>

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року «Про звернення до Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу стосовно розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру та безпеки»: Указ Президента України від 02.03.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2015>

17. Про схвалення звернень від імені України до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй та Ради Європейського Союзу стосовно розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру і безпеки: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/253-19#n10>

18. Statement by the Minister for Foreign Affairs of Ukraine H.E. Mr. Pavlo Klimkin before the UN Security Council on the situation in Ukraine (December 11, 2015). URL: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/43158-vistup-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavla-klimkina-na-zasidanni-rb-oon-shhodo-situaciji-v-ukrajini-en>

19. Letter dated 5 September 2017 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7d/s_2017_754.pdf

20. Так, 29 вересня 2018 року Президент України П. О. Порошенко наголосив на тому, що: «Україна, Сполучені Штати, Німеччина та Франція мають настільки спільне бачення такої миротворчої місії, що практично готові вносити спільну резолюцію на розгляд Ради Безпеки ООН». Детальніше див.: Україна, США, Німеччина та Франція мають спільне бачення миротворчої місії на Донбасі – Президент. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ssha-nimechchina-ta-franciya-mayut-spilne-bachennya-50066>

21. Gowan R. Hudson Institute. Can the United Nations Unite Ukraine? URL: <https://s3.amazonaws.com/media.hudson.org/files/publications/UkraineJan29.pdf>

Kostiantyn Savchuk
PhD in Law

International Peacekeeping Operation in the East of Ukraine as a Possible Way of Restoration of the Territorial Integrity of Ukraine

The article discusses the possibility of an international peacekeeping operation in the East of Ukraine as one of the possible ways to restore the territorial integrity of the state. The invasion of the Russian Federation in the East of Ukraine, which began first in the form of violent actions of illegal armed groups with the support of the Russian special services, and starting from summer 2014 turned into a full-scale invasion of the Russian armed forces on the territory of Ukraine, indisputably should be considered as an armed aggression in the meaning of the «Definition of aggression», adopted by the UN General Assembly in 1974 and confirmed in the Rome Statute of the International Criminal Court. However, it is clear that the definition of the Russian Federation as aggressor state by the decision of the UN Security Council in accordance with the provisions of Art. 39 of the UN Charter is almost impossible, given the fact that, as a permanent member of the UN Security Council, the Russian Federation has veto power. The scenario in

which the Russian Federation will vote in favour of defining its actions in the Donbass as an act of aggression or at least abstain from voting, which will allow it to make an appropriate decision, looks fantastic. A possible way out of this impasse seems to be the deployment of a peacekeeping mission under the auspices of the UN or another international organization. The question of a possible peacekeeping operation in the Donbas began to be discussed at the end of 2014 – the beginning of 2015, but only now has passed into the practical plane. On September 5, 2017, the Russian Federation submitted its own draft resolution on the establishment of a UN Mission to promote the protection of the OSCE Special Monitoring Mission (SMM) in the South-East of Ukraine. The Russian draft resolution provides for the deployment of a mission on the actual line of contact after a complete withdrawal of forces and assets of the parties for a period of 6 months, and its mandate should be limited only to helping protect the OSCE SMM in South-East Ukraine. This option does not meet the national interests of Ukraine and in no way solves the issue of full restoration of peace in the Donbas and the reintegration of the temporarily occupied territories. The national interests of Ukraine are more in line with the variant proposed in the so-called «Rasmussen Report» and implying the deployment of a large-scale peacekeeping mission of 20,000 military personnel and 4,000 police officers. We believe that the approach proposed in the «Rasmussen Report» can be the basis of the negotiating position of Ukraine and its allies, who have a political and diplomatic way to put pressure on the Russian Federation so that it finally agrees to support the deployment of a large-scale peacekeeping mission to the East of Ukraine. At the same time, the author of this publication in no way insists that the deployment of an international peacekeeping mission under the auspices of the United Nations is the only way to restore the territorial integrity of Ukraine and suggests that it be considered only as one of the possible scenarios for the development of events.

Keywords: aggression, international peacekeeping operation, United Nations, Rasmussen report.

Проценко Ірина Миколаївна

кандидат юридичних наук

**СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН**

В статті розглядаються особливості міжнародно-правового регулювання миротворчих операцій, організованих під егідою ООН. Основна увага приділяється змісту так званих Угод SOFA/SOMA, тобто Угод про статус сил, або Угод про статус місії. Адже, у разі проведення миротворчої операції, організованої під егідою ООН, саме цими міжнародними договорами регулюється правовий статус операції та її членів, їх привілеї та імунітети, особливості здійснення ними своїх функцій. В статті підкреслюється значення чіткого визначення території, на яку будуть поширюватися положення цих міжнародних договорів. Також підкреслюється, що у разі проведення миротворчої операції ООН в Україні, крім території поширення необхідно заздалегідь визначитися із суб'єктом, який буде від імені України укладати Угоди SOFA/SOMA та інші договори, необхідні для забезпечення життєдіяльності місії ООН. Окрім цього, необхідно визначити коло органів державної влади України, з якими миротворча операція ООН координуватиме поточні питання її перебування і функціонування в Україні. В статті також викладається один із варіантів законодавчого регулювання цивільно-правового та податкового статусу операції і її членів, у разі проведення миротворчої операції в Україні.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, миротворча операція ООН, Міжнародна угода про статус сил, Міжнародна угода про статус місії.

У разі введення на територію України Місії ООН з підтримання миру та безпеки (далі Місія ООН) між Україною та ООН буде укладено спеціальний міжнародний договір – або Угода про статус сил, або Угода про статус місії (далі SOFA/SOMA ООН Україна). Це впливає із ст. 4 Конвенції про безпеку персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу від 1994 р. [1]. (далі Конвенція 1994 р.), яка налічує 94 держави-учасниці, серед яких – Україна. Вона передбачає, що приймаюча держава і ООН як можна швидше укладають угоду про статус операції ООН і всього задіяного в операції персоналу, включаючи, зокрема, положення про привілеї та імунітети військового і поліцейського компонентів операції. Поруч з цим слід враховувати, що прохання укласти SOFA чи SOMA може бути висловлено в Резолюції Ради безпеки ООН, в якій формулюватиметься Мандат Місії ООН, що мало місце Резолюції 1990 (2011), прийнятій Радою Безпеки ООН на її 6567 засіданні 27 червня 2011 року [2] щодо Місії ООН в Судані.

Основою для SOFA/SOMA ООН Україна служитиме розроблена під егідою ООН Типова угода про статус сил між Організацією Об'єднаних Націй і країнами, в яких проводяться операції [3] (далі Типова угода ООН). Разом з цим, за необхідності оперативного розгортання Місії ООН, поширеним є застосування положень Типової угоди ООН до тих пір, поки між ООН і відповідною державою не буде укладено конкретну SOFA чи SOMA, що мало місце у п. 38 Резолюції 2149 (2014), прийнятій Радою Безпеки ООН на її 7153 засіданні 10 квітня 2014 р. [4], яка стосувалася Місії ООН в ЦАР. Але при цьому слід враховувати, що Типова угода ООН не має обов'язкового характеру й конкретний зміст SOFA чи SOMA має визначатися, виходячи з умов проведення кожної окремої операції з підтримання миру та безпеки.

Отже, зміст SOFA/SOMA ООН Україна буде визначатися виходячи з мандату Місії ООН та інших особливостей її діяльності. При цьому, важливо чітко визначити територію, на яку поширюватиметься дія SOFA/SOMA ООН Україна з наступних причин: нею передбачатимуться привілеї та імунітети як самої Місії ООН, так і її членів і слід чітко розуміти на якій території вони діятимуть; також важливо розуміти на якій території будуть діяти і інші положення цієї Угоди (наприклад, робота Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні хоча й стосувалася, переважно, моніторингу ситуації на Сході та Півдні України, однак її мандат згідно Рішення Постійної ради ОБСЄ № 1117 «Розміщення спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні» поширювався на територію всієї держави. До речі, Україна, в своїй інтерпретуючій заяві згідно п. 6 Розділу IV.1 (А) Правил процедури ОБСЄ відмітила, що уряд України виходить з того розуміння, що мандат місії охоплює територію України в межах її визнаних на міжнародному рівні кордонів, включаючи АРК, і що розміщення Місії повинно розпочатися із східних та південних областей України, які із врахуванням становища, що склалося на місцях, потребують невідкладної уваги); на основі SOFA/SOMA ООН Україна будуть укладатися інші Угоди, необхідні для забезпечення життєдіяльності Місії і тому потрібно визначити територію їх дії; якщо SOFA/SOMA ООН Україна діятиме тільки в районі проведення операції, тоді не відомо як буде застосовуватися п. 41 Типової угоди ООН, згідно якого військовослужбовці Місії ООН хоча й можуть бути заарештовані за межами дислокації свого підрозділу, але щодо них національні правоохоронні органи не мають права вчиняти ніяких кримінально- чи адміністративно-процесуальних дій, а повинні обов'язково передати їх в розпорядження командувача підрозділу, який і буде приймати відповідні дисциплі-

нарні заходи. До речі, на наш погляд, при відображенні даного пункту в SOFA/SOMA ООН Україна слід використовувати ту термінологію, яка є притаманною кримінально-процесуальному та адміністративно-процесуальному законодавству України, тобто слід чітко визначити про які дії має йти мова: арешт чи затримання. Повертаючись до положень згаданого п. 41 варто зауважити, що у разі обмеження території дії Угоди відбудеться і звуження території застосування даного пункту, а отже, можна припустити, що за межами проведення операції щодо військовослужбовців Місії ООН можна буде застосувати заходи дисциплінарного характеру правоохоронними органами України.

Типова угода ООН з приводу території дії SOFA чи SOMA передбачає, що їх положення можуть поширюватися як на територію всієї держави, так і на окрему частину, наприклад, район проведення операції (п. 2). Водночас, Типова угода ООН містить ряд правил, які діють на конкретно визначеній, локальній території – в місцях розташування місії (п. 41), однак для того, щоб правильно застосувати ці положення, необхідно в ст. 1 SOFA/SOMA ООН Україна, в якій будуть розтлумачуватися вживані в Угоді поняття, визначити, що слід розуміти під «місцями розташування місії», наприклад, місце розташування її штаб-квартири, місця дислокації підрозділів збройних сил інших держав, що входять до складу місії ООН тощо. Приміром, SOMA Ліберія [5] поширюється на територію всієї держави, оскільки згідно п. 2 цієї Угоди, якщо спеціально не обумовлено інше, її положення і будь-яке прийняте Урядом зобов'язання або будь-які привілеї, імунітети, пільги або уступки, надані Місії чи кому-небудь з її співробітників або підрядників, діють на всій території Ліберії, однак поняття «місце розташування місії» спеціально не розтлумачу-

ється. SOFA Південний Судан [6] мала поширюватися на Південний Судан.

Окрім території дії SOFA/SOMA ООН Україна, важливо також визначитися із суб'єктом, який укладатиме від імені України цю та інші, необхідні для забезпечення життєдіяльності Місії, угоди, а також із колом органів державної влади, з якими Місія ООН буде узгоджувати поточні питання її перебування та функціонування в Україні. В Типовій угоді ООН всі вказані дії вчиняє Уряд й, наприклад, в SOMA Ліберія під Урядом розуміють уряд Ліберії, включаючи всі компетентні місцеві органи влади (пп. с п. 1 SOMA Ліберія), в SOMA Кот-д'Івуар [7] під Урядом розглядався Уряд Республіки Кот-д'Івуар, а в SOFA Південний Судан зі сторони ООН цю Угоду підписував Спеціальний представник Генерального секретаря, а з боку Уряду Республіки Південний Судан – Міністр закордонних справ та міжнародного співробітництва.

Якщо говорити про суб'єкта, який укладатиме з боку України SOFA/SOMA ООН Україна, то згідно Закону України «Про міжнародні договори України» [8], Президентом України або за його дорученням укладаються міжнародні договори від імені України, а саме міжнародні договори про допуск підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації (ст. 3). Однак, на нашу думку, міжнародні договори про допуск підрозділів збройних сил іноземних держав не можна ототожнювати з SOFA/SOMA ООН Україна, оскільки миротворча операція ООН не є підрозділом збройних сил іноземних держав в розумінні українського законодавця.

При цьому також слід пам'ятати, що згідно п. 55 Типової угоди ООН існує можливість укладення між Уря-

дом і Спеціальним представником Генерального секретаря ООН чи Командуючим військовим компонентом й інших угод на додаток до SOFA чи SOMA (наприклад, якщо керуватися Типовою угодою ООН, у співробітництві з Урядом визначатиметься частотний діапазон, з яким буде працювати Місія ООН (пп. *a, b* п. 11), умови здійснення поштових процедур щодо приватної кореспонденції, які поширюються на грошові перекази чи доставку посилок (пп. *c* п. 11), взаємоприйнятні процедури ввезення/перевезення/передачі/вивезення місією товарів (пп. *d* п. 15), надання територій для штаб-квартир, таборів чи інших приміщень Місії ООН (п. 16), забезпечення водо- та електропостачання та здійснення комунальних виплат на пільгових умовах (п. 17), забезпечення санітарії та надання всебічного сприяння в питаннях охорони здоров'я, зокрема, в тому, що стосується боротьби з інфекційними захворюваннями (п. 21) тощо).

Окрім SOFA/SOMA ООН Україна, правовий статус Місії ООН та її членів, а також умови їх перебування в Україні будуть регулюватися Конвенцією про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй 1946 р. [9] (далі – Конвенція), яка застосовуватиметься з урахуванням положень SOFA/SOMA ООН Україна (п. 3 Типової угоди ООН); Конвенцією 1994 р.; Конвенцією та Регламентом Міжнародного союзу електрозв'язку в питаннях експлуатації служб телекомунікації (пп. *a* п. 11 Типової угоди ООН); міжнародними договорами з питань охорони здоров'я та боротьби з інфекційними захворюваннями (п. 21 Типової угоди ООН); та, як вже зазначалося, спеціальними угодами, що укладатимуться для реалізації SOFA/SOMA ООН Україна, в тому числі між Урядом та представниками вищого керівництва Місії ООН. Значимою для регулювання правового статусу Місії ООН буде також Угода, що укладатиметься між ООН та державами, які

надаватимуть персонал та обладнання для операції ООН з підтримання миру.

Законодавство України також буде застосовуватися для регулювання правового статусу та діяльності Місії ООН. Зокрема, знову ж таки згідно п. 6 Типової угоди ООН, Операція ООН з підтримання миру і її члени дотримуються всіх місцевих законів і положень, а вище керівництво Операцією повинно вживати всіх належних заходів для забезпечення дотримання цих зобов'язань.

Якщо говорити про діяльність Місії ООН та її членів щодо виконання Мандату, то окрім названих вище джерел, вони будуть керуватися розробленими спеціально для даної Місії ООН Стандартними операційними процедурами (СОП), які є «своєрідним статутом окремої операції та визначають порядок функціонування всіх складових міжнародної миротворчої операції. На підставі СОП міжнародної миротворчої операції штаб миротворчого контингенту розробляє власну СОП, в якій визначаються (конкретизуються) завдання підпорядкованих підрозділів та порядок їх виконання» [10]. На членів Місії також будуть поширюватися норми законодавства тієї держави, яка направила відповідний контингент. Окрім цього, будуть діяти встановлені вищим керівництвом Місії ООН адміністративні процедури вирішення спорів щодо умов найму і умов служби персоналу, який набирається на місцях та нормативно-правові акти ООН щодо організації та проведення операцій з підтримання миру і безпеки та правового статусу персоналу цієї Організації. Разом з цим, цікаво звернути увагу на те, що зобов'язання Місії ООН та її членів при проведенні Операції з підтримання миру, диктуватимуться не тільки буквою SOFA/SOMA ООН Україна, а й її духом, оскільки згідно Типової угоди ООН Операція ООН з підтримання миру і її члени повинні утримуватися від будь-яких дій або діяльності, які є несумісними з метою операції.

місними з неупередженим міжнародним характером їх обов'язків чи суперечать духу цих домовленостей (п. 6). Дану обставину повинен усвідомлювати кожен член Місії ООН для того, щоб уникнути хибного уявлення про свої повноваження. Водночас, окремі науковці допускають серйозні помилки в розумінні призначення національних континентів Місій ООН з підтримання миру і безпеки. Наприклад, Ю. В. Земсков, який у 2003 р. підготував дисертаційне дослідження з проблем правового статусу російських поліцейських спостерігачів в операціях ООН з підтримання миру, в якості підсумкового положення, що виносилося на захист, висунув тезу про те, що «російський поліцейський контингент, який діє у складі міжнародних миротворчих сил ООН, не вирішуючи глобальних політичних завдань, тим не менш впливає на розстановку сил у миротворчій операції ООН, представляючи і відстоюючи, таким чином, інтереси Російської Федерації, що певною мірою сприяє підвищенню міжнародного авторитету держави» [11]. Однак, на наш погляд, в силу міжнародного та неупередженого характеру діяльності Місій ООН з підтримання миру і безпеки не може йти мова про те, що один з національних підрозділів, який входить до її складу, буде «впливати на розстановку сил» де-небудь і «відстоювати інтереси» своєї держави в ході проведення операції з підтримання миру і безпеки. Тим більше, що в п. 9 Проекту Типової угоди між ООН та державами-членами, які надають персонал і обладнання для операцій ООН з підтримання миру [12], чітко зазначено, що функції операції ООН з підтримання миру носять виключно міжнародний характер, і персонал, наданий державою-учасницею, в своїй поведінці виходить з інтересів тільки ООН!

Місія та її члени, в ході своєї діяльності, повинні дотримуватися також норм міжнародного гуманітарного

права. Наприклад, в SOMA Ліберія обумовлюється застосування Женевських конвенцій 1949 р. та протоколів до них (п. 6). А відповідно до п. 28 Проекту Типової угоди ООН, національний контингент, який входить до складу операції повинен бути повною мірою ознайомлений із принципами та духом Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 року та Конвенцією ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р.

Варто додати, що Типова угода ООН не регулює ряд питань, які можуть виникнути у українських юристів зв'язку з правовим статусом миротворчої операції ООН, а саме: чи буде Місія наділена статусом юридичної особи й чи вважатиметься нерезидентом в розумінні Податкового кодексу України? і т. п.

Типова угода ООН прямо не говорить про цивільно-правовий статус Місії ООН, однак згідно її п. 15 Операція ООН з підтримання миру, будучи допоміжним органом ООН, користується статусом Організації Об'єднаних Націй як це передбачено в цій Угоді відповідно до Конвенції. В свою чергу, Розділ I Конвенції встановлює, що ООН є юридичною особою і може укласти договори, купувати нерухоме та рухоме майно і розпоряджатися ним, порушувати справи в суді. Отже, на підставі цих положень можемо зробити висновок, що Місія ООН буде вважатися юридичною особою. Але цей висновок породжує численні додаткові запитання, пов'язані, наприклад, з формальними аспектами закупівлі Місією ООН товарів на місцевому ринку. Для їх вирішення, на наш погляд, варто обмірковувати ідею поширення на Місію ООН тих нормативно-правових актів, які стосуються приватно-правового та податкового статусу дипломатичних представництв іноземних держав в Україні та представництв міжнародних органі-

зацій в Україні, з урахуванням положень SOFA/SOMA ООН Україна щодо привілеїв та імунітетів відповідної Місії ООН.

Отже, при проведенні на території України операції ООН з підтримання миру та безпеки, між Україною та ООН буде укладатися спеціальний міжнародний договір – або Угода про статус сил (SOFA), або Угода про статус місії (SOMA). Його зміст визначатиметься виходячи з умов проведення відповідної операції з підтримання миру та безпеки, однак можуть враховуватися й положення розробленого в рамках ООН модельного договору – Типової угоди про статус сил між Організацією Об'єднаних Націй і країнами, в яких проводяться операції. На нашу думку, існує ряд причин через які варто чітко визначити територію дії такого договору. Окрім цього, може виникнути проблема встановлення суб'єкту, який укладатиме від імені України дану та інші, необхідні для забезпечення життєдіяльності операції ООН, угоди, а також із колом органів державної влади, з якими миротворча операція ООН буде узгоджувати поточні питання її перебування та функціонування в Україні. Також, проблеми можуть виникнути при визначенні цивільно-правового та податкового статусу операції ООН з підтримання миру, для вирішення яких, на наш погляд, варто поширити на неї ті нормативно-правові акти, які стосуються приватно-правового та податкового статусу дипломатичних представництв іноземних держав в Україні та представництв міжнародних організацій в Україні, з урахуванням положень відповідних угод, укладених між ООН і Україною щодо привілеїв та імунітетів відповідної операції ООН.

Література:

1. Конвенция о безопасности персонала ООН и связанного с ней персонала, принята Резолюцией 49/59 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1994 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/un_personnel_safety.shtml.

2. Резолюция 1990 (2011), принятая Советом Безопасности на его 6567-м заседании 27 июня 2011 года. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/1990\(2011\)/](https://undocs.org/ru/S/RES/1990(2011))

3. Доклад Генерального Секретаря ООН «Всестороннее рассмотрение всего вопроса об операциях по поддержанию мира во всех их аспектах. Типовое соглашение о статусе сил для проведения операций по поддержанию мира» от 9.10.1990 № A/45/594. URL: <https://undocs.org/ru/A/45/594>.

4. Резолюция 2149 (2014), принятая Советом Безопасности на его 7153-м заседании 10 апреля 2014 года. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/2149\(2014\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2149(2014)).

5. Соглашение между Либерией и Организацией Объединенных Наций относительно статуса Миссии Организации Объединенных Наций в Либерии. Монровия, 6 ноября 2003 года. *Юридический ежегодник Организации Объединенных Наций 2003 год*. Нью-Йорк. 2009 год. С. 37-51.

6. The Status of Forces Agreement between the United Nations and the Government of the Republic of South Sudan concerning the United Nations Mission in South Sudan («SOFA»). Juba, 8 August 2011. URL: https://unmiss.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/UNMISS%20SOFA-signed.pdf

7. Соглашение между Организацией Объединенных Наций и правительством Республики Кот-д'Ивуар относительно статуса Миссии Организации Объединенных Наций в Кот-д'Ивуаре. Абиджан, 18 сентября 2003 года. *Юридический ежегодник Организации Объединенных Наций 2003 год*. Нью-Йорк. 2009 год. С. 32-37.

8. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. N 1906-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14>.

9. Конвенция о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций от 13 февраля 1946 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/privileg.shtml

(Вона набула чинності 17 вересня 1946 р., однак не всі держави-члени ООН є її учасниками, а тільки 162).

10. Гушин О. О. Сучасний стан імплементації національних актів військового управління, що застосовуються в операціях з підтримання миру та безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 238-242. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/64.pdf

11. Земсков Ю. В. Международно-правовые проблемы организации и деятельности российских полицейских наблюдателей в операциях ООН по поддержанию мира. URL: <http://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovye-problemy-organizatsii-i-deyatelnosti-rossiiskikh-politseiskikh-nablyu>

12. Проект типового соглашения между ООН и государствами-членами, предоставляющими персонал и оборудование для операций ООН по поддержанию мира. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/a46-185.shtml.

13. Draft Model Agreement on the status of the European Union-led forces between the European Union and a Host State. Brussels, 18 May 2005. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8720-2005-INIT/en/pdf>.

Iryna Protsenko
PhD in Law

Specificity of International Legal Regulation of UN Peacekeeping Operations

The article discusses the features of the international legal regulation of peacekeeping operations organized under the auspices of the UN. In the case of a UN operation for the maintenance of peace and security between Ukraine and the UN, a special international agreement will be concluded – either the status of forces agreement (SOFA), or the status of mission agreement (SOMA). Indeed, in the case of a peacekeeping operation organized under the auspices of the UN, it is these international treaties that regulate the legal status of the operation and its members, their privileges and immunities, and the particularities of the functions. The basis for UN SOFA / SOMA Ukraine will be the UN Model Status of Forces Agreement developed between the United Nations and the countries in which the operations are conducted under the aegis of the UN. It is not binding and the specific content of SOFA or SOMA should be

determined on the basis of the conditions of each individual peacekeeping and security operation. In this connection, the article identifies the reasons for the significance of a clear definition of the territory covered by the UN SOFA / SOMA Ukraine. For example, it requires a clear understanding of which territory the privileges and immunities of both the UN Mission and its members will operate. Also, it emphasizes that in addition to the territory of distribution, it is necessary to additionally determine the subject who will conclude on behalf of Ukraine data and others necessary to ensure the life of the UN operation, agreements, as well as the circle of government bodies with which the UN peacekeeping operation coordinate current issues of her stay and functioning in Ukraine. In addition, the article defines that the UN peacekeeping operation is considered a legal entity and therefore, the author describes one of the options for legislative regulation of the civil and tax status of the operation and its participants, in the case of a peacekeeping operation in Ukraine. So, to solve the formal aspects of the daily life of this operation, in our opinion, it is worth considering the idea of extending to the UN Mission those legal acts that concern the private and tax status of foreign diplomatic missions in Ukraine and international organizations in Ukraine, with taking into account the provisions of UN SOFA / SOMA Ukraine, which belong to the privileges and immunities of the relevant UN Mission. Together with the above, the article identifies the entire range of international legal acts that should guide the UN peacekeeping operation and its members in the exercise of their functions.

Keywords: United Nations, UN peacekeeping operation, Status of Forces Agreement, Status of Mission Agreement.

Розділ V. ПАМ'ЯТІ ПОЛІТОЛОГА

Із Історії Збройних Сил України

Центр інформаційно-психологічних операцій (ЦІПСО) Військово-Морських Сил Збройних Сил України був сформований в Севастополі у жовтні 2003 року. Значних зусиль до його створення доклали ветерани воєнної розвідки України: капітан 1 рангу Чепець Володимир Іванович та **капітан 1 рангу Шаблінський Іван Іванович**.

На ЦІПСО ВМС покладалися завдання виявлення і попередження інформаційних і психологічних загроз спрямованих проти Військово-Морських Сил України, інформаційно-аналітичного забезпечення розвідувального управління штабу ВМС.

Шаблінський Іван Іванович

Капітан першого рангу, політолог

КОНСТРУКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ (в контексті соціологічних поглядів П. Сорокіна)

В новітніх суспільно-історичних умовах, коли динамічно формується інформаційне суспільство, взаємодія суб'єктів суспільно-політичних процесів стає все інтенсивнішою, різноманітнішою та ефективнішою, а у певних випадках і дуже небезпечною для суспільства та його інститутів. Відтак виникає необхідність ретельного дослідження взаємодій в суспільстві та їх наслідків, які можуть виникнути в залежності від підґрунтя, на якому вони будуються. В цьому плані особливої уваги заслуговують погляди видатного соціолога XX століття П. Сорокіна.

Властивості об'єктів можуть проявитися і бути пізнаними тільки у взаємодії з іншими об'єктами [3, с. 88]. П. Сорокін визначив взаємодію в соціальному бутті як фундаментальний «родовий» процес. Спираючись на досягнення провідних вчених світу, він зробив висновок, що «поза взаємодією нема і не може бути ніякого агрегату, асоціації і суспільства, взагалі соціального явища» [11, с. 33], тобто всього того «в соціальній дійсності, що виявляє себе, свідчить про стан, зміни, процеси в соціальних об'єктах» [14, с. 691]. Взаємодія розумних істот, яка ніколи не припиняється, можлива тільки завдяки тому, що називають різницею здібностей і характерів, і ця різниця є необхідною умовою свідомості [12, с. 419]. Згідно з П. Сорокіним, соціальним явищем «буде будь-яка психічна взаємодія... Соціальне явище є соціальний зв'язок, який має психічну природу і реалізується у свідомості індивідів, виступаючи водночас за змістом і тривалістю за її межі» [11, с. 39].

Сучасні дослідники суспільства, спираючись на праці П. Сорокіна, вважають, що «людина виникає і існує тільки у взаємодії з іншими людьми і під їх впливом закладена в нас біологічно програма поведінки недостатня для того, щоб ми були людьми. Вона доповнюється програмою, записаною в знаках культури» [7, с. 14].

Аналізуючи прояви психічної взаємодії в знаках культури – матеріальних речах, П. Сорокін дійшов висновку, що «всі ці явища належать до категорії соціальних фактів лише тому, що вони суть символи психічних переживань або, інакше кажучи, вони суть психіка, що реалізувалась. Сказане однаково стосується і храму, і будинка, і картини, і кокарди, і інших «матеріальних речей». Всі вони лише символи, ознаки психічних переживань – і тому вони соціальні явища» [11, с. 41].

За П. Сорокіним, процес людської взаємодії складається з трьох головних компонентів: 1) мислячих, реагуючих і діючих людей, які є суб'єктами взаємодії; 2) значень, цінностей і норм, завдяки яким індивіди взаємодіють, усвідомлюючи їх та обмінюючись ними; 3) відкриті дії і матеріальні артефакти як матеріальні рушії або провідники, з допомогою яких об'єктивуються і соціалізуються нематеріальні значення, цінності і норми» [11, с. 193].

Певні компоненти психічної взаємодії складають ту чи іншу композицію також у залежності від темпераменту акторів. Як вважав філософ-прагматист В. Джемс, темперамент впливає на хід думок незрівнянно сильніше, ніж будь-яка бездоганна об'єктивна передумова. Він «впливає подібно до фактів або принципів, спонукаючи до вибору більш м'якої або більш суворої точки зору на світ» [4, с. 8].

Суспільно-політична сила є наслідком синтезу ресурсів (у першу чергу – психічної енергії людей), спрямованих на досягнення соціально корисної мети, який відбувається на підставі моделі (інтенсивність виявлення психічної енергії людей – темперамент є провідним елементом моделі) їх оптимальної організації. Синтез ресурсів, внаслідок якого виникає ресурсозберігаюча дія, відбувається в процесі конструктивної психічної взаємодії людей – соціального явища, яке належить до позитивної частини людської практики.

Визначення компонентів людської взаємодії
П. Сорокіна, в такому разі, можна вважати протоформулою конструктивної соціально-політичної дії – сили. В якості ресурсів виступають суб'єкти взаємодії – їх психічна енергія та матеріальні артефакти, з допомогою яких «об'єктивуються і соціалізуються нематеріальні значення, цінності і норми». На підставі «нематеріальних значень, цінностей і норм» у взаємодії

людей формується соціально корисна мета та модель організації ресурсів для її досягнення. «З психологічної точки зору («внутрішньої») ця взаємодія зводиться до обміну різними уявленнями, сприйняттями, почуттями, бажаннями і взагалі всім, що відоме під назвою психічних переживань» [11, с. 47]. «Для можливості психічної взаємодії, окрім інших умов – наявності свідомості або психіки у суб'єктів взаємодії, наявності сприймаючих апаратів і т. д., необхідна ще одна додаткова умова, а саме наявність більш чи менш однакового прояву (символізування) одних і тих же переживань взаємодіючими суб'єктами, що, в свою чергу, дає можливість правильного тлумачення цих символів кожному з них» [11, с. 48].

Цілком зрозуміло, якщо сила як суспільно-політичне явище виникає на підставі оптимальної організації, в першу чергу, людських ресурсів (тобто оптимальної організації психічної енергії людей), спрямованих на досягнення соціально корисної мети, то **без «однакового прояву (символізування) одних і тих же психічних переживань взаємодіючими суб'єктами» їх оптимальна організація (взаємодія) неможлива.**

Адекватне і узгоджене тлумачення символів переживання сприяє взаєморозумінню – конструктивній психічній взаємодії. Переживання стають зрозумілими і спільними для її суб'єктів.

В політиці конструктивність визначається як «вимога до політичного процесу, політичної теорії, програм перетворень і прийняття рішень, специфічна якість політики, що відповідає такій вимозі. Конструктивність характеризує ефективність політики і влади, політичних концепцій та ідеологій. Своєю стриманістю вона протистоїть риторичі, вербалізму (зведенню дії до розмов). Конструктивність особливо необхідна в періоди політичних криз, реформ та революцій» [8, с. 141].

Суб'єкти взаємодії, досягаючи правильного тлумачення символів переживання, вступають в конструктивну психічну взаємодію і створюють соціальну групу, яка функціонує відповідно до оптимальної моделі організації їх психічної енергії та інших ресурсів. «Якщо цієї умови (правильного тлумачення символів переживання) немає – то немає правильної психічної взаємодії, а як немає останньої, немає і справжньої соціальної групи» [11, с. 48].

Під «правильною психічною взаємодією», про яку говорить П. Сорокін, треба розуміти оптимальну організацію психічної енергії, що втілюється у взаємодії «мислячих, реагуючих і діючих людей», які «усвідомлюють і обмінюються значеннями, цінностями і нормами» та «об'єктивуються і соціалізуються» через «відкриті дії і матеріальні артефакти», тобто через дію суспільно-політичної сили.

Якщо «правильної психічної взаємодії» обмаль або її і зовсім немає, то тоді виникає модель організації психічної енергії та інших ресурсів, яка функціонує з їх втратами. Чим менше «правильної психічної взаємодії», тим більше насильства – деструктивності, неоптимальної організації психічної енергії та інших ресурсів, тим більша ймовірність, що соціальна група сягне межі розпаду або перейде до менш досконалої моделі організації.

Періоди революцій та війн є періодами, коли «правильна психічна взаємодія» в масштабах суспільства зведена до мінімуму, і суспільство руйнується, втрачаючи значні ресурси.

Сучасник П. Сорокіна М. Бердяєв у праці «Доля Росії: досліді з психології війни і національності» (1918 рік) писав, що «війна відбувається в глибинах духу, а на площині матеріальній видно лише зовнішні ознаки того, що відбувається в глибині. Фізичне насильство, що завер-

шується вбивством... – є ознакою духовного насильства, здійсненого в духовній дійсності зла» [1, с. 420].

Відкидаючи конструктивну психічну взаємодію, вдаючись до вирішення сучасних проблем згідно з історично застарілою звичкою до насильства (яка походить від агресивності тварин, не здатних психічно взаємодіяти внаслідок того, що вони не наділені свідомістю) при наявності надпотужних технічних засобів, людство надмірно ризикує. «Жахлива низка поступових переходів – від півнів, що побилися на смітнику, через собак, що гризуться, через хлопчаків, що розбивають носи один одному, через юнаків, що б'ють один одному об голови пивні кружки, через трактирні побоїща, вже з легким присмаком політики, призводять зрештою до війн і атомної бомби» [9, с. 44]. «У нас є вагомні підстави вважати внутрішньовидову агресію найсерйознішою небезпекою, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку» [9, с. 45]. Зрештою, в нинішніх умовах ми вже розуміємо: «Все, що примушує і гвалтує, є хибно спрямована свобода» [1, с. 420].

Втрата ресурсів, мовою П. Сорокіна, це руйнування «об'єктивованої психіки» – духовних символів, втілених в «недуховних формах буття», тому для суб'єктів взаємодії дуже важливо зрозуміти і сприйняти психічні переживання одне одного, щоб не допустити взаємних втрат ресурсів – неконструктивної взаємодії.

П. Сорокін наголошував: «Однією з необхідних умов для можливості правильної психічної взаємодії є наявність однакового прояву однакових психічних переживань різними членами групи; де цієї тотожності нема, хоча б були в наявності висока психіка і «сприймаючі апарати», – нема психічної взаємодії, а отже і соціальної групи як надіндивідуальної єдності» [11, с. 49].

Досягнення тотожності психічних переживань суб'єктів взаємодії – основа конструктивності в суспільстві загалом і в політиці зокрема.

Організація психічної енергії, як і інших ресурсів, здійснюється за певною моделлю. Рівень оптимальності моделі виявляється через взаємодію – «акти, що сприймаються нами, викликають у нас неоднакові переживання і, відповідно, неоднакові форми реагування на них» [11, с. 59].

Згідно з П. Сорокіним, всі акти за характером психічних переживань розпадаються на три основні категорії: «дозволено-обов'язкові», «рекомендовані» та «заборонені». Ці категорії чисто «формальні». Хоча вони наявні у свідомості кожної людини, проте ця наявність ще не обумовлює тотожності «змісту» кожної категорії у різних людей [11, с. 57].

При налагодженні конструктивної взаємодії всі її учасники повинні «ототожнити «зміст» кожної категорії», уніфікувати, до певної міри, свої «психічні атрибутивно-імперативні переживання», щоб досягти оптимальної моделі організації своєї психічної енергії та інших ресурсів. У цьому велике значення має діалог.

Стан свободи і соціальної справедливості досягається лише тоді, коли виникає конструктивний діалог між суб'єктами суспільно-політичного процесу, що є проявом їх сили. Нездатність до конструктивного діалогу свідчить про слабкість і безсилля.

Інтенсивність соціального життя збільшується завдяки зростанню щільності населення та обміну інформацією [5, с. 33]. В новітніх соціально-історичних умовах соціальний прогрес все більше визначається результатом відбору конкуруючих систем, між якими відбувається активний інформаційний обмін [5, с. 34]. «Динамічна характеристика – швидкість передачі інформації – визначає майбутнє. Успіх визначається не

закріпленими, а придбаними якостями і знаннями» [5, с. 35].

Актори психічної взаємодії, обмінюючись інформацією, створюють «об'єднання елементів, що діють, як єдине ціле» [10, с. 24], «яке підтримує своє існування і виконує певні функції завдяки взаємодії між його частинами» [10, с. 22].

Обмін інформацією між акторами психічної взаємодії неможливий без уніфікації психічних атрибутивно-імперативних переживань, що являє собою складний і навіть, у певних ситуаціях, болісний процес. Здатність пройти його з мінімізованими втратами або навіть з доцільними жертвами у вигляді «рекомендованих актів» свідчить про високий потенціал учасників взаємодії, їх моральну та фізичну потугу, привабливість і соціальну корисність мети, якої вони прагнуть досягти.

В критичні моменти процесу уніфікації атрибутивно-імперативних переживань, або, інакше кажучи, формування спільної для учасників взаємодії системи переконань, коли може виникнути підґрунтя для насильства і руйнування моделі, що будується як оптимальна, виникає необхідність в «рекомендованому» акті, який повинен компенсувати неконструктивні чинники взаємодії. Тобто виникає необхідність подвигу.

Для компенсації дезоптимізуючих чинників і відновлення конструктивності взаємодії її суб'єкти можуть свідомо, без будь-якого примусу, вдаватися до «рекомендованого» акту: жертвувати власними ресурсами – власністю, здоров'ям чи навіть життям. Такі акти стають прикладом для інших учасників взаємодії, моральним взірцем і перетворюють осіб, що вдалися до «рекомендованих» актів, на діючих лідерів конструктивної взаємодії.

Надлишок «рекомендованих» актів (жертви перестають бути добровільними, хоча певний час на них наві-

шується ярлик добровільності) знижує рівень конструктивності взаємодії: компрометує «рекомендовані» акти, які мали місце до цього, знижує рівень оптимальності чинної моделі, позбавляє мету привабливості.

Насильницька дія для стабілізації процесу створення оптимальної моделі організації ресурсів може бути до певної міри корисною, проте, у порівнянні з «рекомендованим» актом, вона є набагато менш бажаною і набагато швидше, ніж «надлишок» жертвовності, компрометує мету і оптимальну модель організації ресурсів для її досягнення. Взагалі насильство свідчить про безсилля і нездатність до конструктивної взаємодії.

«Акти, що сприймаються нами як «обов'язкові», не викликають у нас ні переживань ворожнечі, ні ненависті, а також особливої симпатії до них самих та їх виконавця. Вони сприймаються, як «дозволено-обов'язкові»... Вони нормальні, справедливі, а тому позитивні і тільки» [11, с. 59]. Хоча вони «позитивні і тільки», ці акти є свідченням функціонування оптимальної моделі організації ресурсів, бо не вимагають від акторів зайвих витрат психічної енергії, фізичних перевантажень, не руйнують їх комфортного і безпечного самопочуття. У вигляді «дозволено-обов'язкових» актів П. Сорокін подає зразок конструктивної взаємодії, що є нормою існування, законом буття і не вимагає доведення, бо всі суб'єкти безумовно її сприймають. Вона передбачає ненасильницькі відносини і виключає примус і насильство як форму взаємодії.

«Інше переживання виникає у відповідь на акти «рекомендовані». Тут я, у відповідь на подібний акт, відчуваю по відношенню до його суб'єкта вдячність і любов, симпатію і бажання йому, в свою чергу, надати ту ж послугу. Самий же акт здається нам чимось бажаним і привабливим» [13, с. 59].

«Рекомендовані» акти в будь-якій сфері взаємодії людей свідчать про дисфункцію моделей організації ресурсів. Вони є компенсаторною дією, скерованою на мінімізацію чи повну ліквідацію наслідків дисфункції діючої моделі організації ресурсів, бо вимагають значних витрат психічної енергії, фізичних напружень, часто на межі людських можливостей. П. Сорокін наголошує, що «акти рекомендовані – понаднормально-позитивні, свого роду вони є моральною розкішшю» [11, с. 59].

«Рекомендовані» акти частіш за все відбуваються як наслідок і компенсація «заборонених» актів – насильства і примусу, що обумовлюють втрату ресурсів. «Рекомендовані» акти можуть бути насильством у відповідь на насильство, тоді вони можуть частково або зовсім втрачати конструктивний зміст, перетворюючись на акти «заборонені».

«У відповідь на акти заборонені ми реагуємо у формі актів ворожості, несприйняття та ненависті на адресу його суб'єкта; в нас природно виникає бажання дати відсіч незаконному замаху і помститися за його спробу. Сам же акт викликає в нас переживання відрази і несприйняття такої форми поведінки» [11, с. 59]. «Заборонені» акти незаперечно свідчать про дезоптимізацію моделі організації ресурсів, прогресуючого сповзання від конструктивної до неконструктивної взаємодії.

Виходячи з класифікації П. Сорокіним соціальних явищ (актів) за характером переживань, їх можна поділити на **два основні типи: конструктивні і неконструктивні, в яких застосовуються, відповідно, ресурсозберігаючі і ресурсоруйнуючі моделі організації. До перших належать «обов'язкові» та «рекомендовані» акти, до других – «заборонені».**

Створення сприятливих умов для конструктивної психічної взаємодії при вирішенні гострих соціальних завдань саме по собі є складним і актуальним завдан-

ням, виконання якого передує реальному вирішенню суспільних проблем.

Створення психологічного клімату в суспільстві, який би зовсім вилучив із спектру психічних переживань людей всі негативні моменти, в принципі неможливе. Більш того, це призведе до зубожіння спектру психічних переживань людини і згубно відіб'ється на її соціальній природі. До речі, як і руйнівний надлишок напруги психічних переживань.

Для зменшення ваги неконструктивної психічної взаємодії доцільно домагатися зведення в суспільстві до можливого мінімуму примусово-насильницьких актів, які є злочином «в силу їх природи».

П. Сорокін відзначав, що в сучасному світі в переважній більшості країн кримінальні кодекси навіть вбивство вважають злочинним актом «не в силу його природи, а в силу чогось іншого, оскільки вони ж допускають і навіть вимагають у відповідних випадках вбивства, аж ніяк не вважаючи його злочином» [11, с. 61]. П. Сорокін наполягає: «Якщо акт вбивства за своєю природою є злочином, то він злочином повинен бути завжди і всюди» [11, с. 61].

Конструктивна взаємодія в підґрунті своєму вимагає визначення злочинних актів «за їх природою». Природа злочинного акту полягає в дії, що призводить до незворотних втрат ресурсів. Таке розуміння злочину в суспільстві забезпечить просування суспільно-політичних відносин шляхом від насильства до ненасильства.

Змістом реакції суспільства на злочин, як на дію, що розпорошує і знищує ресурси, повинне бути припинення або мінімізація і недопущення її в подальшому. Реакцією суспільства на злочин не може бути поглиблення чи продовження цього процесу з міркувань відплати, помсти тощо. В умовах глобалізації соціально-

економічних і суспільно-політичних процесів це об'єктивно стає неможливим.

Неконструктивна взаємодія у формі «заборонених» актів – відповіді насильством на насильство, злочином на злочин в умовах інформаційного суспільства загрожує ініціюванням лавиноподібного, нестримного процесу руйнування всієї антропосфери.

Простий і доцільний принцип, використання якого допоможе зробити соціальну взаємодію конструктивною (корисною або цінною для суспільства дією), вважається така, що не призводить до втрати ресурсів (у широкому розумінні) і сприяє їх оптимізації та збільшенню. Дію, яка призводить до втрати ресурсів, цінність якої для суспільства (саме з точки зору збереження ресурсів) є сумнівною або відверто шкідливою, не можна вважати конструктивною.

Якщо йти за настановами філософії прагматизму, яка встановлює знак рівності між цінним і істинним [13, с. 251], то розуміння істини, будь-які суперечки або сумніви щодо ступеня істинності в міркуваннях і діях можна вивіряти ставленням саме до ресурсів, рівня їх збереження.

Формування і утвердження в суспільстві розуміння, що навіть страта вбивці – це незворотна втрата, хоча і не найціннішого, але суспільного ресурсу. Бо разом із стратою, як актом відплати по відношенню до злочинця, суспільство і держава, що діє від імені суспільства, страчують самих себе в моральному сенсі, оскільки демонструють свою слабкість і нездатність застосувати до нього інші засоби. Демонструють, що відповідь на вбивство вбивством – єдиний засіб соціального захисту від такого роду злочину. Що вбивство, потяг до нього як засобу вирішення проблем, є актом внутрішньо притаманним цьому суспільству, в певному розумінні – норма соціального буття. «Знищення людського життя, що

здійснюється у мирному буржуазному житті, є не менш страшним, ніж те, що відбувається на війні» [1, с. 422].

Виробити спільне для всіх країн і народів розуміння злочинного акту буде дуже нелегко, особливо враховуючи те, що примус, фізичний або психічний, є основою практично всіх об'єднань у спільноти [2, с. 146]. Проте це завдання можна полегшити, якщо визначати злочин, керуючись порадою П. Сорокіна, «виділяючи клас певних актів, що мають однакову природу і однакові ознаки» [11, с. 72].

«Злочинні або заборонені акти суть акти, що суперечать «дозволено-обов'язковому» шаблону поведінки. Таким чином, спільною ознакою всього класу злочинних актів і злочинної поведінки (з точки зору будь-якого індивіда) буде ознака протиріччя їх з поведінкою і актами, що усвідомлюються як «дозволено-обов'язкові» (такі, що суперечать атрибутивно-імперативним переживанням)» [11, с. 76].

В інформаційному суспільстві будь-які акти, що ведуть до втрат ресурсів, повинні суперечити атрибутивно-імперативним переживанням як окремих його членів, так і всіх його прошарків, кваліфікуватись як антигуманні акти – правопорушення, що загрожують найважливішим інтересам суспільства. А найважливіші інтереси суспільства зводяться, зрештою, до «породження результату, який за багатством, складністю і потужністю впливу переважає все, що слугувало його створенню» [6, с. 304], що ніяк не може узгоджуватися з насильством і втратами ресурсів, які його супроводжують.

Визнання акту злочинним за «його природою» як акту, що призвів до незворотних втрат ресурсів, напевне одне з найважливіших і найскладніших завдань, яке повинне виконати людство на шляху до налагодження глобальної конструктивної взаємодії окремих своїх спільнот – на шляху від насильства до ненасильства.

Конструктивна взаємодія на підставі «культу ресурсозбереження» несе в собі певні небезпечні тенденції. Але не треба забувати, що серед ресурсів людства духовні ресурси посідають не останнє місце. Хоча починати доводиться із збереження енергоносіїв, сировини, біоресурсів тощо.

Насамкінець можна зазначити:

Компоненти людської взаємодії, визначені П. Сорокіним, є протоформулою конструктивної соціально-політичної дії, спрямованої на досягнення соціально корисної мети при мінімальному або повному виключенні втрат ресурсів.

Оптимальна організація ресурсів, спрямованих на досягнення соціально корисної мети, виникає на підставі оптимальної організації психічної енергії людей, тобто при «однаковому виявленні (символізуванні) одних і тих же психічних переживань взаємодіючими суб'єктами» при їх тотожності.

Втрата суспільних ресурсів, згідно з П. Сорокіним, починається з руйнування «об'єктивованої психіки» – духовних символів, втілених в «недуховних формах буття».

Виходячи з класифікації П. Сорокіним соціальних явищ (актів) за характером переживань, їх можна поділити на два основні типи: конструктивні і неконструктивні, в яких застосовуються, відповідно, ресурсозберігаючі і ресурсовитратні моделі організації. До перших належать «обов'язкові» та «рекомендовані» акти, до других – «заборонені».

В інформаційному суспільстві будь-які акти, що ведуть до втрат ресурсів, повинні суперечити атрибутивно-імперативним переживанням як окремих його членів, так і всього суспільства, кваліфікуватись, як «заборонені» акти – правопорушення, що загрожують найважливішим інтересам суспільства.

Література:

1. Бердяев Н. А. Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности. Философия свободы / сост., вступ. ст. и коммент. В. В. Шкоды. Харьков: Фолио; Москва: ООО Издательство АСТ, 2002. 736 с. С. 265-476.
2. Вебер, Макс. Про деякі категорії соціології розуміння. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Основи, 1998. 534 с. С. 104-157.
3. Взаимодействие. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев и др. 2-е изд. Москва: Сов. Энциклопедия, 1989. 815 с.
4. Джемс, Вільям. Прагматизм / пер. з англ. П. Юшкевича. Київ: Україна, 1995. 284 с. С. 3-154.
5. Дриккер А. С. Эволюция культуры: информационный отбор. СПб.: Академический проект, 2000. 184 с.
6. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения. Социология. Её предмет, метод, предназначение / пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. 352 с. С. 286-304.
7. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 832 с.
8. Конструктивность. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьнов. Москва: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. 431 с.
9. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) / пер. с нем. Г. Швейника. СПб.: Амфора, 2001. 349 с.
10. О'Коннор Дж., Мак-Дермот Я. Искусство системного мышления. Творческий подход к решению проблем и его основные стратегии / пер. с англ. Киев: София, 2001. 304 с.
11. Сорокин П. А. Общая социология. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с. С. 25-220.
12. Шеллинг Ф. Система трансцендентального идеализма. Сочинения в 2 т.: пер. с нем. Т. 1 / сост., ред., авт. вступ. ст. А. В. Гулыга. Москва: Мысль, 1987. 637 с. С. 227-490.
13. Юшкевич П. О прагматизме. Джемс, Вільям. Прагматизм / пер. з англ. П. Юшкевича. Київ: Україна, 1995. 284 с. С. 241-282.
14. Явище соціальне. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В. І. Волович та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича. Київ: Укр. Центр духовн. культури, 1998. 736 с.

РОЗУМІННЯ СИЛИ

Сила – одне з найперших уявлень і понять, що увійшли в життя людини і посіли в ньому центральне місце. В політиці сила має глибинний зв'язок з таким явищами, як насильство і ненасильство. Розуміння сили і споріднених з нею понять сьогодні, в інформаційну добу розвитку людства, потребує уточнення з огляду на суттєву зміну соціально-історичних умов.

Природничі та суспільні науки протягом багатьох століть схилилися до ототожнювання поняття сили з поняттям енергії. Дослідження сил, що діють у природі, осягнення їх сутності і бажання людини опанувати ними приводить, зрештою, до основи, яка визначає будь-яку силу. Ця основа – енергія. Вона є ресурсом сили і організовується в різні форми сили для цілеспрямованої дії.

Для сил, що діють в суспільстві, роль ресурсів виконують не тільки різні види природної енергії, але й енергія соціальна. Соціальна енергія – наслідок трансформації природної енергії людським суспільством. Носієм і уособленням соціальної енергії виступають як людські спільноти, так і окрема людина – член суспільства. Енергія людських мас є ресурсом всього розмаїття соціально– політичних сил.

Соціально-політична сила – це певним чином сформована і спрямована соціальна енергія.

Всі сили, які діють у сфері «...взаємодії природи і суспільства, в якій людська діяльність стає головним визначальним чинником розвитку» [1] – антропосфері, можна поділити на два рівні складності:

на першому рівні – сили природних процесів, що діють без втручання людини;

на другому – сили природних процесів, що діють із втручанням людини або керовані нею.

На другому рівні взаємодіють природні та суспільні сили.

«Існують дві форми об'єктивного процесу – природа і цілеспрямована діяльність. Проте, беручи до уваги експансивність останньої, можна наполягати на стратегічній зміні ситуації: дві форми об'єктивного процесу послідовно трансформуються в одну. Складається єдине ціле, що активно проявляє себе: унітарний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс з автономними закономірностями функціонування і самоперетворення» [2].

Панування над силою, яка не є частиною того, що дане природою людині у фізичному розумінні (її особиста фізична сила), виділила її з тваринного світу. Взявши до рук палицю і камінь, опанувавши силу вогню, примусивши інших собі подібних виконувати її задум, людина крок за кроком виходила за межі можливостей впливати на оточуюче середовище, користуючись лише однією особистою фізичною силою, яку їй подарувала природа. Людина подолала межу можливостей, яка визначалась параметрами її організму завдяки здатності мислити.

Здатність мислити озброїла людину і зробила її найсильнішою істотою в первісному світі, бо збільшила її вплив на оточуюче середовище в багато разів.

Забезпечуючи нагромадження і вдосконалення матеріальних та духовних ресурсів, людство нагромаджувало і вдосконалювало свої можливості перетворювати природне середовище. Правда, використання для цього ресурсів і потужностей часто в історії людства давало діаметрально протилежні результати: від побудови потужних суспільно-історичних формацій і держав як уособлення сили цих формацій – до їх повного занепаду та руйнування, що свідчило про їх недосконалість і слабкість.

Нагромадження людськими спільнотами ресурсів і формування ними можливостей дії для досягнення своїх цілей є запорукою прогресивного розвитку. Прогресивність дії визначається наявністю в спільноті переваги кількості ресурсів, залучених до моделі творення, і ступеня досконалості їх організації над кількістю та ступенем досконалості організації ресурсів, залучених до моделі деструкції. Дуже важливу роль відіграє чітко сформульована мета дії.

Протиріччя всередині суспільства зводяться до боротьби за право реалізувати свою модель організації ресурсів і спрямовувати їх на досягнення визначеної мети. На полюсах цієї боротьби – сила і насильство як уособлення, відповідно, позитивної і негативної частин людської практики.

Б. Франклін визначав людину як «тварину, що створює знаряддя», а К. Маркс додавав: творяться «знаряддя праці з допомогою також знарядь» [3]. Спонукала людину до цього необхідність підвищити свої можливості впливати на оточуюче природне і соціальне середовище. «Люди чим більше вони віддаляються від тварин, тим в більшій мірі вони роблять свою історію самі, свідомо, і тим меншим стає вплив на цю історію непередбачуваних наслідків, неконтрольованих сил і тим точніше відповідає історичний результат поставленій раніше меті» [4].

Людину від тварини відрізняє свідоме творення, пошук і вдосконалення моделі організації особистих (ресурсів організму), природних та соціальних ресурсів з певною метою. Іншими словами, **людину від тварини відрізняє пошук сили. Хибні кроки в цьому пошуку приводять до насильства, втрати ресурсів, суспільного регресу. Історія людства, таким чином, – це постійний пошук сили.**

Тварину задовольняє модель організації ресурсів, дарована їй природою, яка втілюється в її організмі. Людина ж постійно веде пошук досконаліших форм організації ресурсів для досягнення новітніх цілей. Створюючи соціальну модель організації ресурсів, вона перебуває під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Стихийне чи свідоме врахування творцем моделі об'єктивних чинників сприяє оптимальному використанню природних та соціальних ресурсів, створенню сильного суспільства, зводить до мінімуму насильство і втрату ресурсів.

Проте, «все ще існує велика невідповідність між поставленими собі цілям досягнутими результатами, продовжують переважати непередбачувані наслідки, ... сили, що не контролюються, набагато могутніші, ніж сили, що приводяться в рух планомірно» [5].

Недосконалість моделей організації ресурсів, помилки у визначенні соціально корисної мети спричиняють відступи від позитивної практики, вихід за межі людського виміру існування, нехтування гуманних законів. Людство вдається до насильства – і втрачає ресурси.

При створенні реальної прогресивної, тобто силової (а не насильницької) соціальної моделі, опора робиться на людський вимір існування, що визначає рівень оптимальності використання ресурсів та її відповідність рівню цивілізаційного розвитку суспільства.

Збільшуючи свої можливості, людина шукала засоби впливу на сили природи та суспільства з метою їх підпорядкування, не завжди розуміючи їхню сутність. На початку історії людства об'єктами цього підпорядкування були лише сили природи. З часом настало розуміння, що суспільні сили теж потрібно дослідити, зрозуміти і впорядкувати. Незбагненні сили суспіль-

ства, неправильно керовані лідерами, виходили з підпорядкування і набирали протилежних якостей.

Дика, нецивілізована людина була часткою сліпих стихійних сил природи. З початком історії людство почало формувати суспільно-історичні сили, які були здобутком вищого ґатунку, ніж природні сили. Вони були розрізненні і розкидані на поверхні земної кулі, майже не взаємодіяли і не залежали одне від одного в просторі і часі.

З настанням інформаційної доби цивілізації людство цілком переходить до нової якості ресурсів суспільно-політичних сил. Всі без винятку людські спільноти стають взаємодіючими акторами антропосфери. Ця доба завершує глобальне залучення людства до спектру активно взаємодіючих і взаємозалежних суспільно-політичних сил, які спираються на природні ресурси всієї планети. «Процеси перетворення природи людиною і власне природні процеси перетворення зливаються в єдиний процес – перетворення соціоприродної тотальності» [6].

Людство набирає ознак єдиної глобальної планетарної сили. Ця сила безперервно перебуває під руйнівним тиском насильства. Зрозуміти її зміст і потенції означає відкрити дорогу до багаторазового збільшення і розширення позитивної людської практики, побудувати надійну перешкоду насильству, яке теж набирає глобальних ознак.

У XX столітті людство постало перед низкою нових загроз – внаслідок можливості виникнення катастрофічних подій через нераціональну діяльність окремих його спільнот, скеровану на спотворене нарощування силових потенціалів, а точніше – потенціалів насильства.

Традиційно, в основному завдяки теоретикам західної школи «реальної політики» та марксистам, у політиці

феномен сили розглядається у зв'язку із здатністю до прямої і безпосередньої дії для досягнення визначеної мети. Популярною стала теза теоретиків «реальної політики» про силу як «засіб впливу одного активного суб'єкта на поведінку іншого, на хід політичних подій у бажаному напрямку» [7]. Не меншого поширення здобуло розуміння сили як «одного з легітимних засобів примусу, що застосовується при вирішенні політичних завдань без згоди сторін і коли інші засоби не приводять до вирішення тієї чи іншої проблеми» [8].

К. Маркс і Ф. Енгельс значною мірою поділяли ці погляди: «Досі насильство, війна, грабіжництво, розбій і т.д. оголошувалися рушійною силою історії» [9]; «Насильство (тобто державна влада) – це теж економічна сила!» [10] – писали вони.

Це породжувало і породжує плутанину і зміщення акцентів у розумінні таких феноменів, як «СИЛА» і «НАСИЛЬСТВО».

В наведених визначеннях навч ототожнення сили і насильства. Сила при цьому навіть не пов'язується із суспільно корисною метою.

Слід зауважити, що природа сили полягає в оптимальній і доцільній організації ресурсів для дії в конкретних умовах і досягнення соціально корисної мети.

Мета – похідний момент суспільно-політичного процесу, який визначає установки, завдання та форми діяльності, а також її кінцевий результат. Мета відіграє головну роль у визначенні моделі організації ресурсів і доцільності їх використання.

Організація ресурсів сили здійснюється згідно з ідеєю (моделлю), яку пропонує рівень цивілізаційного розвитку суспільства (соціально-економічні відносини і технології) та мета дії.

Ресурси – це сукупність «джерел і передумов отримання необхідних людям матеріальних та духовних благ,

які можна реалізувати при існуючих технологіях та соціально-економічних відносинах» [11].

Визначальними ознаками сили є гармонійна організація ресурсів у відповідності з суспільно корисною метою, стабільність, здатність до гнучкої та ефективної дії для вирішення проблемних питань суспільного життя, органічна відраза до агресії та насильства.

В діях суспільно-політичних сил реалізується найвище пізнання людиною законів природи та суспільства.

Ресурси, засіб і форма (модель) організації ресурсів та мета є складовими частинами, синтез яких породжує суспільно-політичну дію – силу чи насильство.

Ресурси, оптимальна модель їх організації для досягнення мети, суспільно корисна мета, на досягнення якої спрямована сила, формують силу і набирають якості її складових тільки в єдності.

«... сила – це єдність рефлексованої і безпосередньої стійкості, іншими словами – єдність форми і зовнішньої самостійності» [12].

«Що таке досконалість кожної речі? Ні що інше, як життя, що творить в ній, сила його буття» [13].

Сила – істинна цілісність, завершена сутність, яка утримується в певних межах, особливий світ для себе, особлива якість і форма. Виникнення (формування і прояв) сили – це рух, який походить від певного початку, досягає певного значення (апогей, вершина, рівень напруження тощо) і нарешті приходить до занепаду, втрачаючи свої змістові ознаки. **Силу потрібно розглядати як безумовно досконалу і позитивну частину людської практики, «яка за своїм змістом є освоєнням і перетворенням природних і соціальних об'єктів» [14].**

Насильство, в свою чергу, виступає як хибна і негативна частина людської практики, яка теж

може бути скерована на освоєння і перетворення природних та соціальних об'єктів, але із значними незворотними втратами ресурсів, іноді взагалі на межі і навіть за межею доцільності соціально-політичної дії.

Причинами будь-якого насильства є недосконалість суспільних інститутів та амбівалентність мотивів їх діяльності, тобто безсилля і нездатність утримуватися в межах позитивної людської практики, дотримання гуманних законів.

Примус є однією із форм збереження насильства. Застосування примусу в політиці – прояв слабкості суспільства загалом і влади зокрема. Примус – свідчення переродження сили і втрати її змістових ознак.

Переродження сили веде до втрати її спрямованості та якісних параметрів, навіть коли зовнішні ознаки певний час зберігаються. Проте це не означає, що сила породжує насильство. Насильство – наслідок розпаду, загибелі сили, тобто безсилля і хаосу – браку ресурсів, негармонійності та недоцільності їх організації, браку соціально корисної мети.

«Позитивне є завжди ціле, або єдність; те, що протистоїть йому – роз'єднання цілого, дисгармонія, атаксія сил». І далі: «... дисгармонія – це не роз'єднання сил, а їх фальшива єдність, яку можна назвати роз'єднанням лише по відношенню до істинної єдності» [15], тобто безсиллям. Ця думка Ф. Шеллінга може без застережень інтерпретуватись як визначення неоптимальної організації ресурсів та невірно визначеної мети, тобто насильства.

Враховуючи сказане, пропонується визначити силу як раціональну за змістом творчу дію (тобто таку, яка виникає при оптимальній, гармонійній організації ресурсів і передбачає соціально корисну мету), яка належить до позитивної частини людської практики внаслідок обме-

ження за формою гуманними законами суспільства і відповідності їй за змістом людському виміру існування. Таке розуміння сили знімає проблему тотожності «СИЛИ» і «НАСИЛЬСТВА».

Насильство в такому разі виступає як безглузда, **руйнівна за природою дія, що входить до негативної частини людської практики – внаслідок виведення її за межі гуманних законів та людського виміру існування.** Тобто, антипод «СИЛИ» – «АНТИСИЛА».

Принципова різниця між силою і насильством полягає в тому, що сила творить, будує і тому зберігає ресурси. Насильство – навпаки: руйнує і розпорошує ресурси.

Примус, як легітимна форма насильства, так чи інакше призводить до матеріальних і моральних втрат. Але вона є тільки меншим злом, яке свідомо обирається політичними лідерами, а більшістю суспільства вимушено визнається необхідністю – як факт, що вже відбувся. При цьому немає серйозних гарантій, що примус знову не повториться в ширших масштабах і не переросте в брутальніші форми насильства.

Як би не було, примус – це прояв безсилля, ознака слабкості, а не сили, хоча б з тих міркувань, що інших засобів для вирішення проблеми в певній ситуації просто не знайшлося.

«Насильство виступає одним з джерел влади. Проте влада (в тому числі і державна) не зводиться до насильства. Доцільно виходити з припущення, що насильство є симптом кризи влади. В нормі влада ґрунтується на мирних підвалинах» [16].

Насильство повсякчас проявляє себе у формі дії, спрямованій на досягнення цілей, що не є суспільно корисними або їх суспільна корисність викликає сумнів і, зрештою, стає на заваді суспільно-політичному прогресу.

Сила – наслідок стійкої збалансованості відносин між людськими спільнотами, а також окремими людьми. Вона досягає найбільшої потужності в момент «золотої середини» – стану максимальної збалансованості інтересів всіх прошарків суспільства чи членів окремих спільнот. Саме такий стан забезпечує вирішення проблемних питань суспільства ненасильницьким шляхом.

Ненасильство – вища форма суспільно-політичних стосунків у контексті дії творчої сили, яка ґрунтується на свідомому сприйнятті точки зору опонента, без будь-яких ознак репресивності і внаслідок тільки переконання, на умовах рівності прав опонентів захищати свою думку, а також дотриманні «моральних стандартів взаємної терпимості у вирішенні конфліктних ситуацій» [17]. Іншими словами, це дія і взаємодія суб'єктів і об'єктів суспільно-політичного процесу, яка абсолютно виключає будь-які форми тиску.

Насильство – наслідок порушення збалансованості відносин у суспільстві. В момент «золотої середини» воно зникає, витісняється ненасильством. Насильство набуває найбільшої потужності при руйнуванні балансу відносин і виході дій окремих людських спільнот і осіб за межі позитивної людської практики, при нехтуванні людського виміру існування та законів гуманності.

Між силою і насильством весь час точиться запекла боротьба за ресурси матеріальні і духовні. Апогеєм цієї боротьби стала епоха протистояння двох військово-політичних блоків – НАТО і Варшавського договору, коли насильницькі методи вирішення міжнародних проблем мали в своєму розпорядженні колосальні ресурси провідних країн світу. Проте безпрецедентне нарощування потенціалів насильства, яке поставило під загрозу існу-

вання людства, було свідомо призупинено і розпочато процес його зниження. Частина ресурсів насильства була трансформована в ресурси сили – стримування агресії та війни.

Незважаючи на колосальні втрати через дію насильства, людство продовжує свій динамічний розвиток. Це свідчить, що **позитивна людська практика значно переважає негативну, що в світовій спільноті загальний потенціал діючих творчих (силових) моделей набагато переважає потенціал діючих руйнівних (насильницьких) моделей організації ресурсів.**

Сила – тотожність творчого руху, розвитку, творіння, самого життя. Життєвості сили перешкоджає і чинить опір все, що відмирає або стоїть на місці.

Перешкода притягує силу як об'єкт, на якому остання себе випробовує і перевіряє. При подоланні перешкоди сила руйнується як недостатня і несвоєчасна (що сприяє перехопленню ресурсів моделями насильницького типу) або зростає після подолання перешкоди і шукає нових випробувань. Вона не існує без руху і перешкод.

Сила – явище всезагальне і всеосяжне – в розумінні дії, що творить і будує, бо будь-який суб'єкт сили чи об'єкт, що перебуває під її впливом, пронизані різноманітними і взаємодіючими її проявами.

«Природа – священна, первісна сила світу, що вічно творить і породжує з себе самої і, діючи, творить речі» [18]. Всі об'єкти, що існують у природі і суспільстві, піддаються впливам різних сил і, в свою чергу, можуть генерувати силу залежно від своїх потенцій, проявляючи синергетичні якості, і засвідчувати в такий спосіб своє існування – за умови їх залучення в якості ресурсів сили до певної системи відносин для досягнення суспільно корисних цілей – цілей творення.

Не можна уявити предмет, який не був би уособленням сили чи її ресурсом. У цьому розумінні і певна людська спільнота, і певна людина, сама по собі чи в поєднанні з механізмом, і сам по собі механізм є ресурсом і водночас уособленням сили в залежності від залучення до певної цілісної системи організації ресурсів чи виступаючи у вигляді такої.

Сила проявляє себе в різноманітних формах організації енергії. Ці форми можуть посилювати одна одну і, навпаки, протидіяти, але ніколи не знищувати і руйнувати. **Неспроможність двох чи більше сил знайти форму взаємодії для збільшення своїх потужностей – ознака переродження і втрати їх позитивних творчих якостей, свідчення появи в спектрі їх діяльності елементів негативної людської практики. Зіткнення, взаємопослаблення і взаємознищення свідчать про боротьбу моделей організації ресурсів насильства, про перевагу негативної практики над позитивною.**

Природний рух матерії, дія законів природи і суспільства спрямовані на пошук найдосконаліших форм організації ресурсів. Рівень досконалості моделі організації перевіряється через прояви сили.

Існують два основні типи моделей організації ресурсів для суспільно– політичної дії. Вони принципово відрізняються за двома ознаками: 1) ставленням до ресурсів – збереження (силова модель) і руйнування (насильницька модель); 2) за соціальною корисністю (силова модель) та шкідливістю (насильницька модель) мети, на досягнення якої спрямовані ресурси.

Виникнення спалахів насильства, переростання їх у масові руйнівні дії і війни, що ведуться державами і народами, – це є свідчення хибності обраних суспільних цілей, моделей організації ресурсів і, як наслідок, регресивного розвитку людських спільнот.

Сила свідчить про досконалість моделі організації ресурсів. Досконало організовані ресурси, навіть у невеликій кількості, спроможні породжувати багаторазове збільшення сили. Емерджентна здатність – наслідок використання найдосконаліших моделей організації ресурсів. Це – моделі «золотої середини».

Досконала модель організації ресурсів, у комплексі з чітко визначеною суспільно корисною метою, породжує досконалу силу, спроможну ефективно чинити опір руйнівним впливам насильства і позбавляти його ресурсів.

Література:

1. Ноосфера. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев и др. 2-е изд. Москва: Сов. энциклопедия, 1989. С. 428.
2. В. Ильин. Политическая антропология / под редакцией В. Ильина. Москва: Изд-во МГУ, 1995. С. 20.
3. Г. Алексеев. Энергия и энтропия. Москва: Знания. 1978. С. 14.
4. К. Маркс и Ф. Энгельс. Введение к «Диалектике природы». Избранные произведения. В 3 т. Т.1. Москва: Политиздат, 1985. С. 54.
5. К. Маркс и Ф. Энгельс. Введение к «Диалектике природы». Избранные произведения. В 3 т. Т.1. Москва: Политиздат, 1985. С. 54.
6. В. Ильин. Политическая антропология / под редакцией В. Ильина. Москва: Изд-во МГУ, 1995. С. 21.
7. Сила. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. Аверьянова. Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993. С. 352.
8. Сила. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. Аверьянова. Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993. С. 352.
9. К. Маркс и Ф. Энгельс. Фейрбах. Противоположность материалистических и идеалистических воззрений. Избранные произведения. В 3 т. Т.1. Москва: Политиздат, 1985. С. 66.
10. К. Маркс и Ф. Энгельс. Письма. Избранные произведения. В 3 т. Т.1. Москва: Политиздат, 1985. С. 546.

11. Ресурсы. Н. Реймерс. Природопользование: Словарь-справочник. Москва: Мысль, 1990. С. 451.
12. Г. Гегель. Наука логики. В 3 т. Москва: Мысль, 1971. Т. 2. С. 160.
13. Об отношении изобразительных искусств к природе». В 2 т. Москва: Изд. Мысль. Т.2. С. 55.
14. Практика. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. Аверинцев и др. 2-е изд. Москва: Сов. энциклопедия, 1989. С. 503.
15. Ф. Шеллинг. Философское исследование о сущности человеческой свободы и связанных с ней предметах. В 2 т. Москва: Изд. Мысль. Т.2. С. 118.
16. Насилие. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. Аверьянова. Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993. С. 191.
17. Ненасильственные действия. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. Аверьянова. Изд-во Моск. Коммерч. ун-та. 1993. 431 с. С. 216.
18. Ф. Шеллинг. Об отношении изобразительных искусств к природе. В 2 т. Москва: Изд. Мысль, 1989. Т. 2. С. 54.

«АГРЕСІЯ» І «НАСИЛЬСТВО» – ПОНЯТТЯ НЕ ТОТОЖНІ

Запропонувавши нове розуміння сили як дії в контексті соціально-політичних процесів, ми підходимо до іншої проблеми. А саме: парадигма сили, що виникає в сучасних соціально-історичних умовах, вимагає нового розуміння понять таких руйнівних феноменів, як «агресія» та «насильство», і створення ефективної моделі їх мінімізації та нейтралізації.

Розуміючи силу і насильство як могутність у стадії реалізації, коли актуалізована могутність розщеплюється на творчу дію – силу і деструкцію – насильство (сила примножує і зберігає ресурси, збільшуючи могутність, а насильство руйнує і розпорошує ресурси, підбиваючи могутність), постаємо перед необхідністю визначити місце поняття «агресія» (лат. *aggressio* – напад) в контексті втрат ресурсів, що викликаються деструктивною дією в суспільстві.

Реконструкція і впорядкування розуміння феноменів «сили», «насильства», «агресії» викликана новітніми соціально-історичними умовами і має сприяти конструктивному зняттю кризи взаємовідносин між правлячою владою й тими, ким вона править, кризи, яка викликає ухвалення і реалізацію так званих силових рішень, що призводить до втрат і розпорошення духовних, матеріальних і людських ресурсів. Ймовірно, це викличе певні зміни в стратегіях наукових досліджень в галузі теорії і практики політики та зосередження їх на вивченні цілей, ресурсів і моделей їх організації, на проблемі створення адекватної силової картини світу, доступної всім суб'єктам політичного процесу, виробленні нової філософії і теорії сили як суспільно-політичного феномена. Така постановка питання викличе, скоріше за все, низку ре-

зонних зауважень, а, можливо, й спротив, але, в будь-якому випадку, не вступить у протиріччя з концепцією методологічного анархізму П. Фейербанда, яка стверджує, що «зростання знання відбувається в результаті поліферації, множення теорій і підходів» [9, с. 7].

Досі поняття «агресія» і «наси́льство» ототожнювалися в суспільній свідомості як на побутовому рівні, «так і на рівні наукового мислення. Так, німецький соціолог Н. Еліас вважав, що агресія тотожна жорстокості і почуттю насолоди від катування людей і руйнування, від доведення своєї тілесної переваги над іншими [21, с. 272]. Австрійський вчений, засновник порівняльної етології К. Лоренц вважав, що прояви агресивності і у «півнів, що побилися на «смітнику», і «у собак, що гризуться», і «у хлопчаків, що розбивають одне одному носи», і у юнаків, що розпочинають «в корчмі бійку, вже трохи підфарбовану політикою», і в тих, хто хапається зопалу за ядерну бомбу, є одна підстава – внутрішньо-видова агресія. А це серйозна небезпека, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку» [10, с. 44-45].

В сучасній політології («Політологічний словник» Ю. Авер'янова) агресія кваліфікується як «пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої. Цей напад... характеризується ініціативою та задумом. Найнебезпечніша форма – збройний напад» [2, с. 18].

Визначення агресії, прийняте 1974 року XXIX сесією Генеральної Асамблеї ООН, гласить: «До прямої агресії відносяться: вторгнення збройних сил держави на територію іншої держави; військова окупація території держави; анексія території держави; застосування будь-якої зброї однією державою проти іншої; блокада воєнна портів або берегів держави збройними силами

іншої держави; напад збройних сил держави на збройні сили іншої держави; застосування державою власних збройних сил, розташованих на території іншої держави за угодою, проти третьої держави на порушення умов угоди; перебування таких збройних сил на території іншої держави після припинення дії угоди» [1, с. 34].

У тому ж джерелі («Военный энциклопедический словарь» за редакцією А. Горкіна та В. Золотарьова, 2002 р.) ті ж дії визначаються як «наси́льство воєнне – примусовий вплив на реального чи потенційного противника. Його ознаками виступають: політичний характер цілей і змісту; використання особливої організації (армії та інші збройні формування); застосування спеціальних засобів (зброї); багатоманітність форм реалізації. Виокремлюються 2 основні види насильства збройного: безпосереднє фізичне використання воєнної сили і загроза її застосування» [12, с. 981].

Отже, агресія ототожнюється з насильством. Більше того, у воєнній сфері агресія розглядається як окремий випадок насильства – «пряме чи непряме застосування збройної сили («застосування збройної сили» – це один з видів насильства – збройне насильство – прим. І. ІІІ.) однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої» [2, с. 18], а не навпаки. Хоча при цьому й зауважується, що «агресія може бути економічною, психологічною, ідеологічною тощо» [2, с. 18], тобто водночас поняття «агресія» поширюється за межі воєнної сфери.

Агресія в соціальній сфері визначається за допомогою гегелівського формулювання поняття насильства: «наси́льство ззовні є особливе, що протистоїть особливому, захоплення його власності, нове страждання» [5, с. 179]. Це формулювання можна прийняти і використовувати як фундаментальне.

В наведених визначеннях агресії у «Політологічному словнику» Ю. Авер'янова та у «Воєнному енциклопедичному словнику» А. Горкіна і В. Золотарьова в наявності ототожнення агресії з силою. Тут немає навіть натяку на те, що агресія в даному випадку має форму збройного насильства, бо здійснюється в суспільстві: веде до «страждання» суспільства – руйнування і незворотних втрат ресурсів у найширшому розумінні.

В новітніх соціально-історичних умовах, коли формується «унітарний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс з автономними закономірностями функціонування і самозмінення» [7, с. 20], вже не можемо дозволити собі при визначенні гострих соціально-політичних проблем, що приходять до нас, за словами Г. Гегеля, як «покарання», як явища, в яких людина «не знаходить сама себе», визначати їх «як зло, як насильство, як чужу силу» [6, с. 68], не думаючи, що ці поняття не тотожні. Ми змушені обережніше і коректніше вживати терміни «сила» і «насильство» та споріднені з ними, зокрема й термін «агресія». Це повинно сприяти забезпеченню за практичною політикою права бути більше мистецтвом гармонізації і стабілізації, ніж мистецтвом дисгармонізації і дестабілізації [7, с. 3]. Під мистецтвом дисгармонізації і дестабілізації треба розуміти «мистецтво» насильства.

Підґрунтям насильства завжди виступає нігілізм – «позиція того, хто відкидає все суще, хоча водночас неспроможний бодай припустити, ніби щось може змінитись на краще, – й тому неминуче приходить до знищення або самознищення» [8, с. 9]. «Нігілізм, як форма заперечення загальновизнаних цінностей, нерідко тісно пов'язаний з психічними захворюваннями» [8, с. 91]. «Численні випадки анархічної та політичної агресивності (тобто насильства – прим. І. Ш.), дедалі частіше розглядаються тепер під кутом зору психіатрії та

психології» [8, с. 91]. «Коли в суспільстві панують міцні державні і релігійні структури, психопатологічних проявів нігілізму майже не спостерігається. В політичній галузі нігілізм проявляється лише тоді, коли суспільні структури втрачають силу» [8, с. 93]. Тобто стають неоптимальними і не відповідають покладеним на них суспільним завданням, що сприяє виникненню нігілізму – насильству над суспільною свідомістю та руйнуванню фундаментальних моральних цінностей.

Нігілістичні філософські погляди складають підґрунтя будь-якої соціальної деструкції. Найнебезпечнішими формами її завжди були терор і війна.

Терор – означає «жахати», «залякувати». Це особлива форма політичного насильства, що «характеризується жорстокістю, цілеспрямованістю і вдаваною ефективністю. Ці особливості зумовили широке використання терору протягом всієї людської історії як засобу політичної боротьби в інтересах держави, організацій та окремих груп осіб. Власне, сам факт публічної страти карних чи політичних злочинців чи процес «аутодафе» в період середньовічної інквізиції являли собою класичну форму терору в інтересах держави або католицької церкви» [17, с. 372]. «Тероризм – це узагальнене поняття визначає вже комплексне явище, що означає жах і переляк як мету певних (терористичних) актів і дій, самі акти і дії, їх конкретні результати і весь спектр ширших наслідків. В загальноприйнятому розумінні тероризм звужується до набору окремих терористичних актів» [13, с. 18].

Дослідник сучасного тероризму Д. Ольшанський виокремлює політичний, економічний, інформаційний та побутовий тероризм [13, с. 19]. Інший російський дослідник тероризму, В. Шестаков, вважає, що людина за своєю природою надзвичайно агресивна і немилосердна в боротьбі за життєві ресурси [20, с. 22]. Він конста-

тує, що терор – це «відкрите знищення окремих людей для залякування багатьох інших» [20, с. 25]. «Тероризм – це сьогодняшня форма тотальної війни» [20, с. 20], «один з найстаріших методів вирішувати проблеми за допомогою насильства, причому насильства не на полі бою, а переважно спрямованого проти мирного населення чи окремих політичних і господарських діячів» [20, с. 15]. «Тероризм не кращий і не гірший за так звані звичайні війни, ...це форма війни» [20, с. 16].

Під час війни, на відміну від тероризму, збройне насильство здійснюється в широких масштабах і призводить до величезних втрат ресурсів у найширшому розумінні.

В міжнародній спільноті і нині спостерігається так званий традиційний підхід до збройного насильства, який, як вважається, поки що не суперечить політиці. По-перше, тому що людина начебто сприймає свою належність до політичного світу саме через боротьбу з іншими, а в міждержавних стосунках збройне насильство є основним засобом політики – це умова виживання держави. По-друге, війна (збройне насильство) не суперечить людській сутності і навіть надає змісту існуванню людини, начебто коли людина готова жертвувати собою, то вона здатна усвідомити справжнє значення свободи, а без свободи немає політичної демократії. По-третє, війна не суперечить загальнолюдській моралі: біблійне «не убий» начебто не стосується знищення озброєного противника – представника іншої держави-нації на полі бою [14, с. 69].

Починається з того, що насильство, з використанням прихованих чи наявних нігілістичних настановлень, проголошується певною необхідністю суспільного життя. «Моральна» аргументація не пом'якшує насильства, а навпаки – збільшує, бо робить його обов'язком і не обмежує просто перемогою, а доводить до прини-

ження і знищення противника. У війнах між країнами, коли вони ведуться під ідеологічними (по суті – нігілістичними) гаслами і начебто в ім'я моральних цілей, рівень жорстокості виходить за межі військових цілей, що відбувалося в жакливіх формах і масштабах, наприклад, підчас обох світових війн у ХХ столітті.

Біологічна взаємодія живих істот одне з одним та з оточуючою природою існувала до виникнення соціальної взаємодії, а з виникненням її біологічна взаємодія, з одного боку, стала необхідною передумовою існування та розвитку соціальної, а з іншого – її було включено в рух, що відбувається в соціальній сфері, вона трансформується ним і «перетворюється на модифікований момент руху соціального» [4, с. 33].

Н. Еліас вважає, що, «говорячи про агресивність, про насолоду від боротьби, ми не маємо на увазі якогось окремого прагнення. Ми говоримо про нього, цілком усвідомлюючи, що йдеться про певну функцію в межах цілісного організму, а трансформації цієї функції вказують на трансформації моделювання всього організму» [21, с. 271]. Вчений говорить про потяг до насильства, який в пліні історії піддається трансформації. Проте не Н. Еліас зробив це відкриття. Ще Г. Гегель у «Конституції Німеччини» писав, що суспільство здійснює «за допомогою правового устрою» перехід «від стану прямого насильства до стану насильства розрахованого» [6, с. 115].

Як біологічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства у сфері соціальної. В соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей проти іншої групи людей, має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в природі, і тому в соціалізованому вигляді вже виступає як насильство, хоча досі ніхто не прагнув чітко розділити поняття «агресія» і «насильство».

«Поставивши в центр своєї уваги явища взаємної агресивності, К. Лоренц з'ясував, що вони є проявом життєвої сили, нерозривно з нею пов'язані й необхідні для самозбереження виду. Але в будь-якому разі у всіх видів тварин вони регулюються гальмівним механізмом, який чітко обмежує їх прояви щодо представників власного виду... Тим часом при виявленні найвіддаленішого нашого предка – синантропа поряд із залишками вогнища та первісних знарядь було знайдено й рештки з'їденої ним людини; між тваринами одного виду щось подібне неможливе» – пише В. Краус [8, с. 71].

Агресія в природі є доцільною необхідністю і проявляється в одних і тих же формах майже без змін, забезпечуючи виживання виду. Агресія в суспільстві – насильство. З розвитком суспільства вона набирає поміркованих форм завдяки прогресу розподілу функцій, посиленню взаємодії між індивідами, завдяки зростанню їх залежності одне від одного та від технічного апарату [21, с. 271]. Вона виходить за межі необхідності забезпечення фізіологічного виживання людської істоти і стає соціальною дією, здійснює руйнівний вплив на об'єкт не стільки фізично, скільки психічно, підпорядковуючи і руйнуючи його суб'єктивну волю, його світогляд, настановлення, мотиви діяльності та емоції.

Р. Берон і Д. Річардсон розглядають тваринну агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настановлення [3, с. 27]. **Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настановлень, і тому це явище складніше, ніж тваринна агресія, і саме тому її доцільно визначати як насильство.**

Агресія в тваринному світі є доцільною деструкцією, бо діє як один з чинників еволюційного відбору. Вбивство хижакон, вовком, наприклад, оленя – це природний акт. Вовк вибирає з усього стада найслабшу тварину (хвору чи поранену) і вбиває її з єдиною метою

– підтримати свої життєві сили. При наявності в стаді ослаблених і хворих тварин хижак майже ніколи не нападає на сильних і здорових. Цей природний акт, в основі якого лежить рефлекторна діяльність організму хижака, не є свідомим вольовим актом і не має соціальних підстав. Отже, тварина здатна до агресії, але не здатна до насильства. Насильство є прерогативою людини як спотворена реакція її організму і особистості на подразнення від оточуючого природного і соціального середовища. Найнебезпечнішими видами цієї спотвореної реакції є нігілізм, тероризм та війна.

Т. де Шарден в книзі «Феномен людини» зауважував, що «перед твариною закрита одна частина реальності, в якій ми розвиваємось, але куди вона не може ступити. Нас розділяє рів або поріг, який вона не здатна подолати. Будучи рефлектуючими, ми не тільки відрізняємось від тварини, але ми інші порівняно з нею. Ми не просто зміна ступеня, а зміна природи як результат зміни стану» [19, с. 67]. Ні хижак, ні його жертва не вступають у психічну взаємодію, бо не здатні на це. Вони не пов'язані в соціальному плані і не є носіями свідомості, не володіють інтелектом, аналогічним людському. Будь-яка психічна взаємодія є явищем соціальним, це – «соціальна душа», цивілізація, культура, «світ цінностей», як стверджує П. Сорокін [16, с. 39].

Тварини не здатні надавати матеріальним артефактам значення психічних символів і вести колективну творчу діяльність. Людина ж може вступати у психологічну взаємодію, більше того – вона не може існувати без цієї взаємодії. Вдаючись до агресії проти іншої людини, вона, в першу чергу, вдається до агресії в суб'єктивному просторі особистості, агресії проти внутрішньої волі, здійснюючи тиск, деформуючи або навіть руйнуючи чужу волю і особистість, руйнуючи духовні ресурси, і тільки після цього вдається до

руйнування ресурсів матеріальних і фізичного насильства проти іншої особи.

Такі дії не можна кваліфікувати як раціональні, котрі спрямовуються обґрунтованими знаннями і є нормативно орієнтованими [15, с. 535]. На цьому тлі дії хижака, що вбиває іншу тварину для підтримання свого фізіологічного існування, мають вигляд раціональних і навіть у якійсь мірі шляхетних, бо хижак, як правило, вбиває хвору, ослаблену або приречену тварину, запобігаючи виродженню популяції та поширенню заразних хвороб у стаді.

Агресія в суспільстві, на відміну від агресії в природі, має підґрунтя, яке робить її насильством. Це нігілізм, тероризм та війна.

В новітніх соціально-історичних умовах виникає нагальна потреба створити таку атмосферу в суспільстві, в якій нелюдська поведінка – насильство, зустрічала б загальний і безумовний осуд, ставала б безумовно невинною і безглуздою для суб'єкта, що вдається до насильства.

Р. Берон і Д. Річардсон вважають, що агресивні прояви можна зменшити, якщо створити таку ситуацію, коли в суспільстві:

- потенційні агресори не зазнають сильного провокування;
- практично не отримують вигоди від застосування агресії;
- можливе покарання за агресивні дії буде суворим;
- імовірність покарання висока [22, р. 11 – 13].

У наш час чи не найбільшим провокатором агресивності є телебачення. До закінчення середньої школи дитина «завдяки» йому проглядає близько 8 тисяч сцен з убивствами і 100 тисяч інших дій із застосуванням насильства. Дж. Гербнер (Пенсільванський університет, США) констатує: «В історії людства були й кровожерли-

віші епохи, але жодна з них не була до такої міри пронизана образами насильства, як наша. І хто зна, куди нас віднесе цей страхітливий потік зримого насильства, що просочується в кожний дім через екрани телевізорів у вигляді сцен бездоганно відрежисованої жорстокості» [22, р. 11 – 13]. З усього цього випливає, що потрібно терміново зупинити зливу насильства і аморальності в ЗМІ, припинити оспівування гвалтівників, шахраїв, збоченців і моральних виродків. Водночас необхідно демонструвати моделі поведінки, які сприяють посиленню в людях людяності.

Встановлено, що серед осіб, які вчинили тяжкі злочини, переважають люди або з надзвичайно «слабкими», або з надзвичайно «сильними» бар'єрами, що стримують агресію. Перших прийнято називати «абсолютно нестриманими агресорами» або «насильниками». Вони вважають агресію цілком прийнятною і легко застосовують її як засіб досягнення своїх цілей. Характерно, що абсолютно нестримані агресори зовсім не відчують провини за свою поведінку, позитивно ставляться до агресії і демонструють високий рівень імпульсивності. І, навпаки, злочинцями іноді стають так звані надмірно стримані агресори – «пасивні, м'які за характером люди. Вони зовсім не імпульсивні і їх важко спровокувати. Вони здаються дуже терплячими, здатними страждати протягом тривалого часу і вміють себе стримувати». Надмірно стримані агресори демонструють те, що Е. Фромм називав доброякісною агресією, тобто такою, що є реакцією на загрозу вітальним інтересам. Це люди, які «зірвалися» під пресом непомірно тяжких зовнішніх обставин. Отже, правопорушники (насильники), як і всі інші люди, досить чітко поділяються на дві групи, поведінку яких можна умовно назвати «людською» і «не-людською» [22, р. 10 – 13].

Агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтям, як для людського суспільства – соціальної матерії підґрунтям є природне середовище, зокрема, жива матерія, в якій агресія є обов'язковим атрибутом. Проте агресія як явище не є тотожною насильству, як не тотожні жива матерія і соціальна матерія.

П. Сорокін зазначав: «Соціальне явище є соціальний зв'язок, що має психічну природу і реалізується у свідомості індивідів, виступаючи водночас за змістом і тривалістю за його межі» [16, с. 39]. І ще: «Під психічною взаємодією ми розуміємо такий процес, «матерією» якого слугують відчуття, сприйняття, уявлення і поняття, страждання і насолода та вольові акти в точному значенні цих термінів, яке зобов'язує завжди вважати ці елементи усвідомленими; ...неусвідомлене будь-яке відчуття або уявлення не є відчуття і уявлення, неусвідомлена воля – не є воля, неусвідомлені страждання і насолода – не є страждання і насолода» [16, с. 38]. Й насамкінець: «Всі «неусвідомлені переживання», зокрема «фізіологічні акти» і простіші емоції, а так само рефлекси, інстинкти, автоматичні акти не можуть слугувати «матерією» психічної взаємодії. Це – матерія, якщо завгодно, біологічних процесів (фізіології і психофізіології), а не психічних» [16, с. 39].

Насильство як вид агресії, що відбувається тільки в суспільстві, є продуктом спотвореної, хворої свідомості людини, сумою негармонійно усвідомлених станів – хибно організованої психосоціальної енергії. Носієм психосоціальної енергії може бути тільки людина, бо тільки вона здатна до «дієвого контролю над неусвідомленими мотивами через усвідомлені цілі діяльності, в досягнення яких вона включається» [11, с. 37].

Висновки

1. Агресія – це вид деструкції на рівні біологічної матерії (енергії), яку характеризують доцільність та обмеженість, обумовлені процесом еволюційного розвитку біологічних організмів.

2. Насильство – це вид деструкції на рівні соціальної матерії (енергії), обумовлений психічною природою соціальної взаємодії, соціальна дія (явище), яке пов'язане і є наслідком тільки певних (спотворених) станів людської свідомості.

3. Насильство є видом агресії особливої якості порівняно з агресією в природі і трапляється тільки в людському суспільстві. Насильство – окремий випадок по відношенню до ширшого поняття «агресія», бо має підставою тільки усвідомлені спотворені психічні стани людини. Поняття «агресія» ширше за поняття «насильство», воно включає в себе поняття «насильство».

Література:

1. Агрессия. Военный энциклопедический словарь / редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев и др. Москва: Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. 1664 с.
2. Агрессия. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И Аверьянов. Москва: Моск. коммерч. ун-та. 1993. 431 с.
3. Берон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб.: Питер, 1998. 336 с.
Вазюлин В. А. Логика истории. Вопросы теории и методологии. Москва: Изд-во МГУ. 1988. 328 с.
4. Гегель Г. Конституция Германии. Политические произведения / под ред. Б. М. Кедрова. Москва: Изд-во Наука, 1978. 437 с.
5. Гегель Г. Философия религии. В 2 т. Т. 2. / общ. ред. А. В. Гулыги. Пер. с нем. П. П. Гайденко. Москва: Мысль, 1977. 573 с.
6. Ильин В. В. Политическая антропология / под редакцией В. В. Ильина. Москва: Изд-во МГУ, 1995. 254 с.
7. Краус В. Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії / перекл. з німецької М. Павлюка. Київ: Основи, 1994. 124 с.

8. Кузнецов В. Понять науку в контексте культуры. Кун Т. Структура научных революций: пер. с англ. / Кун Т. Сост. В. Ю. Кузнецов. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2001. 608 с.

9. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / Пер. с нем. Г. Швейника. СПб.: Амфора, 2001. 349 с.

10. Мышление: процесс, деятельность, общение / отв. ред. А. В. Брушлинский. Москва: Наука, 1982. 287 с.

11. Насилие военное. Военный энциклопедический словарь / редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев и др. Москва: Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. 1664 с.

12. Ольшанский Д. В. Психология терроризма. СПб.: Питер, 2002. 288 с.

13. Основи політичної науки: курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 4.: Міжнародна політика / Б. Кухта, Г. Ткаченко, Л. Старицька та ін. Львів: Кальварія, 1999. 436 с.

14. Парсонс Т. Роль идей в социальном действии. Парсонс Т. О социальных системах / под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. Москва: Академический Проект, 2002. 832 с.

15. Сорокин П. А. Общая социология. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

16. Террор. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянов. Москва: Изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993. 431 с.

17. Шаблінський І. І. До поняття про «силу» і «силову картину світу». Стратегічна панорама. 2002. №2. С. 194.

18. Шаронов В. В. Основы социальной антропологии. СПб.: Изд-во Лань, 1997. 192 с.

19. Шестаков В. Террор – мировая война. Москва: ОЛМА – ПРЕСС Образование, 2003. 320 с.

20. Элиас Норберт. О процессе цивилизации. Социогенетические и психологические исследования. Т. 1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. Москва: СПб.: Университетская книга, 2001. 332 с.

21. URL: <http://www.perehid.kiev.ua/editors/7.html>

РОЗУМІННЯ СИЛИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглядаються аспекти конструктивної взаємодії системоутворюючих соціальних інститутів як фундаментальна проблема національної безпеки. Автор пропонує нове розуміння таких понять, як сила і насильство.

В новітніх історичних умовах, коли людство зливається в єдиний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс – ноосферу, певні суспільно-політичні процеси, котрі призводять до втрати ресурсів, стають вкрай небезпечними, бо можуть стати неконтрольованими і викликати ланцюгову реакцію руйнації соціальної матерії як в окремих країнах, так і в глобальних масштабах.

Неоптимальні суспільні відносини, що обумовлюються схильністю деяких суб'єктів суспільно-політичних процесів вдаватися до насильства з метою утримання контролю над ресурсами і збереження монопольного права на формування моделей їх організації задля вузьких прагматичних цілей, соціальна корисність яких сумнівна, в умовах глобалізації неприпустимі.

Насильство в сучасних умовах, або «сп'яніння від сили», як його визначив Б. Рассел [9, с. 781-782], чи «самогубча потенція мілітаризму» [11, с. 332] за визначенням А. Тойнбі, стає вкрай небезпечним явищем і свідчить про неспроможність суб'єктів суспільно-політичних процесів, які до нього вдаються, вирішувати актуальні проблеми без втрат ресурсів. Методи «покрокової» (рісетеал) соціальної інженерії, про які писав К. Поппер [1, с. 342], вже застосовуються в соціальній практиці і дають можливість якщо не зводити до нуля втрати ресурсів, то, в будь-якому випадку, мінімізувати.

Ці обставини диктують необхідність перегляду змісту понять «сила», «наси́льство», «ненаси́льство» та низку споріднених з ними понять у співвідношенні з феноменами творчої і руйнівної дії і зняття тотожності понять «сила» і «наси́льство»: **сила, в сучасному її розумінні, зберігає примножує суспільні ресурси, створює їх нову» якість, а наси́льство – руйнує і розпорошує їх** [12, с. 194].

Суспільні відносини вже об'єктивно підійшли до нового розуміння сили. Воно полягає в тому, що сила поводить себе як система – суб'єкт суспільно-політичних відносин, об'єкт, який підтримує своє існування і виконує певні функції як єдине ціле завдяки взаємодії його складових.

Дж. О'Коннор, один з провідних сучасних системних аналітиків, довів, що поведінка різних систем залежить не стільки від специфіки їх елементів, скільки від того, як ці елементи між собою пов'язані [6, с. 83]. Проте ще Г. Гегель у «Філософській пропедевтиці» зауважував, що ціле, як внутрішня діяльна форма, є сила [2, с. 104-105].

Як соціальна дія, **сила виникає внаслідок синтезу відповідних ресурсів, чітко визначеної суспільно корисної мети і створеної на базі еволюційного відбору (енергетичного та інформаційного) оптимальної моделі організації ресурсів для її досягнення.** Вона набирає максимальних параметрів внаслідок вдалого синтезу її складових: коли мета є безумовно суспільно корисною – відповідає інтересам абсолютної більшості людської спільноти, модель організації ресурсів є адекватною поставленій меті – побудована на принципах збереження ресурсів і спирається на достатню ресурсну базу.

Сила – це творча дія, яка відбувається в межах позитивної людської практики, орієнтується на гуманні закони і людський вимір існування, тобто на «актуальне

добро». В творчій дії, що виникає при оптимальній організації ресурсів у вигляді складної динамічної системи, реалізується автономна воля, спрямована на досягнення суспільно корисної мети.

Ненасильство, як дія і принцип взаємодії суб'єктів суспільно-політичних процесів, виключає будь-які форми тиску і є вищим проявом сили. Як форма суспільних відносин, ненасильство можливе при гармонійному формуванні, виявленні і реалізації волі членів суспільства, що забезпечується вільним поширенням інформації в умовах демократії [14, с. 144].

Насильство в цьому контексті розуміється як пряма протилежність – дія, що не має суспільно корисної мети і організована згідно з неоптимальною моделлю організації ресурсів. У політичній площині насильство є засобом маскування безсилля і неспроможності правлячої влади до конструктивного вирішення актуальних суспільних проблем, імітацією сили заради приховування втрати ресурсів суспільства, справжніх цілей правлячої верхівки, які не співпадають з суспільно корисними цілями і, зрештою, збереження панування в суспільстві.

Сильне суспільство (гармонійно розвинена демократія) спирається на ресурсозберігаюче мислення (мислення, спрямоване на створення оптимальних моделей організації ресурсів), чим свідомо забезпечує зведення насильства до можливого мінімуму, утвердження ненасильства і максимальну безпеку своїм членам.

Ідеалом сильного демократичного суспільства, що динамічно розвивається в умовах інформаційної доби, є ненасильство – вищий прояв сили.

Перетворення на норму соціального буття ненасильницьких відносин, які ґрунтуються на конструктивній взаємодії суб'єктів суспільно-політичних процесів, є за-

порукою безпеки як суспільства в цілому, так і кожного з його членів зокрема.

Розвиток України в інформаційну добу вимагає оптимальної організації національних ресурсів для досягнення суспільно корисних цілей і створення сильного суспільства, спроможного адекватно реагувати на виклики і загрози сучасності.

Сильне суспільство складається з досконалих соціальних інститутів, поєднаних у збалансованій (ресурсозберігаючій) моделі взаємодії. Така модель може виникнути на основі конструктивної взаємодії суб'єктів суспільно-політичного процесу, яку можна визначити як силу [13, с. 134]. Йдеться, в першу чергу, про конструктивну взаємодію системоутворюючих (фундаментальних) соціальних інститутів.

Соціальні інститути – це стійкі форми організації спільної діяльності людей, що склалися історично. За класичним формулюванням М. Вебера, соціальні інститути визначають «специфічно соціальний характер нашого оточення і складаються з усіх соціальних реальностей соціального світу, реальностей, що відповідають речам фізичного світу» [8, с. 312].

Наріжним каменем інституціоналізації, тобто формалізації і стандартизації суспільних відносин, є архітектонічна природа людського розуму [4, с. 267], визначена свого часу І. Кантом. Вона розвивалася разом з інституціоналізацією, сприяла їй і, водночас, завдяки їй ставала досконалішою.

Зростання матеріального і духовного виробництва та обміну, урізноманітнення побуту в процесі розвитку цивілізації обумовлювали невпинне ускладнення суспільної організації. Це підвищувало рівень впорядкованості суспільних відносин. Збільшувалась вага керівних та управлінських чинників, уособлюваних саме соціальними інститутами.

Будь-яка дія, що виникає в суспільстві, так чи інакше відбувається із залученням принаймні одного соціального інституту, а в нормі – із залученням кількох системотворюючих соціальних інститутів. Позаінституціональної дії в суспільстві не може бути. Все суспільство охоплене, пронизане вертикальними і горизонтальними інституціональними відносинами.

Соціальні інститути діють на мезорівні, вони є проміжними ланками, що зв'язують особистість з усім людством і забезпечують її інтеграцію в суспільство (сходження людини від індивідуального до соціального), продукують і відтворюють культурні взірці, норми і цінності та сприяють їх переданню і засвоєнню. Згідно з К. Манхеймом, успішне суспільство використовує якомога менше заборон і обмежень, вирізняє гуманні і шкідливі заборони та, використовуючи свої інститути, допомагає індивідові найліпше пристосуватись до вимог суспільства [5, с. 487].

Особистість людини, визначена П. Сорокіним як соціальна одиниця – носій соціальної енергії [10, с. 37], фокусує в собі і підсумовує рівень ефективності взаємодії соціальних інститутів.

Головна функція соціальних інститутів полягає в адекватному реагуванні на виникнення пасіонарних полів, що створюються взаємодією окремих особистостей, і стабілізації суспільних відносин з метою запобігання втратам і розпорошенню ресурсів суспільства.

Взаємодія соціальних інститутів відбувається у формі обміну ресурсами в найширшому їх розумінні – інформаційними, матеріальними, людськими тощо. Згідно з теорією соціального обміну Дж. Хомонса і П. Блау, обмін – це базовий соціальний процес, який формує соціальну структуру і який присутній у всіх ситуаціях взаємодії соціальних суб'єктів [7, с. 218].

Дж. Дьюї довів, що суспільство здійснює свою діяльність тільки через відповідні структури – соціальні інститути і пристосовує в такий спосіб власну організацію до цілей нагляду та регулювання [3, с. 24].

Системоутворюючі соціальні інститути протягом усього життя людини безперервно піддають її особистість системним впливам, презентуючи в такий спосіб вимоги суспільства до неї, формуючи необхідні якості особистості.

Системоутворюючі соціальні інститути сучасної доби (окрім інституту сім'ї) не мають чіткої ієрархічної завершеності, притаманної соціальним інститутам нижчого порядку. Плюралізм (наприклад, розподіл державної влади на три гілки – законодавчу, судову та виконавчу) забезпечує необхідну гнучкість і здатність до адекватного реагування на системні зміни і сприяє пристосуванню суспільства до нових викликів і загроз.

Ієрархічна незавершеність системоутворюючих соціальних інститутів – необхідна умова їх ефективного функціонування. Саме вона забезпечує лідируючій у певний момент політичного процесу формі організації ресурсів своєчасну і ефективну альтернативу.

Домінування будь-якої форми організації ресурсів всередині системоутворюючого соціального інституту (наприклад, домінування виконавчої влади над представницькою і судовою) чи будь-якого системоутворюючого соціального інституту над іншими обумовлює дезоптимізацію відносин між ними і масштабні втрати суспільних ресурсів. Порушується стан безпеки особистості, суспільства і держави. Насильство набирає значення головного чинника регулювання суспільно-політичних процесів.

Конструктивна взаємодія забезпечує збалансований обмін ресурсами системоутворюючих соці-

альних інститутів, сталий (з позитивною динамікою) розвиток як окремої особистості, так і всього суспільства загалом. Брак конструктивної взаємодії і поява деструктивних процесів призводять до значних втрат ресурсів, що свідчить про неефективність соціальних інститутів.

Сила і насильство як дія виникають лише при залученні системоутворюючих соціальних інститутів. Збереження чи втрата ресурсів, що супроводжує, відповідно, силу і насильство як процеси в суспільно-політичній сфері, найкрасномовніше свідчать про ефективність цих інститутів, які є діючими моделями організації ресурсів суспільства.

За допомогою соціальних інститутів враховуються і задовольняються потреби більшості суспільства. Вони, як організовані спільноти, забезпечують досягнення суспільно корисних цілей на підставі виконання членами цих спільнот своїх ролей, що обумовлюються відповідним комплексом соціокультурних елементів, у межах інституту. Системоутворюючі соціальні інститути забезпечують впорядкування діяльності всього суспільства як складної динамічної системи.

В сучасних умовах інтенсивний розвиток глобальної інформаційної сфери безпосередньо впливає на функціонування складних динамічних систем, робить їх ефективнішими при досягненні цілей прогресивного розвитку суспільства.

До складних динамічних систем належать, безумовно, й суб'єкти суспільно-політичних процесів, які охоплюються системоутворюючими соціальними інститутами, багатовимірною взаємодією яких утворює так звані «силові» потоки, про які ще в другій половині XIX століття писали американські дослідники Б. Адамс і Г. Адамс [15, с. 15].

Прогрес інформаційної сфери надає суб'єктам суспільно-політичних процесів значні додаткові ресурси для досягнення їх цілей і можливості здійснювати потужний системний вплив на все суспільство. Проте деякі суб'єкти суспільно-політичних процесів мають цілі, які не завжди співпадають з цілями суспільства. Їх діяльність може негативно впливати на національні інтереси. Відтак виникає необхідність того, щоби держава, як системоутворюючий соціальний інститут, вживала таких заходів, як:

- моніторинг ресурсної бази суб'єктів суспільно-політичних процесів, спроможних безпосередньо впливати на національну безпеку країни;

- виявлення рівня відповідності задекларованих цілей діяльності цих суб'єктів цілям, що переслідуються й досягаються ними на практиці;

- визначення моделей організації ресурсів, які використовуються цими суб'єктами для досягнення своїх цілей, та специфічних рис композицій ресурсів, що створюються на базі моделей їх організації, визначення ступеня інформатизації суб'єктів суспільно-політичних процесів.

Дослідження за такими напрямками дозволяють відстежувати взаємодію, зміну кількісних та якісних параметрів існуючих, виникнення та розвиток нових «силових» потоків, виокремлювати й прогнозувати наслідки впливу «силових» потоків, до яких залучені суб'єкти суспільно-політичних процесів, що діють за неоптимальними (ресурсовитратними) моделями організації ресурсів і запобігти їх деструктивному впливу на суспільство, створювати адекватну «силову» картину суспільства чи певного її фрагмента в масштабах і з глибиною розробки, які відповідають конкретним потребам суспільства і держави.

Сучасні суспільно-історичні умови вимагають від держави задля забезпечення сталого, з позитивною динамікою розвитку суспільства невідкладно вирішувати такі завдання:

- визначати суб'єкти суспільно-політичних процесів, що діють за неоптимальними моделями організації ресурсів;
- визначати композиції, аналізувати і систематизувати дезоптимізуючі чинники в діяльності суб'єктів суспільно-політичних процесів;
- визначати методи і засоби нейтралізації таких чинників;
- визначати баланс між суб'єктами суспільно-політичних процесів, що базуються на моделях різного рівня оптимальності організації ресурсів в обсязі окремих «силових» потоків;
- досліджувати і створювати методи і технології утворення «силової» картини країни і всього світу, використовуючи інформаційну базу державних і недержавних структур.

Треба відзначити, що означені вище заходи і завдання під тиском форс-мажорних обставин успішно виконувались групою аналітиків високого рівня в команді кандидата на пост Президента України В. Ющенка під час «помаранчевої революції» в період з 22 листопада по 8 грудня 2004 року. Команда В. Ющенка, що очолювала коаліцію «Сила народу», в складних умовах реалізувала політичні заходи, наслідком чого став унікальний у світовій політичній практиці успіх. Приведені в дію і керовані цією командою сотні тисяч громадян України одночасно брали участь в акціях протесту на майдані Незалежності в Києві – і при цьому не постраждала жодна людина, було збережено громадянський мир в країні.

Команда В. Ющенко правильно розрахувала параметри «силових» потоків і безпомилково використала їх потугу для досягнення суспільно корисної мети – оновлення влади в Україні. Такий результат є абсолютним з точки зору оптимальності організації ресурсів і досягнення суспільно корисної мети. Це викликало захоплення в усьому світі і засвідчило появу в Україні нової генерації політиків-практиків, нової політичної якості, що виникла і проявилась уперше в умовах інформаційного суспільства.

Визначення параметрів «силових» потоків, що діють як на території окремої країни, так і в усьому світі, дозволить ефективно координувати внутрішню політику держави, запобігати значним незворотним втратам ресурсів і сприятиме динамічному прогресивному розвитку як окремих країн, так і світової спільноти в цілому. Це дозволить забезпечити конструктивну взаємодію системоутворюючих соціальних інститутів, які утворюють «силові потоки», що, зрештою, є змістом діяльності всієї системи національної безпеки.

Означений підхід не суперечить Концептуальним підходам до формування системи національної безпеки країни, розробленим структурами РНБО України в останні роки, а також вимогам Президента В. Ющенко щодо забезпечення енергетичної та інформаційної безпеки країни і впровадженню європейських принципів контролю за силовими структурами держави. Такий підхід може стати однією із складових основи для вироблення нової філософії та ідеології національної безпеки в широкому розумінні цього слова. Цей підхід визначає національну безпеку як стан суспільства, в якому всі системоутворюючі (фундаментальні) соціальні інститути, збалансовано функціонуючи і конструктивно взаємодіючи, забезпечують сталий, з позитивною динамікою, розвиток особис-

тості, суспільства і держави, своєчасно і ефективно нейтралізують внутрішні і зовнішні загрози, запобігаючи втратам суспільних ресурсів. Загрози нейтралізуються з метою підтримання характеристик суспільно-політичної системи країни та її здатності зберігати свою ідентичність і пристосовуватись до мінливих умов глобального соціального середовища. Стан національної безпеки досягається формуванням і поміркованою корекцією суспільно корисних цілей та оптимальних моделей організації ресурсів для їх досягнення на рівні фундаментальних інститутів суспільства, при відповідному реагуванні на виникнення неоптимальних (насильницьких) моделей організації ресурсів, спрямованих на досягнення цілей, що не є суспільно корисними.

Проблема конструктивної взаємодії системоутворюючих соціальних інститутів є фундаментальною проблемою національної безпеки з огляду на запропоноване нове розуміння сили і насильства та на роль системоутворюючих соціальних інститутів у суспільстві.

Література:

1. Бойл Е. «Открытое общество» Карла Поппера: личный взгляд. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / сост. Д. Г. Лахути и др.; пер. с англ. Д. Г. Лахути; вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Садовского. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 340-356.
2. Гегель Г. Философская пропедевтика. Работы разных лет. В 2-х т. Т. 2 / сост., общ. ред. А. В. Гулыги. Москва: Мысль, 1971. 630 с.
3. Дьюи Дж. Общество и его проблемы. Перевод с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой. Москва: Идея-Пресс, 2002. 160 с.
4. Кант, Іммануїл. Критика чистого розуму. Сімферополь: Реноме, 2003. 464 с.

5. Манхейм, Карл. Человек и общество в эпоху преобразования. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. Москва: Юрист, 1994. 700 с.

6. О'Коннор Джозеф, Мак-Дермотт Ян. Искусство системного мышления. Творческий подход к решению проблем и его основные стратегии. Пер. с англ. Киев: София, 2001. 304 с.

7. Пилипенко В. Е. и др. Экономическая социология: Учеб. пособие / под ред. В. Е. Пилипенко. Киев: МАУП, 2002. 296 с.

8. Поппер Карл Р. Логика социальных наук. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / составление Д. Г. Лахути и др.: пер. с англ. Д. Г. Лахути; вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Садовского; послесловие В. К. Финна. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 464 с.

9. Рассел Бертран. История западной философии. Ростов н/Д.: Изд-во Феникс, 1998. 992 с.

10. Сорокин П. А. Общая социология. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

11. Тойнбі Арнольд. Дослідження історії. В 2 т. Т. 1. / пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 614 с.

12. Шаблінський І. І. До поняття про «силу» і «силову картину світу». Стратегічна панорама, 2002. №2. С. 184-193.

13. Шаблінський І. І. Конструктивна взаємодія (В контексті соціологічних поглядів П. Сорокіна). Політичний менеджмент, 2003. №3. С. 133-142.

14. Шаблінський І. І. Розуміння сили. Нова філософія сили. Севастополь: СВМІ ім. П. С. Нахімова, 2004. 215 с.

15. Шейдина И. Л. Невоенные факторы силы во внешней политике США. Москва: Наука, 1984. 351 с.

ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

В новітніх суспільно-історичних умовах, коли формується «унітарний антропокозмичний науково-техно-на-турний комплекс з автономними закономірностями функціонування і самозмінення» [10, с. 20], ми повинні сприяти забезпеченню за практичною політикою права бути «більше мистецтвом гармонізації і стабілізації, ніж мистецтвом дисгармонізації і дестабілізації» [10, с. 3]. Під останнім треба розуміти «мистецтво» насильства – деструктивної дії, спрямованої на досягнення мети з втратами суспільних ресурсів.

Українське суспільство перебуває нині під тиском стереотипів поведінки, в яких присутні, а іноді й домінують елементи насильства, успадковані від історичного минулого, і які, на жаль, продовжують культивуватися в модернових формах на всьому пострадянському просторі. Російські, зокрема, дослідники насильства вважають: «Насильство, що панувало у постреволюційній Росії, творили і вожді, і звичайні люди, у яких визріло розуміння, що це прекрасний засіб перерозподілу власності і взагалі перебудови життя... Списки на відстріл письменників готувалися саме в Спілці письменників, а не на Луб'янці» [27, с. 57].

В умовах демократії ХХІ століття насильницька традиція продовжує тяжіти над нами. За даними ООН за останні десять років понад півмільйона жінок з країн колишнього СРСР було продано в сексуальне рабство в більше, ніж 50 країн світу. В РФ кожні 40 хвилин від насильства в сімейних стосунках гине одна жінка. В результаті домашнього насильства в Росії за рік гине понад 14 тисяч осіб [19, с. 1]. В Україні щодоби вбивають 11 осіб (3960 на рік), гвалтують 9 жінок (3140 на рік), від наркотиків гине 329 осіб (118440 на рік) [16].

Статистичний метод дослідження проблеми насильства дозволяє простежити масштаби втрат ресурсів суспільства від цього страшного соціального явища, проти якого й досі не знайдено більш-менш дієвих засобів боротьби. Метод дослідження насильства як соціального процесу, що має певні фази розвитку, особливості та форми прояву, дозволяє побачити це явище в динаміці, виявити його формулу і напрацювати певний інструментарій для нейтралізації його руйнівної дії. Проте без визначення генетичного походження насильства як суто суспільного явища обидва методи будуть малоефективними.

Насильство, як соціальна деструкція, було і поки що залишається загрозою для кожної людини, для кожного суспільного осередку і держави; воно має глобальний характер. Деструктивні процеси здатні охоплювати (коли немає адекватної конструктивної реакції) все суспільство. Елементи деструктивного впливу – насильства є головними складовими будь-якої загрози чи виклику національній безпеці незалежно від того, зовнішній чи внутрішній характер вони мають. Загроза національній безпеці – це загроза суспільству як системі, державі як системоутворюючому соціальному інституту і, безумовно, кожному членові суспільства окремо.

У багатьох випадках загроза національній безпеці міститься не стільки в деструктивних впливах, скільки в нездатності суспільно-державної системи, окремих членів суспільства нейтралізувати їх, забезпечивши невразливість від них і в подальшому перейти до вирішення протиріч ненасильницькими методами на базі конструктивної взаємодії.

Класичний погляд на насильство спирається на те, «що «примус», фізичний або психічний, є основою практично всіх об'єднань у спільноти» [5, с. 146]. Хоча в межах цього погляду також побутує думка, що «далеко

не всі політичні утворення можна вважати однаковою мірою «експансивними» у розумінні прагнення. вдаватися до насильства» [4, с. 87].

Історія свідчить, що всі суспільно-політичні катаклізми викликалися неоптимальними виявами і реалізацією людської волі, проте поки що з перевагою конструктивного начала і творящої дії над деструктивним началом і руйнівною дією. «Насильство, як вид агресії, що відбувається тільки в суспільстві, є продуктом спотвореної, хворої свідомості людини, сумою негармонійно усвідомлених станів – хибно організованої психосоціальної енергії» [23, с. 89]. Відшукуючи причини насильства, дослідники й політики часто виводять його з «природи людини» і стверджують, що «в основі насильства лежить діюча в сучасності і тому реально фіксована причина» [3, с. 161-162], забуваючи уточнити якість цієї причини, котра визначається спотвореною підсвідомістю і свідомістю людини, тобто спотвореною архітектонікою людського розуму.

Треба зауважити, що в основі ненасильства як «вищої форми суспільно-політичних стосунків» [24, с. 125] також лежить «діюча» і «реально фіксована причина». Якість цієї причини визначається гармонійною архітектонікою людського розуму, вона є «виразом закономірностей побудови, притаманних конструктивній системі», «принциповий взаємозв'язок» [2, с. 56], який характеризує «сильне» як «ключ до душевного здоров'я», коли «позитивні сили його переважають над негативним полюсом» [14, с. 180], тобто елементи гармонії домінують над елементами дисгармонії, що забезпечує «розумне мислення» як «продуману, зрозумілу внутрішню єдність чуттєвих даних» [9, с. 188].

«Розум і воля у нас суть першопочаткові сили» [13, с. 93]. «Людський розум за природою своєю є архітек-

тонічним, тобто він розглядає всі знання як такі, що належать до якоїсь можливої системи і тому допускає тільки такі принципи, які в крайньому випадку не заважають знанням, що існують, перебувати в одній системі разом з іншими знаннями» [12, с. 267].

Встановлення зв'язку негармонійної архітекτονіки людського розуму з деструктивними процесами в суспільстві – з насильством, а його гармонійної архітекτονіки з конструктивними суспільними процесами, які для зручності можна назвати «силою», сприяє «вирішенню окремих завдань, пов'язаних між собою для людської думки аксіомою реальності світу» [6, с. 232].

Людський розум з його архітектоною є «центральною комплексом», що обумовлює «структури подій», а також структури і оптимальність соціальних інститутів, в межах яких вони відбуваються. Людський розум творить «центральною події», пов'язані з усіма іншими подіями «проміжними ланками, сумісними одна з одною в просторово-часовому відношенні» [18, с. 503]. Роль проміжних ланок виконують «пасіонарні поля», структура і напруженість яких обумовлюються «біохімічною енергією» [8, с. 544] та архітектоною людського розуму. В суспільних відносинах біохімічна енергія проявляється у вигляді «психосоціальної енергії» [20, с. 37], яку ми називаємо виявом людської волі, та корегується соціальними інститутами. Між окремою соціальною одиницею – носієм психосоціальної енергії і соціальним інститутом, в якому функціонує ієрархізована згідно, знову ж таки, з архітектоною людського розуму сукупність носіїв психосоціальної енергії, встановлюється двосторонній зв'язок, виникає система – «ціле, що підтримує своє існування і виконує певні функції завдяки взаємодії між його частинами» [15, с. 22].

«Пасіонарні поля» формуються на базі біохімічної енергії, яка трансформується у «психосоціальну енер-

гію» згідно з архітектонікою розуму людини і під впливом соціальних інститутів, що мають інтегральну архітектоніку і самі формуються на основі суми множини архітектонік (соціальної суми) носіїв психосоціальної енергії. «Пасіонарні поля» мають власну структуру, рівень напруженості, просторово-часову орієнтацію. Їх сума складає соціальну дію – синтез цілей, моделей організації ресурсів для досягнення цих цілей та необхідні ресурси. Архітектоніка людського розуму, відбиваючись в структурі «пасіонарних полів» та соціальної дії, що виникає внаслідок їх суми, обумовлює оптимальність або неоптимальність соціальних інститутів – їх конструктивність і деструктивність, тобто дії, які ми кваліфікуємо, відповідно, як «силу» чи «насильство».

Архітектоніка кожного людського розуму має індивідуальні особливості, які визначають індивідуальність людини. Відповідно, кожен варіант негармонійної архітектоніки людського розуму і його прояви у вигляді насильства також має власні неповторні форми. Маючи різноманітні форми прояву, насильство як таке розпізнається дуже просто, бо про нього красномовно свідчать втрати ресурсів у найширшому розумінні. Негармонійна архітектоніка людського розуму в будь-яких варіантах в тій чи іншій мірі піддає руйнації «генетичні імперативи» як абсолютно жорстко задані програми»[21, с. 37], є основою «дегенеративного розуміння речей» і «принципово ігнорує різницю між причинами», роблячи «універсум причинно-наслідкових і цільових зв'язків пласким. Пласке уявлення про світ супроводжується агресивним прагненням нав'язати його іншим», відкидає «принцип абсолютної різниці між добром і злом, істиною і брехнею» [1, с. 264] і складає підґрунтя дегенеративного мислення, яке в різному ступені, але впливає на кожну людину. Негармонійна архітектоніка людського розуму і породжене нею деге-

неративне мислення створюють «фальшиве гучання, яке пронизує цей світ», схиляють «індивідуальну волю» до «власної загибелі через помилки у виборі» [11, с. 378].

Критичний аналіз здатен виявити елементи, що спотворюють природну архітектуру людського розуму і вироблені на цій хибній основі цілі суспільного розвитку, що не є корисними для суспільства, а також діючі неоптимальні моделі організації ресурсів, що втілюються в соціальних інститутах, і запобігти втратам ресурсів. Саме тому «критичний розум – єдина відома на сьогодні альтернатива насильству» [17, с. 318].

Ієрархія взаємозалежності складових (мета, ресурси та модель організації ресурсів), що в синтезі породжують суспільну дію (силу чи насильство), формується згідно з архітектонічною природою людського розуму і має, відповідно, гармонійну структуру, що функціонує відповідно до конструктивних (творящих) основ, або спотворену структуру, що функціонує згідно з деструктивними (дегенеративними) основами. Спотворена архітектура людського розуму породжує нечітко сформовані цілі і ресурсовтратні моделі організації ресурсів. Вона є підґрунтям масштабних дисфункцій системоутворюючих соціальних інститутів, породжує «невідповідність наукової, концептуальної картини світу», призводить до «помилки практичного гатунку», а також відновлюється в «епістемологічній шизофренії», яка «лежить в основі багатьох історичних поразок» [22, с.7] і тому це робить насильство фундаментальною загрозою для особистості, суспільства і держави – для національної безпеки.

Архітектонічна природа людського розуму є наріжним каменем інституціоналізації суспільства. Вона набувала свого розвитку разом з інституціоналізацією, сприяла їй і водночас ставала досконалішою завдяки

інституціоналізації. Ми не можемо думати про людський розум «поза можливістю його зв'язку з іншими предметами». Щоб пізнати його, ми маємо «конче пізнати його властивості внутрішні», тобто його архітектуру, згідно з якою відбувається «взаємне розташування предметів», «утворюється стан речей» і «структура стану речей» [7, 26]. «Головна функція соціальних інститутів полягає в адекватному реагуванні на пасіонарні поля, що виникають внаслідок взаємодії окремих особистостей, а також стабілізації суспільних відносин з метою запобігання втрат і розпорошення ресурсів суспільства» [25, с. 48].

Архітектура людського розуму, спотворена обтяженою спадковістю або ж деструктивним соціокультурним впливом, чи то внаслідок впливу обох цих чинників у певній композиції, продукує цілі суспільного розвитку, суспільна корисність яких є сумнівною, із застосуванням для їх досягнення неоптимальних (ресурсовтратних) моделей організації суспільних ресурсів, які втілюються у насильницьких діях соціальних інститутів, в першу чергу – в діяльності держави як системоутворюючого соціального інституту, який має право легітимного насильства. «Насильство виступає як руйнівна за природою дія, що входить до негативної частини людської практики, яка може бути скерована на освоєння і перетворення природних і соціальних об'єктів, але із значними незворотними втратами ресурсів, іноді взагалі на межі і навіть за межею доцільності суспільно-політичної дії» [24, с. 124].

Насильство – суспільно-політична дія, породжена спотвореною архітектурою людського розуму і реалізована через соціальні інститути, має ознаки, які характеризують її як фундаментальну загрозу національній безпеці: 1) нездатність до творящої цілеспрямованої дії (до досягнення суспільно корисної мети) в межах пози-

тивної людської практики; 2) амбівалентність мотивів діяльності; 3) постійну високу потенційну здатність до конфлікту, до безкомпромісних рішень і, відповідно, їх жорсткої реалізації (до втрати суспільних ресурсів); 4) функціонування моделі організації ресурсів насильства на межі чи в стані дисбалансу; 5) несприйняття моделлю організації ресурсів насильства і його ресурсами динамічних трансформацій і перетворень в межах позитивної людської практики [26, с. 194].

В інформаційну добу перетворення людства на єдину глобальну силу супроводжує постійний руйнівний тиск насильства. Воно виникає на ґрунті суспільних негараздів, посилених генетичними вадами архітектоніки людського розуму і в умовах, коли в суспільстві провідну роль відіграє продукт інтелектуальної діяльності, може виникати і набирати глобальних масштабів внаслідок хибного технічного рішення. Розвиток зв'язку, центрів управління, вироблення і поширення інформації висувають питання про ймовірність виникнення інформаційного тоталітаризму і тероризму через акт «включення – виключення». Виникнення можливості жорсткого управління і зростання ступеня його жорсткості до рівня тотального контролю над поведінкою і свідомістю окремої людини і цілих соціумів актуалізує питання про створення противаг жорсткому управлінню. Однією з таких противаг може бути «силова» картина світу. Вона має формуватися згідно з гармонійною архітектонікою людського розуму при головних завданнях:

- 1) максимально повне висвітлення втрат ресурсів внаслідок насильницьких дій соціальних інститутів;
- 2) визначення хибних цілей розвитку суспільства;
- 3) визначення неоптимальних моделей організації його ресурсів;
- 4) висвітлення негармонійних елементів архітектоніки людського розуму як першопричини насильства.

В якості висновку можна зазначити, що насильство є наслідком спотвореної архітекτονіки людського розуму, що втілюється в деструктивних діях соціальних інститутів, має різні форми і здатне охоплювати окремі особистості, суспільство і державу, становлячи фундаментальну загрозу національній безпеці.

Література:

1. Антипенко Л. Г. Параллельным курсом: «черные технологии» терроризма и «черные технологии» в формировании исторического сознания. Терроризм – угроза человечеству в XXI веке. Москва: Институт востоковедения РАН, Издательство «Крафт+», 2003. С. 255-265.
2. Архитекτονика. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. Москва: Рус. яз., 1989. 624 с.
3. Бабієва А. Політичне насилля: теоретичний аспект. Політичний менеджмент. Український науковий журнал. 2005. №5 (14). С. 161-168.
4. Вебер, Макс. Політичні спільноти і господарство. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Основи, 1998. С. 87-103.
5. Вебер, Макс. Про деякі категорії соціології розуміння. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Основи, 1998. С. 104-156.
6. Вернадский В. И. Кристаллография. Избранные труды. Москва: Наука, 1988. 344 с.
7. Вітгенштейн, Людвіг. Tractatus Logico-Philosophicus. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. С. 5-86.
8. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва: ООО Издательство АСТ, 2005. 548 с.
9. Диалектика процесса познания / под ред. М. Н. Алексеева, А. М. Коршунова. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1985. 367 с.
10. Ильин В. В. Политическая антропология / под ред. В. В. Ильина. Москва: Изд.-во МГУ, 1995. 254 с.
11. Иррационалистическая философия XIX века. Шопенгауэр Артур. Хрестоматия по философии: Учебное пособие для высших учебных заведений. Ростов н/Д.: Феникс, 2002. С. 363-383.
12. Кант, Іммануїл. Критика чистого розуму. Симферополь: Реноме, 2003. 464 с.

13. Кант, Иммануил. О применении телеологических принципов в философии. В 6 т. Т. 5 / под общ. ред. В. Ф. Асмуса. Москва: Мысль, 1966. 564 с.

14. Клонингер С. Теории личности: познание человека. 3-е изд. СПб.: Питер, 2003. 720 с.

15. О'Коннор Джозеф, Мак-Дермотт Ян. Искусство системного мышления. Творческий подход к решению проблем и его основные стратегии. Пер. с англ. Киев: София, 2001. 304 с.

16. Політична реклама блоку НДП, 1-й Національний канал. 9.02.2006.

17. Поппер К. Разум или революция? Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / сост. Д. Г. Лахути и др.; пер. с англ. Д. Г. Лахути; вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Садовского. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 464 с.

18. Рассел, Бертран. Человеческое познание: Его сфера и границы: пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 2001. 560 с.

19. Совет Европы поддерживает Россию. Крымская правда. Общественно-политическая независимая русская газета Украины. 23.06.2004. №115 (23490).

20. Сорокин П. А. Общая социология. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. С. 25-220.

21. Уилсон, Роберт А. Психология эволюции. Перевод с англ. Киев: Janus books, 1998, СПб.: Экслибрис, 2002. 304 с.

22. Фурсов А. И. Серия изданий: Мир. Хаос. Порядок. Введение в серию / Дехийо Л. Хрупкий баланс: четыре столетия борьбы за господство в Европе. Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2005. С. 6-26.

23. Шаблінський І. І. «Агресія» і «наси́льство» – поняття не то́жні. Політичний менеджмент. Український науковий журнал. 2004. №5 (8). С. 82-91.

24. Шаблінський І. І. Розуміння сили. Політичний менеджмент. Український науковий журнал. 2003. №1 (1). С. 120-127.

25. Шаблінський І. І. Розуміння сили в контексті національної безпеки. Стратегічна панорама. Щоквартальний науково-практичний журнал Ради національної безпеки і оборони України. №3. 2005. С. 46-50.

26. Шаблінський І. І. Розуміння сили. Нова філософія сили. Севастополь: СВМІ ім. П. С. Нахімова, 2004. 215 с.

27. Шестаков В. Террор – мировая война. Москва: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. 320 с.

Розділ VI. РЕЦЕНЗІЇ

Філарет

Патріарх Київський і всієї Руси-України

СПОВІДЬ:

***Сторінками книги Василя Ткаченка
«Україна – Росія: на сконі “пропащого часу”»***

Нічому так не радіє людина, як плодам рук своїх. Серед матеріальних і духовних плодів книга посідає одне із найпочесніших місць. Надто якщо це книга про національну ідентичність України – про наш спільний біль і наше уповання на будучність і невмирущість грядущих поколінь.

Тут йдеться про книгу із жанру наукової публіцистики під назвою «Україна – Росія: на сконі «пропащого часу»». Автор її – Ткаченко Василь Миколайович – історіософ, політолог, публіцист, доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАПН України, академік Академії політичних наук, Посол Миру, лауреат Міжнародної української премії ім. Г.С.Сковороди, лауреат премії НАН України ім. М.І.Костомарова.

Сама ж книга гостро актуальна, зосереджена на аналізі сьогоденного протистояння України і Росії, де ми нині, в силу обставин, маємо перемогти не так силою зброї, як силою правди. Назва книги походить від ідеї Михайла Драгоманова про історичний період «пропащого часу» – перебування України під владою Москви. З тих часів бере свій початок і феномен «старшобрат-

ства» росіян над українцями, що став гальмом на шляху українського народу до європейського просвітництва й демократії. Тим гальмом, яке маємо невідкладно усунути з нашого шляху до Європи.

Особливість книги в тому, що вона відбиває собою цілий пласт полеміки – зіткнення російського і українського наративів з питань української ідентичності. Показово, що більша половина статей була опублікована Василем Ткаченком у самій Росії й націлена на розвінчання якраз у цій аудиторії концепту «русского мира» і утвердження українського наративу. Тож маємо до діла унікальний полемічний продукт, який навряд чи має на сьогоднішній день аналоги в інформаційному полі України.

Архітектура книги строго витримана. Автор представляє на суд читача свою позицію, зафіксовану впродовж останнього десятиліття у конкретних публікаціях з посиланням на їхній першодрук. Жодних кон'юнктурних правок Ткаченко не допускає – читач має сам пересвідчитись у послідовності пройденого ним творчого шляху. Кожен розділ супроводжується належним епіграфом – із тисячолітньої християнської спадщини Святого письма та видатних отців Церкви. Вірність християнським цінностям надає матеріалу нетлінну духовну основу і віру у торжество Господньої благодаті.

ВСТУП

Почнемо із епіграфу до вступу книги: **«Я хочу творити правду у серці моїм перед ликом Твоїм у сповіді, і в писанні моєму перед лицем безлічі свідків»** (Августин, «Сповідь», Том X). Таке передпослання до книги, обсягом 550 сторінок, зобов'язує. Тим самим автор бере на себе зобов'язання не допустити фальші на жодній сторінці й у жодному абзаці. І дотримується своєї обітниці, а тому, як на мене, має право апелювати

до високих критеріїв Тараса Шевченка: «в нас не було зерна неправди за собою».

Аргумент на користь цього твердження напрошується сам собою із тексту книги. Як це можна судити із публікацій Ткаченка, здійснених у Росії, уже з літа 2014 року він цілеспрямовано оперує поняттям «російська агресія проти України». Сьогодні цей факт вважається само собою зрозумілим. Здається, що ніби й немає потреби нікого переконувати в тому, що акт агресії проти України відбувся 20 лютого 2014 року. Усе це вже сприймається як усталена даність, якби не одне «але»: як могло статися так, що лише 18 січня 2018 р. – майже через чотири роки після збройного нападу на Україну оця де-факто агресія врешті-решт була визнана де-юре «агресією» на рівні Верховної Ради України? Відповідь Ткаченка щодо такої затримки націлює нас на необхідність підвищити мобілізуюче начало громадян України: «рівень суспільно-політичної свідомості в нашій країні не відповідає злобі дня. І найбільш прикро те, що ні з кого спитати – ніхто за рівень політичної освіти в країні не несе персональної відповідальності» (с.28).

А тим часом проблема формування національної ідентичності й державницького патріотичного виховання практично віддана на відкуп телевізійним каналам. І це в той час, коли світ увійшов у зону турбулентності високої напруги, коли цифрова комунікація призводить до нестійкості й невизначеності майбутнього, а тому скоріше загострює, ніж знімає, існуючі ідеологічні суперечності. І тут Василь Ткаченко бере на себе обов'язок донести до світу і самих себе національний український наратив – сюжетну лінію, котра, всупереч поточним перипетіям буття, збирає наше життя воєдино. Адже ж у гібридній війні боротьба відбувається насамперед за свідомість людини.

Розділ І. ПЕРЕДГРОЗЗЯ

До цього розділу Василь Ткаченко передпослав епіграф: **«Немає нічого захованого, що воно не відкриється, ані потаємного, що не виявиться»** (Матвій (10:26)). І доцільність цієї тези можна зрозуміти. Як він пише, «передчуття агресії з боку РФ не полишало мене уже після російської воєнної авантюри проти Грузії 2008 р. й окупації Південної Осетії. Це передчуття не означало приреченості – саме в цей час я намагався донести до громадськості Росії адекватне уявлення про Україну, її минувшину та прагнення до повноцінного входження нашої країни в Європу» (с.33).

З того часу в публіцистиці Василя Ткаченка все дужче звучить тема неминучості покаяння й покути агресора за злочини проти людяності. Зокрема в 2010 р. він полемізує з російськими авторами з питань Голодомору в контексті пропагованої Росією «спільної історії». Трактуючи покаяння як момент істини, Василь Ткаченко розглядає присутній у різних культурах і віруваннях акт покаяння своєрідним духовним подвигом. У цьому акті катарсису поєднуються такі чотири основні елементи:

- 1) визнання суб'єктом своїх гріховних дій або помислів;
- 2) відкрите їх засудження;
- 3) вияв готовності зазнати за них справедливого покарання;
- 4) перебудова внутрішніх засад свого буття у світлі позитивних духовних цінностей. У цьому процесі, наголошує автор, покаяння є не просто зняттям провини через покарання законом, а через благодать страждання, яке є важливим компонентом самої основи людяності (с.36).

Коли йдеться про Голодомор 1932-1933 рр., слід визнати, що комуністи старанніше, ніж нацисти, знищували докази своїх злочинів. Та й часу у них було набагато

більше. Тому нам слід настійно інформувати про український геноцид, як це вже зробили вірмени та євреї. Василь Ткаченко наголошує, що в руслі європейської традиції (Карл Ясперс) є чотири міри відповідальності за скоєне, які однаково стосуються і владарюючих, і підвладних. Поряд з кримінальною, політичною та моральною відповідальністю може бути мова і про так звану метафізичну відповідальність – за бездіяльність людини, коли поруч чиниться беззаконня й свавілля.

Першопричиною усіх бід, з якими Україна зіткнулася після проголошення незалежності, Василь Ткаченко вважає ситуацію «подвійної периферії» України, коли Росія тривалий час розглядалася Європою як свого роду напівпериферія, якій мала б підлягати периферійна Україна. Мовляв, Росія є гарантом стабільності, а Україна віддавна схильна до анархізму. Зараз європейські політики визнають цю свою помилку. Але тоді, в перші роки незалежності України, українському народу була нав'язана найпримітивніша система олігархічного капіталізму, коли ігнорується загальнонаціональний інтерес, а на перше місце ставиться особисте збагачення вузького кола родин.

Так, нобелівський лауреат Джозеф Стігліц вказує на два первородні гріхи українського олігархічного капіталізму: несправедливо проведену приватизацію й відсутність верховенства права. Щоб зміцнити своє становище, олігархи противляться оформленню сильної державної влади. При цьому вони жорстко інтриguють один проти одного. У підсумку «подвійна периферія» є зоною, звідки ресурси витікають, а ринкова й політична конкуренція набуває жорсткого характеру, аж до взаємного знищення. Не кращих моральних засад дотримуються й деякі європейські лідери, тримаючи двері до Європи напівпрочиненими, але не відчиненими для України.

А в цей час з боку російських «агентів впливу» Україні постійно нав'язується так звана «проблема мультикультуралізму», яка у Європі вже привела до утворення замкнених етнічно-релігійних спільнот. Недругам України хотілося б, щоб подібні групи утворили на Сході України суцільні зони «русского мира», активізуючи при тому сепаратистський рух серед румунської та угорської меншини на Заході України. Слід віддати належне Василю Ткаченку – ще в липні 2011 р. він привертав увагу української громадськості до загрози «геттоїзації» Європи. Саме з цих причин канцлер ФРН Ангела Меркель заявила: «Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою» (с.68).

Відкидає політику й практику «мультикультуралізму» і сам Кремль. З його боку постійно чути заяви, що, оскільки «російська мова є державною», то «єдиний освітній простір», базований на російській мові, має стати прикладом для інших країн (с.76). Одночасно Кремлем створюється інтрига навколо національної ідентичності України, штучно нагнітаються періодичні спалахи кампанії за надання російській мові статусу державної, що хронічно травмують національну самосвідомість не лише етнічних українців, але й усіх громадян України, незважаючи на їхню етнічну належність (с.70).

Тож у передчутті можливого лиха Василь Ткаченко ще у 2010 р. закликав українців «навчитися жити разом», а це відповідно до традицій Григорія Сковороди означає «пізнати себе чи то свою природу, взятись за свою долю і робити своє діло». А для цього слід вийти на новий рівень осмислення життя. По-перше, не допускати протиставлення «етнічної нації» «нації політичній», а усвідомити, що нині в Україні йде паралельно двоєдиний процес формування громадянської нації, у якому політичний і етнічний фактори діалектично пов'язані.

У цьому процесі велику роль відіграє «пам'ять про спільне минуле», відчуття спільності історичної долі. Як запевнює Василь Ткаченко, не слід драматизувати ситуацію, коли історія час від часу переписується. Кожне покоління ставить свої запитання, на які історія дає свої відповіді. Немає і не може бути раз і назавжди написаної «універсальної історії», є лише чисельні версії академічних досліджень, які в шкільних та вузівських підручниках мають трансформуватися в якусь тимчасово консолідовану версію, що відповідає злові дня (с.82).

Велике значення в процесі консолідації нації посідає інтенсивність мовних і культурних зв'язків. На жаль, тут маємо справу із двома загрозливими бар'єрами. Перший – нездатність або небажання частини російськомовних громадян бодай у певному обсязі вдаватися до україномовного спілкування. Другий бар'єр – деінтелектуалізація україномовних сфер і жанрів, з одного боку, та деукраїнізація сфер і жанрів інтелектуальних – з другого. Отже українське законодавство має подбати про забезпечення зрозумілої мотивації для вивчення української мови. А забезпечити таку мотивацію може лише належне інтелектуальне наповнення україномовних сфер і жанрів (с.83-84).

Насамкінець, невід'ємним фактором консолідації української нації є забезпечення рівних прав усіх членів громадянського суспільства. Ми не маємо закривати очі на те, що переважна більшість населення України існує в режимі виживання. І в цьому на нас чатує небезпека. Якщо соціальна нерівність у суспільстві стає досить великою, то тим самим інститут приватної власності втрачає свою легітимність у громадській думці. Тут нелегітимними стають не лише неправедно нажите багатство, а й та влада, яка потурає олігархам (с.85).

Цілком логічним є те, що з огляду на клубок наявних проблем Василь Ткаченко застерігає щодо загрози відродження фашизму. В цій частині аналізу він апелює до авторитетного судження німецького філософа Теодора Адорно. Саме цей мислитель звертав нашу увагу на те, що «ще продовжують існувати об'єктивні суспільні передумови, з яких фашизм зріс». Вражає, як в рецензованій книзі ще в переддень російської агресії Василь Ткаченко наводить пророчі слова Адорно: «явні і замасковані фашистські новації приносять Європі війну, страждання й нужду в системі, заснованій на насильстві, і, врешті-решт, сприяють російській гегемонії в Європі, коротше кажучи, що вони призводять до політичної катастрофи» (с.93).

Сподіваючись на досягнення порозуміння між Україною й Росією та закликаючи до толерантності (судячи з усього, наївно!) Василь Ткаченко у 2013 р. звертався до російського читача: «російській стороні слід було б усвідомити, що тривалий період перебування України у статусі «внутрішньої колонії» Російської імперії не міг не викликати своєрідний компенсаторний «ефект бумеранга», провокуючи феномен якщо не історичного реваншу, то, у всякому разі, феномен ідентичності опору: «Україна не Росія» (Леонід Кучма). Того реваншу і опору, який слід перевести в історичний діалог двох народів. Зокрема в діалог щодо української та російської ідентичності, переосмислення тієї історичної спадщини, котра нам дісталася, а також поглибленого аналізу сучасних глобальних викликів...».

На превеликий жаль, конструктивного українсько-російського діалогу не сталося. Ще не відбувся й Євромайдан, але у своїй статті, вміщеній 2013 року в російському кварталнику «Политическая концептология» (№ 4), Василь Ткаченко щодо режиму Януковича пророче прогнозує: «на заклик стати у повен зріст на

шляху євроінтеграції, деякі правнуки запорожців, під дикий регіт Басаврюка, до цих пір традиційно відповідають: «Не встанем, мамо! не встанем! умрем, а не встанем!». Одначе, згідно законів жанру, скоро буде світати... А потім проспівують і треті півні» (с.139).

Розділ II. ГРОЗА

Розпочинається цей розділ знову епіграфом із Святого письма: **«У всьому нас тиснуть, та не потіснені ми; ми у важких обставинах, але не впадаємо у відчай»** (2. Корінтян (10:26)).

Доцільність цього глибокого судження впливала з необхідності дійти самої суті протистояння між громадянським суспільством і злочинним режимом Януковича, що знайшло свій вираз у феномені Євромайдану. Його влучною ілюстрацією у книзі Василя Ткаченка стало описання ось такого епізоду: «У ніч з 10 на 11 грудня 2013 року, незадовго до Різдва, на дзвіниці Михайлівського собору почувся гул всіх дзвонів. На сполох били монахи закликаючи киян вийти на вулиці, щоб зупинити штурм спецназом мітингувальників на Євромайдані. Дзвонили три години поспіль». Кияни підтяглися на площу, Євромайдан вистояв, і з першими променями сонця спецназ поступово ретирувався в місця своєї дислокації. Проба сил відбулася, і стало ясно: це здійснюється НАРОД, бо «щоб злетіти, птах повинен стати гордим» (с.142).

Маю засвідчити, що події розгорталися саме так. Пам'ятаю, як саме мені випала доля благословити, щоб двері монастиря були відчинені. Бо Церква створена Христом для того, щоб врятувати людство, а та церква, яка закриває двері перед людьми – то не церква.

Натомість українська влада часів Януковича намагалася впритул не бачити Майдан, не чути його вимог.

Сподівалася, що протест або розсмокчеться сам собою, або ж буде придушений за допомогою штурмовиків, виплечаних у специфічних спортивних закладах і завезених з південно-східних регіонів країни. І ось вже 19 січня 2014 року, якраз на хрещенські святки, наші нарочито побожні можновладці переступили фатальну межу. З'явилися перші вбиті – громадянське протистояння увійшло в фазу збройного конфлікту. А застосування зброї проти мирних протестуючих – це з точки зору церкви й міжнародного права є злочином проти людяності.

Як відреагувала світова спільнота на акти насильства над мирними демонстрантами? Позиція Василя Ткаченка з цього питання – принципова і безстороння: «Україну регулярно відвідували єврокомісари й дуже авторитетні уповноважені. Від них постійно чулися заклики до примирення. Але пересічний українець нутром відчував, що це все якось відсторонено й натужно. Відчувалося, що ситій Європі як би не з руки втягуватися в процес, який нічого доброго їй не обіцяв». Та й поведінка Москви виглядала не кращим чином – з боку Кремля чулися суворі попередження й моралізаторські приписи від чиновників. А в той же час на саміті «Росія-ЄС» президент РФ Володимир Путін ніби ненароком кинув фразу: «Україна належить Росії, як Кіпр ЄС». Все це лише підвищувало і до того перегрітий температурний градус на Майдані (с. 144).

Як це не прикро, але лише після «кривавого хрещення» 19 січня 2014 року Євромайдан став предметом розгляду на засіданнях Всесвітнього економічного форуму в Давосі 22-24 січня, на саміті Росія – Європейський союз 28 січня, і, врешті-решт, викликав бурхливі дискусії на Мюнхенській конференції з питань безпеки 31 січня – 2 лютого 2014 року. Як інтенсивність дискусій, так і високий рівень переговорного процесу засвідчили,

що криза в Україні переросла локальний рівень парламентської, стала системною і потребує міжнародного посередництва. У п'ятницю 21 лютого на переговорах, за участю представників Європейського союзу і Росії, протидіючі сторони в Україні домовилися провести дострокові вибори президента і парламенту не пізніше грудня 2014 року, а тим часом сформувати технічний уряд.

Тут варто зробити одне застереження. Уже в 2019 році з'явилася інформація, що представник РФ Володимир Лукін не підписав угоду про примирення, бо знав про уже заготовлені плани Росії щодо анексії Криму. Одночасно представники спецслужб ФСБ та ГРУ зумисно спровокували Януковича до втечі з України. Чи це було достеменно так – з'ясують в подальшому дослідники. Але на той час Василь Ткаченко, зрозуміла річ, такою інформацією ще не володів.

Після перемоги тривалий час Євромайдан не розходився. Перед Україною постало ряд запитань: чи є у керівництва країни, а тим більше у широких верств населення, розуміння тих викликів сучасного глобалізованого світу, на які країна має дати відповідь, визнаючись із своєю новою ідентичністю? Хто ми такі в сучасному світі? Чи розпадеться країна на складові частини, як це пророкують деякі політологи? Наскільки Україна стійка у своєму виборі демократичного ладу, європейських цінностей свободи і справедливості? Чи народилися ми вже як політична нація? І, врешті-решт, коли ж ми все-таки «навчимося жити разом»?

Ось на всі ці питання впродовж усього тексту рецензованої книги йдуть інтенсивні пошуки відповіді. А тим часом, влітку буремного 2014 року, звертаючись до російського читача, Василь Ткаченко безкомпромісно заявляв: «анексія Криму перетворюється в прикордонну

лінію вододілу в історії українсько-російських відносин. Ми реально стаємо свідками «розпаду зв'язку часів» між Росією й Україною, того зв'язку, який складався між людьми століттями» (с.165).

Оцінюючи агресію Росії на Донбасі, В. Ткаченко зауважує: «Сталося так, що в головах доморощених ідеологів так званих Луганської та Донецької «республік» запанувало сприйняття феномену Євромайдану не як «антикримінальної революції», а як рейдерської атаки із захопленням державної власності і переділу активів конкурентів... Створюється таке враження, що мова йде не про цілісність держави, а про необхідність «забити стрілку» і вирішити питання про величезні поклади Юзівського родовища сланцевого газу, запаси якого можуть досягати декількох трильйонів кубічних метрів» (с.180-181).

В той же час, коли йдеться про позицію переважної більшості підприємців та промисловців України, то «багато найбільших бізнесменів вперше за всю історію незалежності відкрито виступили на захист геополітичних інтересів України. І це вносить хоч якийсь елемент оптимізму в час, коли непорушність кордонів і територіальна цілісність держави поставлена під знак запитання. А це та «червона риска», через яку переступати не можна» (с.194).

І немає нічого дивного, коли в критичний кризовий час людина шукає собі розради в звертанні до Бога. Щось подібне я вбачаю у тексті Василя Ткаченка, коли в 2014 році він намагається зрозуміти, яку ж долю приготувала собі сама Україна. Він висловлює думку, що ми йдемо у своє майбутнє ніби навпомацки. Отож і всі проблеми й трагедії, з якими зіткнулася Україна на переломі 2013-2014 років, маємо сприймати як результат спроб і помилок, які нам всім ще належить проаналізувати й осмислити: «уже сьогодні слід задуматися над

біблійним запитанням – «*Quo vadis, Domine?*» (*Куди ти йдеш, Господи*), – яке дві тисячі років тому поставив апостол Петро перед Ісусом Христом. І почув відповідь «Я йду в Рим на друге розп'яття»... Переживши розп'яття Голодомором у складі СРСР, чи прийме Україна долю другого розп'яття в формі державного розколу України і входження в новий імперський простір?» (с.195).

Позиція Василя Ткаченка в цій критичній ситуації залишається все ж таки здебільшого оптимістичною. Він вважає, що з філософської точки зору фраза «Куди ти йдеш?» є не чим іншим як пропозицією (у формі запитання) осмислити, чи правильно ми живемо, чи туди йдемо в своєму житті, чи правильні наші життєві цілі та цінності. Чи утверджуємо ми правду на землі.

Тож відправна точка урочного 2014 року полягала у постановці проблеми у чітку систему координат: «хто є агресор, а хто жертва агресії? Якщо цієї відправної точки немає, то тоді все стає хистким і розпливчатим. Але ж дехто намагається переконати, що Росія взагалі не сторона конфлікту. Вся справа, виявляється, лише в існуючій громадянській війні протиборчих сил всередині самої України. Хоча це далеко не так» (с.198-199). Цієї позиції Василь Ткаченко послідовно дотримується й дотепер, постійно нагадуючи російській аудиторії, що іншої платформи для порозуміння немає й бути не може.

Щоправда, минуло п'ять років, а Кремль як і раніше, все ще заучено твердить «НАСТАМНЕТ», розглядаючи Україну ніби і не як державу, а вічного історичного сателіта, етнографічного підвиду «триєдиного російського народу» й демографічного донора. Звісно, на такій платформі, нікчемній з самого початку, неможливо відшукати точку зіткнення для взаєморозуміння й примирення України з Росією.

Чи є заклики Василя Ткаченка до російської аудиторії «голосом волаючого в пустелі»? Зовсім ні – він знаходить порозуміння з боку хай нині і не надто впливового, але все ж таки потенціально перспективного сегменту російської ліберальної наукової інтелігенції. Так, виступаючи на міжнародному онлайн-семінарі в Ростові-на-Дону 3 липня 2017 року, Ткаченко апелював до суджень Ігоря Мойсеєвича Клямкіна, який з боку Росії однозначно заявив: «ми принесли з собою війну». І це правда, бо починаючи від 2014 року Україна втратила 7% своєї території, близько 20% економічного потенціалу, понад 12 тисяч полеглих громадян та близько 2 мільйонів біженців із зони бойових дій. Висновок виступу на семінарі не залишав сумнівів: «А на війні, як на війні: є солдати-захисники, є дезертири, а є й колабораціоністи... А відтак пояснюю своїм шановним колегам, що справа захисту Вітчизни – священна. Я приречений бути із своїм народом, як і мій батько під час Другої світової війни. Мій народ не воює десь під Белгородом чи Калугою, а відстоює незалежність на своїй землі» (с.278-279). Тож в цій ситуації кожній порядній людині доводиться вибрати одне із двох: «або світова спільнота знайде спосіб цей феномен [гібридної війни] усунути, або вона буде вимушена пристосуватися до життя з розмитими кордонами між війною й миром» (с.286).

Третього, як мовиться, не дано.

Розділ III. РОЗПУТТЯ

Для цього розділу в ролі епіграфа вибрані слова Святого письма **«Для**

всього свій час, і година своя кожній справі під небом: час родитись і час помирати, ...час війні і час миру» (Еклезіаст (9:11)).

Людина не вільна обирати час свого народження і час смерті. Все це у волі Божій. Але у волі людини прожити або в гріху, або пройти по життю праведником, подолавши усі випробування. Так і агресія Росії проти України стала, висловлюючись сучасною банківською термінологією, своєрідним стрес-тестом для кожного із нас, і для європейської системи безпеки в цілому.

Західне ліберальне суспільство все більш замикається в собі, віддавши розв'язання світових проблем у руки антиліберальних сил. Як наслідок, нестабільна ситуація загрожує безпеці всього простору від Європи аж до Тихого океану. На першому плані йдеться про суперництво Росії і США. А тим часом американські чиновники щодалі то більше ремствують, що Америка уже втомилася від велетенських воєнних витрат. А Володимир Путін, між тим, постійно нагадує країнам Заходу, що не потерпить ставлення до Росії як до країни другого сорту, що й було проілюстровано анексією Криму й агресією на Донбасі.

Наші західні союзники стурбовані тим, що відсутність системи політичної освіти й належної контрпропаганди в Україні призвели до переваги наративів Кремля щодо розуміння міжнародною спільнотою суті подій в Україні. Так, впливовий американський журнал *Foreign Affairs* у номері за грудень 2018 р. писав, що агресивна російська пропаганда «розмиває статус України як жертви агресії. Це має змінитися, якщо Київ хоче добитися тієї підтримки, яку він відчайдушно потребує... *Нині Порошенку слід повернути національний наратив України в центр міжнародних дебатів й нагадати західним лідерам про необхідність захищати ті цінності, котрі лежать в основі їхніх суспільств*».

На цей виклик у сфері ідеологічного протистояння, вважають американські аналітики, слід давати належну відповідь: «Оскільки в українського народу немає жод-

них шансів на успіх у військовому зіткненні з Росією – чи то на суші, чи на морі – *найбільші шанси на прорив у цьому гібридному конфлікті полягають у **зміцненні почуття національної ідентичності**, яке допоможе країні дистанціюватися від її історичних зв'язків з Росією. І це є головним фронтом у тій конфронтації, яка обумовлена історією цих двох країн*».

Чи стали ці положення відкриттям для українського читача? Зовсім ні – вони є лише своєрідною ілюстрацією до чотиритомника Василя Ткаченка, присвяченого проблемам національної ідентичності України. Зокрема й рецензованого нами другого видання «Україна – Росія: на сконі “пропащого часу”». Тому що для цього автора є притаманним сприймати наш час як епоху ідентичності – пошуку кожною людиною уявлення про самоцінність людського життя в його зіставленні з цивілізаційними надбаннями, культурою та історією як минулих, так і нині сущих поколінь.

У добу становлення тієї чи іншої нації, в тому числі й української, кожній із них судилося являти себе в іпостасі «обраного народу». І в цьому нема жодної претензії на якийсь особливий месіанізм. Просто в цей історичний час кожна нація діє як співтовариство почуттів, що вбачає своє адекватне втілення лише у власній національній державі. Жити «як люди» – прагнення зрозуміле й виправдане. Бо нація – це кінцевий результат тривалої роботи, жертвовності й відданості (Ернест Ренан). Тут Україна у своїх пориваннях нічим не відрізняється від інших народів світу.

Як показує перебіг подій, пов'язаних із агресією Росії проти України, усвідомлення національної ідентичності стає вагомим фактором «забезпечення сталості та злагоди в суспільстві, а також запорукою міцності держави не в меншій мірі, аніж конституція, армія й надійно захищені кордони. Адже громадянин такої спільноти бере

на себе відповідальність перед минулими та майбутніми поколіннями, приймає історичну версію спільного минулого з його драмами й здобутками, готовий словом і ділом прискорювати досягнення поставленої мети» (с.291-292).

Провокаційні вимоги щодо негайного забезпечення в Україні щонайвищого толерантного ставлення до представників «руського мира» та інших меншин не враховують специфіки поточного моменту. А вона є, і то принципово важлива – всьому є свій час і своя пора. Саме на цьому акцентує увагу видатний російський соціолог, керівник російського аналітичного «Левада-Центру» Лев Гудков. На його думку, толерантне ставлення до існування в суспільстві різнокультурних укладів допустиме лише за двох ситуацій: 1) або ж це відбувається у традиційних (докапіталістичних) етностанових суспільствах, або ж 2) лише за умови завершення фази національної консолідації етнічної більшості. А вже після утвердження сучасної національної держави, з якою ідентифікує себе більшість, при досягненні достатньо сильного та гнучкого постмодерного суспільства, можна допускати широку практику культурної різноманітності. Коли ж «мультикультурність» застосовується за умов падіння ресурсної бази суспільства, з чим ми зіткнулися після російської агресії, будь-які кроки у бік «мультикультурності» призведуть лише до ризику вогнищ сепаратизму, чого й добивається Кремль. (с.305-306).

Тобто, нині для України було б помилкою вдаватися до імітації сучасних західних моделей «мультикультуралізму», бо, за словами президента Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі К. Шваба, віднині й надалі «все більше стиратиметься різниця між такими поняттями, як війна і мир, воююча і невоююча сторони, навіть насилля і ненасилля» (с.301-302). Отже сама ло-

гіка подій спонукає нас до визначення тих меж толерантності, які забезпечують права людини на самозбереження, гарантують її права на вільні судження й діяння до тих пір, доки вони не становлять небезпеки для держави.

Тут не йдеться про насильне впровадження системи заборон і тотального контролю з боку держави, бо суть легітимності влади полягає саме в тому, чи сприймає її народ «як свою», а не нав'язану зовні. Важливим каналом широкого загальнонаціонального діалогу, вважає Василь Ткаченко, могла б стати широка державна система політичної освіти та виховання толерантності впродовж життя. Мова не йде про відродження радянського «агітпропу». Але, між тим, було б доцільним творче переосмислення досвіду Німеччини в подоланні нацистського минулого після 1945 року. Німецькі автори наголошують, що диктатура взагалі не може дозволити собі політичну освіту, адже покладає всі сподівання на державну пропаганду, покликану створити вірнопідданого обивателя з «гнучкою свідомістю», піддатливою до маніпулювання. І навпаки, демократія життєздатна лише тоді, якщо буде з розумінням сприйнята й підтримана свідомими громадянами (с.314).

Стосовно ж поточної ситуації в Україні, на думку Василя Ткаченка, слід констатувати відсутність глибоко усвідомленого розуміння «спільності історичної долі». Що б хто не говорив, але в нинішньому українському суспільстві переважає стихія, хоч на академічному рівні історичні дослідження й позначені глибокою аргументованістю. Але чи доходять історичні знання до масового читача? Наклади наших історичних робіт – мізерні. Телевізійні документальні фільми з питань історії транслюються, як правило, пізньої ночі. Натомість праймтайм повсюдно відданий розважальним програмам і різноманітним «шоу». Між тим осмислена дер-

жавна політика в напрямі формування «спільності історичної долі» за великим рахунком відсутня.

Помітне місце в рецензованій книзі посідають матеріали виступів Василя Ткаченка під час Конгресів Академії політичних наук. Саме у цих матеріалах, як ні в яких інших, зафіксовано його високу громадянську позицію. Особливу увагу привертають сторінки із викладом позиції наймолодшого **«покоління Z»** – ровесників незалежної України. Показово, що це покоління зовсім індиферентно ставиться до розпаду Радянського Союзу. В контексті своєї національної ідентичності 95% із них вважають себе українцями, а 2% – росіянами. Навіть на Сході ця тенденція зберігається: 88% вважають себе українцями, і лише 8% – росіянами. На Півдні це співвідношення складає 94% до 4% відповідно. Що ж стосується мовного питання, то в цілому по Україні половина молодих людей говорить дома українською (50%), третина – російською (30%), а близько однієї п'ятої (18%) вдаються до обох мов. Отже, національне та мовне питання, яке активно роздмухується недругами України, для молодого покоління уже не становить якоїсь проблеми (с.354-355).

«Покоління Z» не чекає на час остаточного створення в Україні оптимальних європейських умов. Життя триває, і те, що для одних знаменує кризу, для інших є лише стартовими умовами реалізації своїх можливостей. Упевненість в собі – головний креативний потенціал молодого покоління. Вони вбачають Україну як баланс праці й особистого життя. «Дві України» Сходу і Заходу перестали для них існувати. Показово, що 72% української молоді **«покоління Z»** не націлені емігрувати із своєї країни: вони упевнені, що життя в Україні поліпшиться уже в найближчі 10 років. Це покоління є таким, яким воно є. У них ще є час набути нових політичних якостей і сформувати належне громадянське

суспільство. І понад усе, як говорив діяч часів визвольних змагань 1917-1920 рр. Євген Чикаленко – побажаємо їм «любити Україну не лише до глибини душі, а й до глибини кишені».

Завершується рецензована нами книга матеріалом, опублікованим у Росії в 2018 році. У ньому ставиться на розгляд чи не найбільш кардинальна для усього пострадянського простору проблема: необхідність і неминучість принципового переходу – від державності приватизованої, до державності правової. А її, цю дорогу, ще ж належить знайти, а потім з неї не сходити, хоч якою б вибоїстою вона не була. А поки що маємо констатувати, що ситуація в Україні ще не усталилася, соціум перебуває в стані біфуркації, а рух політичних подій може змінити свою траєкторію в будь-якому, навіть важко передбаченому напрямі. А до того ж альтернативна цивілізація Росії робить все можливе і неможливе, щоб європейський вибір України перекрити.

Тож Україна має мобілізувати всі свої сили й наявні ресурси, щоб цей шлях подолати. Здавалось би, справа за малим: українське суспільство має висунути з свого середовища бажану національну еліту, здатну всі необхідні реформи здійснити. Однак, зазначає Василь Ткаченко, держапарат країни після Майдану дістався прогнилий. Тож в міру просування до мети стала раптом виявлятися непіддатливість проблеми реформування. З'ясувалося, що посткомуністична неправова державність не перетворюється в державність правову. Більше того, ця пострадянська система демонструє стійкість – вона блокує будь-які спроби демократизації політичної системи. І з нею поки що не в силах справитися ні існуючі поза державним контролем ЗМІ, ні прийняті антикорупційні і люстраційні закони.

І тут на порядок денний висувається головне питання суспільного розвитку – про наявність рушійних сил

задля революційних перетворень в Україні. Слід зауважити на ряд значущих факторів. По-перше, реформи здійснюються під час війни. По-друге, вони здійснюються старою елітою. По-третє, процес реформування залежить від професійної і політичної культури законодавців. По-четверте, вони реалізуються під зовнішнім контролем Заходу – перш за все Євросоюзу, який завершив після довгих перипетій ратифікацію Угоди про асоціацію з Україною.

Як зазначається в книзі, ось це «по-четверте» має стати особливо істотним, бо тільки зсередини, внаслідок слабкого громадянського суспільства, системне реформування пострадянського олігархічно-чиновницького соціального порядку видається аж надто проблематичним. І тому зовнішній тиск, похідний від зовнішньої підтримки, виявляється наразі чи не головним мотором змін. Факт залишається фактом: європейська зовнішня правова суб'єктність покликана компенсувати дефіцит суб'єктності внутрішньої.

Ситуація не з найкращих, але іншої не маємо. Тож Україні відступати нікуди – слід триматися до кінця. Процес трансформації суспільства рано чи пізно принесе зримі результати. Все залежить від нас, бо нічому людина так не рада, як плодам рук своїх.

Узагальнюючи аналіз публіцистики Ткаченка Василя Миколайовича, представленої в книзі «Україна – Росія: на сконі “пропащого часу”» (Київ: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2019. – 547 с.), слід зазначити, що вона належить до тих вершин духовних надбань Українського народу, що утверджують високі гуманістичні ідеали у нашому духовному протистоянні інформаційним наклепам і провокаційним нападкам «руського мира». Книга публіцистики Ткаченка є вагомим вкладом у відстоюванні українського національного наративу, інтелектуальному

збагаченні історичної пам'яті українського народу, теоретичному поглибленні його національної свідомості й самобутності, спрямованих на підвищення ефективності державотворення й поглиблення демократизації Українського суспільства.

Відповідно до усіх цих критеріїв, як на мою думку, книга Ткаченка Василя Миколайовича дає всі підстави на висунення його кандидатури на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка за номінацією – **публіцистика**.

З глибокою повагою

Філарет,
Патріарх Київський і всієї Руси-України

5 березня 2019 року

Відомості про авторів

Демартино Андрій Павлович – кандидат історичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Кресін Олексій Веніамінович – доктор юридичних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Проценко Ірина Миколаївна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Рудакевич Олег Михайлович – доктор політичних наук, професор, академік Академії політичних наук, професор Тернопільського національного економічного університету.

Савчук Костянтин Олександрович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Скаленко Олексій Карпович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», академік МАІ при ООН, член Асоціації футурологів РФТ.

Стойко Олена Михайлівна – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», академік Академії політичних наук.

Філарет, Патріарх Київський і всієї Руси-України.

Шаблінський Іван Іванович.

Шляхтун Петро Панасович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**До відома авторів статей, що приймаються до друку
науково-популярного журналу «Суспільно-політичні процеси»
ISSN 2518-7546**

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування;
- повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;
- заборонити автору публікуватися у науково-популярному журналі «Суспільно-політичні процеси»;
- вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їхньої наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

- подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;
- коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;
- правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися як автори. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;
- розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;
- негайно повідомляти редакцію про виявлені помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Вимоги до рецензентів:

- попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;
- дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;
- дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;
- вказувати на літературу, що стосується теми статті, і не була згадана автором.

Редакційна колегія журналу

Вимоги щодо структури та оформлення наукових статей:

1. Елементи, що має містити наукова стаття:

- постановка проблеми у загальному вигляді;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, що досліджується у статті, та на які спирається автор;
- формування мети та завдань наукової статті;
- виклад основного матеріалу наукової статті;
- висновок наукового дослідження.

2. Вимоги, щодо оформлення структури та подачі матеріалу в науковій статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, електронна адреса – подається українською та англійською мовами;
- назва статті, анотація та ключові слова подаються українською та англійською мовами;
- анотація (не менше 900—1000 знаків), від 7 ключових слів, анотація англійською мовою має бути на високому рівні. Без вживання слів «У статті ...» або «Стаття присвячена ...».
- список використаних джерел та літератури;
- обсяг наукової статті має бути – до 25 тисяч знаків, (без врахування анотацій та списку використаних джерел).

3. Вимоги, що до оформлення тексту наукової статті:

- всі поля 20 мм.;
 - шрифт Times New Roman;
 - кегель 14; інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм.
 - таблиці та рисунок мають бути оформлені відповідно до ДСТУ.
- Щодо символів: В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «»; дефіс «-»; тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Оформлення джерельної бази наукової статті: [10, с.110] ([10, p.110], [10, S.110]), 7 – номер джерела в списку використаних джерел, 110 – сторінка (page).

Наукові статті, автор (автори) яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата (доктора філософії) або доктора наук за фахом публікації, або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію наукової статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається з відповідними печатками у сканованому вигляді електронною поштою або на диску.

Для Вебсайту подається резюме статті англійською мовою не менше як 2500 знаків. Резюме наукової статті має бути структуроване, містити мету дослідження та висновки.

Наукова стаття подається мовою оригіналу у електронному варіанті у вигляді файлу MS Word for Windows, електронною поштою (на диску) за адресою **aps-m@ukr.net**.

Відповідальність за зміст, надані у науковій статті факти, цитати, посилання несуть автори наданих матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування та скорочення, літературне виправлення статті (зі збереженням) головних висновків та стилю автора (авторів).

Статті та подані матеріали перевіряються на плагіат.

Certificate ICI Journals Master List

Certificates that journal

Суспільно-політичні процеси

ISSN: 2518-7546

has been indexed in
the ICI Journals Master List in 2017

18 December 2018

Date

Index Copernicus Sp. z o.o.
ul. Kosprzaka 31A lok. 104, 01-234 Warszawa
REGON 148900211, NIP 7010326698
KRS 0000403736

Signature

Академія політичних наук

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Public Political Processes

Науково-популярне видання

Випуск 2(12)-2019

Мова видання:
українська

Виходить щоквартально

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації Міністерства юстиції України
Серія KB № 22292 – 12192 ПР від 23 вересня 2016 року

Головний редактор

Мироненко Петро Володимирович

Макетування

Лебедь Дмитро Олександрович

Підписано до друку 25 квітня 2019 року
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 23.16
Наклад 500 прим.

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ»
вул. Леонтовича, 5, оф. 302, м. Київ, 01030
Тел. (044)-227-82-02

e-mail: aps-m@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
Серія ДК № 5869 від 13.12.2017 р.